

Balance mellem arbejdsliv og familieliv – belyst gennem en semantisk analysestrategi

Balance between work and family – illustrated through a semantic analysis

Tanja Vilhof
Kandidatafhandling
Aflevering d. 4. december 2012
Cand.soc i politisk kommunikation og ledelse
Vejleder: Niels Thyge Thygesen
Anslag: 169.124 af 182.000
Copenhagen Business School 2012

English Summery

This master thesis arose from an observation in the Danish women's magazine. They glorifies the strong ambitious women seem to having it all. A great career, several children and a perfect marriage. Even though she works a lot, all the negative externalities and opt-out are hidden from the reader.

So my thought was to show the cost of being a family where both parents work. I started to wonder how I could observe balance between work and family and how the balance constructs the families and organizations – not just today, but through the past 110-130 years.

The theoretical approach of this master thesis is inspired by the work of the German sociologist Niklas Luhmann. I use his semantic analysis as a second order perspective. I look at three guiding distinctions: salary, time and childcare. I used two tools to implement my analysis: the first one is to observe if the communication is about 'things', 'social interaction' or 'time' (as in future/past) and the second tool is to observe how the communication shifted in certain manners.

The result of the analysis was several semantic breaks for the three guiding distinctions. I observed that time and salary has become very related in the present. The scarce resource for the families is not money anymore, but time.

In relation to that fact, the organizations try to meet the families' needs with very flexible solutions where they for instance are offered flextime meaning that they are not obligated to meet in a certain point of time and also opportunity to work from home. But with the new flexibility and the rise of technology as the internet and mobile devices, people has the opportunity to work all the time and they are having are hard time finding the boundaries and balance between work and family.

The childcare system in Denmark is much expanded and the reason for that is the rise and the enlargement of the welfare state in the 50s and 60s. The need for more labor made the women work and they never turned back. The state obligated to the childcare and today almost every child is in childcare services from they are around one year old. They have not extended the opening hours through the years so the lack of flexibility in this area makes it challenging for the families.

Indhold

Indledning.....	6
Happy torsdag	6
Problemformulering	8
Opbygning af specialet	12
Analyselstrategi	13
Niklas Luhmann	14
lagttagelsesbegrebet	16
Systemer	20
Den semantiske analysestrategi	22
Blinde vinkler ved brug af en semantisk analysestrategi	23
Den semantiske analyses ledeforskel.....	25
Meningsdimensioner	27
Begrebsforskydninger.....	29
Re-entry	31
Sammenfatning	31
Opsamling af analysestragien – hvordan skal det bruges fremadrettet	32
Ledeforskel	32
Ledeforskelle i dette speciale	33
lagttagelsepunkt	35
Konditionering	35
Analysen	36
Semantisk analyse af løn	37
Første del af 1900-tallet	37
1920'rne og 1930'rne	38
1950'erne.....	40
1960'erne og 1970'erne	41
Nutiden	43
Delkonklusion – løn	46
Semantisk analyse af arbejdstid	47
Første halvdel af 1900-tallet.....	48
1960'erne-1970'erne.....	52
Nutiden	54

Delkonklusion – tid	59
1880-1900.....	61
1900-1963.....	63
1964-1970'erne	68
Slutningen af 1970'erne til 1990'erne	70
Nutiden	71
Delkonklusion – børnepasning	73
Balancen... ..	75
Familien	75
Organisationen	76
Konklusion	78
Mere tid eller mere i løn?	81
Hvad med børnene?	82
Perspektivering.....	83
Ubalance og hvad så?	83
I ligestillingens navn.....	84
Litteraturliste:.....	85
Hjemmesider:	88

Dette speciale er skrevet i samarbejde med Kvininfo, som er et forskningscenter og vidensbibliotek. Kvininfo har bidraget med den første inspiration til emnet og hjulpet med litteratursøgning. Kvininfo har derudover ikke haft noget med specialet at gøre og har derfor ikke haft indflydelse på valg af analysestrategi, eller resultaterne af analysen eller konklusionen.

Indledning

Happy torsdag

I Danmark har vi et unikt samfund, hvor kvinderne i næsten lige så høj grad som mændene tager del i arbejdsmarkedet. Den arbejdende kvinde ordner i høj grad også hus og hjem. Karrierekvinden er blevet lidt af et ikon. Hun arbejder 40-50 timer om ugen – nogle gange lidt mere. Torsdag er dog hellig. Her går hun hjem tidligt for at hente sine børn, bager boller eller følger dem til deres fritids-sport og ser til fra sidelinjen, mens hun heldigvis kan følge, diskret forstås, med i indbakken fra sin Iphone. Denne torsdag er happy torsdag, hvor kvinden er ”100 % mor” for sine børn. Måske for at råde lidt bod på de fire andre hverdage om ugen, hvor hun er hjemme kl. 18.30 med en færdigret fra den thailandske i hånden – for det skal selvfølgelig stadig være sundt. Denne fremstilling fremstår hyklerisk – det er den også.

Og den illustreres i bedste velgående i diverse dameblade så som f.eks. Femina og IN. Her fremstilles jævnligt kvinder, som har fuldt skrald på karrieren og faktisk kan det hele – og det går ikke ud over børn eller mænd, men det er klart der ikke er tid til parmiddage og krævende sportsgrene udover selvfølgelig de to ugentlige løbeture. Det handler om at prioritere og faktisk er børnene rigtigt glade for ikke at have deres mor hængende hver eftermiddag, når de kommer hjem med vennerne... Faktisk er der ikke rigtigt nogle alvorlige bagkanter ved at være karrierekvinde med 100 km i timen. Sådan fremstår det i hvert fald i nutidens dameblade. Og jovist, damebladene er faktisk kritiske i forhold til hele denne fremstilling af karrierekvinden og siger selv, at det er urealistisk at være supermor, som det fremstilles i -de andre- medier¹, men der forefindes alligevel portræt på portræt af disse superkvinder, der kan det hele på den halve tid uden overvældende konsekvenser².

Dette tror jeg simpelthen ikke kan være korrekt. Når man kigger på forskellige undersøgelser, støder man f.eks. på følgende: ”Tre ud af ti beskæftigede oplever ofte eller jævnligt konflikter mellem arbejdsliv og privatliv – de ville gerne være to steder på én gang. Stort set den samme andel mener, at arbejdet i større eller mindre omfang tager så meget *energi* eller *tid*, at det går ud over privatlivet. Omregnet til antal mennesker betyder det, at et sted mellem 700.000 og 900.000 beskæftigede me-

¹ Vöge, 2012, s. 44-47

² Bendixen, 2012, s. 136-139 og Mors, 2012, s. 116-118

ner, at de har et problem med balancen.”³ I denne undersøgelse har ubalancen ikke én altoverskyggende kilde. De taler både om, at der kan argumenteres for, at det er samfundets skyld, arbejdets skyld eller at det er ens egen skyld.

”Ubalancens tre kilder: Den manglende balance har ikke én altoverskyggende kilde. Der er tale om særdeles komplicerede årsagssammenhænge. Forklaringerne er flere: Man kan både argumentere for, at det er samfundets skyld, at det er arbejdets skyld, eller at det er ens egen skyld.”

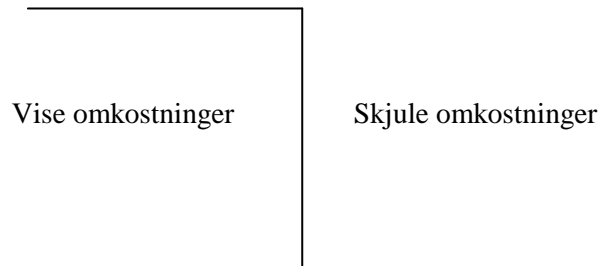
Jeg har ikke som formål at skyde skylden på mændene eller arbejdsgiverne. Det kan dog ikke undgås, at man hurtig får et fokus på kvinder i et sådan speciale, også ud fra min tilgang til dameblade. Desuden når man ser på balance i familien, så vil man ikke kunne undgå, at kvinderne træder frem. Dette kan forklares historisk idet kvinderne havde den primære omsorg for barnet og ikke havde lønarbejde og problemet ligger derfor i, at kvinder forventes at gøre det lige så godt som manden på arbejdet, mens kvinden også skal tage sig ’af det derhjemme’: ”Kritikken av at foeldre bruker for lite tid på barn, fanges indirekte opp som en kritikk av mødre. [...] Kvinner forventes fremdeles å prioritere barn og familie. Mødres yrkesdeltakelse er preget av en konfliktbeståelse. Kvinner som både ønsker å ha barn og å være yrkesaktive oppfattes som å ha en konflikt mellom barn og jobb. Konflikten skyldes ikke bare deltakelse i to aktivitetssystemer der tidskravene er ufor- enlige, men også den motstridende forventning til at yrkesaktive kvinner skal være like engasjert i jobben som menn og samtidig gi familien prioritet. Kombinasjonen moderskap og jobb fremstilles nærmest utelukkende som et problem – som økonomisk tvang, tidspress og strev. [...] Konflikt mellom fedres tid i jobb og tid til barn er en nærmest ikke-eksisterende problemstilling i allfall så lenge de har en arbeidstid som ikke ligger langt over vanlig heltidsarbeid. Ordinært heltidsarbeid er derimot nok til å utløse ’konflikten’ hos mødre.”⁴

Derfor er mit formål med dette speciale, at vise omkostningerne til forskel for Dameblade, som i deres valgte kommunikation, bevidst eller ubevidst skjuler omkostningerne ved at være karriere- kvinde. Jeg mener der er et problem med den nuværende balance i familierne, som ikke kommer frem i lyset. Man kan stille forskellen op således (se figur 1). Det er denne forskel, som er udgangs- punkt for mit speciale.

³ Familie- og Arbejdslivskommissionen, 2007, s. 8.

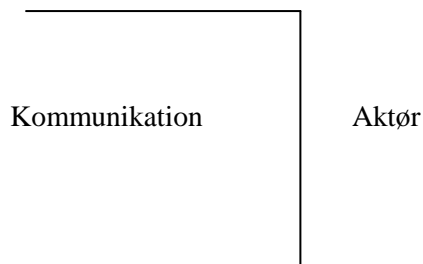
⁴ Syltevik og Wærness, 2004, s. 150.

Figur 1

Jeg vil gøre det på den måde, at jeg vil se på konstruktionen af kommunikationen, til forskel fra at se på selve aktøren, belyst således af figur 2:

Figur 2

Dette betyder, at jeg vil iagttage iagttagelser, der iagttager, hvordan balancen mellem familieliv og arbejdsliv har optrådt gennem tiden og konstrueret samt genkonstrueret familierne og organisationen. Jeg vil altså se på kommunikative konstruktioner af balancen gennem tiden. Dette gør jeg til forskel fra f.eks. en psykolog, som ville have iagttaget det på aktørniveau og på den måde gået ind i den indre smerte, ved at have samtaler med kvinderne.

Jeg vil gennem dette speciale oplyse den stressede kvinde, som ikke synes, at det er helt så nemt som damebladene fremstiller det, at dette er der en grund til. Det handler om en skjulte omkostninger og dem vil jeg prøve at vise. Måske vil damebladene også blive oplyst for det er ikke sikkert, de gør det i en bevidst mening, men simpelthen bare mangler at tage fat på, at der også er en anden side af medaljen.

Min problemformulering lyder derfor:

Problemformulering

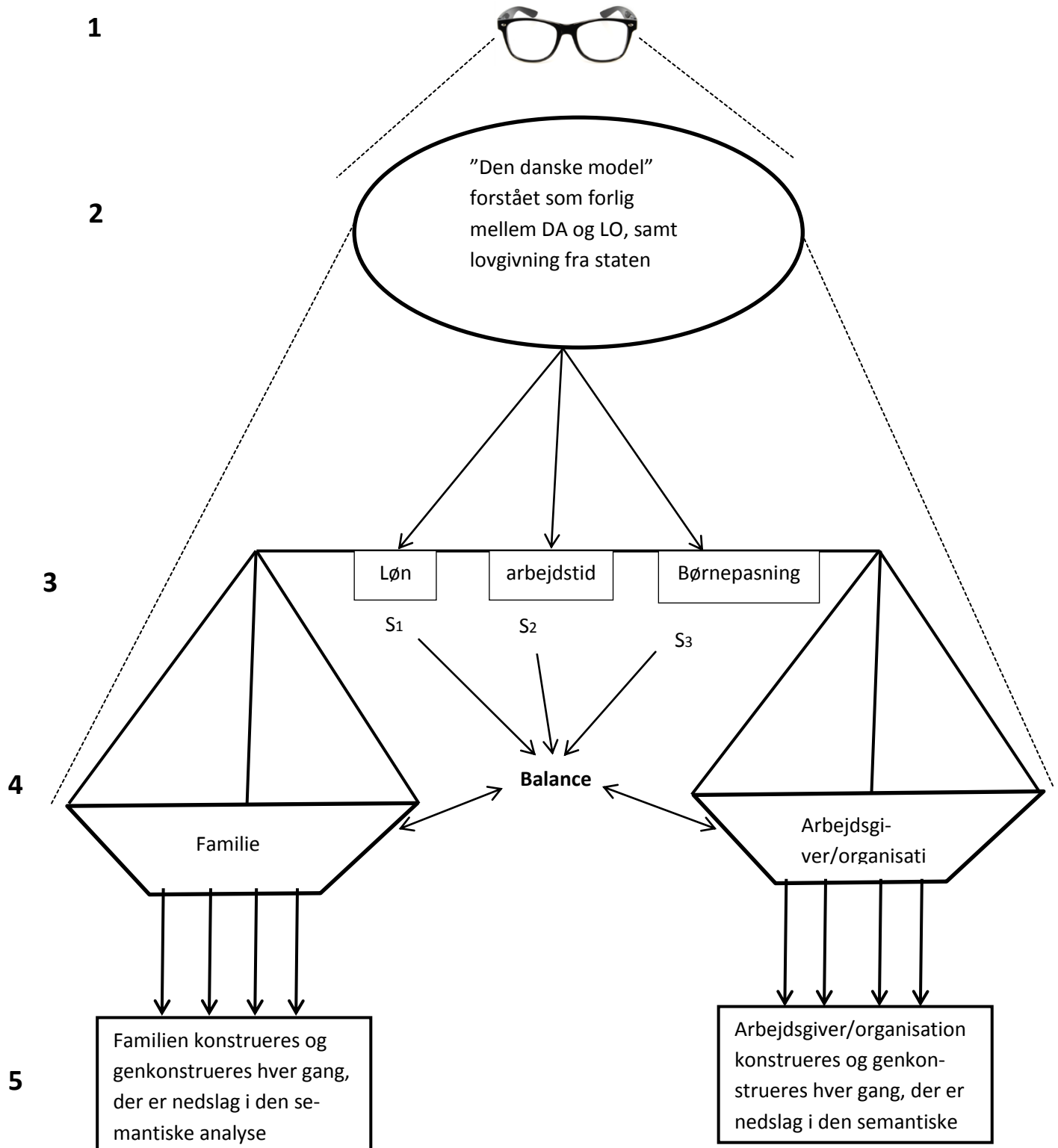
- Hvordan kan balance mellem familielivet og organisationerne iagttages og hvordan ændrer det på konstruktionen af familielivet og organisationen?

Nedenfor i figur 3, kan man se, hvordan jeg vil strukturere dette speciale ud fra min problemformulering:

FIGUR 3

Problemformulering

- Hvordan kan balance mellem familielivet og organisationerne iagttages og hvordan ændrer det på konstruktionen af familielivet og organisationen?

For at besvare min problemformulering har jeg udviklet ovenstående model. Jeg har givet den numre for at lette forklaringen af den og dermed mit projekt.

Nummer 1 er brillerne. Disse briller skal forestille mig og illustrerer, hvordan jeg semantisk gennem forskellen begreb / modbegreb iagttager, hvordan min iagttagelse iagttager. Helt kort fortalt er min semantiske analysestrategi inspireret af Niklas Luhmann. I min analysestrategiafsnit vil dette blive ekspliciteret.

Det leder mig frem til det næste punkt i min figur, punkt 2, som er mit arkiv. Dette arkiv har jeg navngivet ”Den Danske Model”, fordi ”Den Danske Model” er et begreb, som refererer tilbage til, hvordan vi i Danmark har valgt at indrette vores arbejdsmarked. Den bygger på en arbejdsdeling mellem staten og arbejdsmarkedets parter, oprindeligt DA og DsF (nu LO), hvilket vil sige repræsentanter for arbejdsgiverne og arbejdstagerne. Arbejdstagerne som nogle, der organiserer sig i fagforeninger. Arbejdsmarkedets parter store indflydelse på beskæftigelsespolitikken, løn- og arbejdsvilkår er noget særligt for den danske arbejdsmarkedsmodel, som bygger på tre dele: trepartssamarbejde, kollektive overenskomster og høj organisationsgrad⁵. Modellen blev grundlagt ved Septemberforliget i 1899. Arkivet består af bøger omhandlende dansk velfærdspolitisk historie, dansk socialpolitisk historie og dansk historie generelt, som behandler historiske aspekter. Det jeg kigger efter er udvalgt ud fra følgende kriterier: formelt, politisk og autoriseret.

Formelt: Mit arkiv er formelt i modsætning til uformelt. Det betyder, at jeg kigger efter formelle love og formelle forhandlinger, aftaler og overenskomster. Det betyder også, at det ikke er fortællinger fra bedsteforældre, som de husker historien (uformelt), men historien nedskrevet af forskellige historikere ud fra historiske kilder i mine bøger, som mit arkiv består af.

Politisk: Mit arkiv er politisk. Det vil sige, at de ting jeg kigger efter er politiske love og forhandlinger. Det at noget er politisk, kan iagttages ud fra forskellen helhed / del og det skal forstås sådan, at det er politik når det vedrører helheden af befolkningen og er kollektivt bindende. Selvfølgelig er det ikke sådan, at det ikke er politisk fordi det ikke vedrører børn og pensionister, når det handler om arbejdsmarkedspolitik, som i vores dage vedrører folk over 13 år på arbejdsmarkedet. Men helhed skal forstås som den helhed det berører og det er ikke nødvendigvis hele befolkningen.

⁵ www.bm.dk (opslag foretaget 15.09.2012)

Autoriseret: Det, at mit arkiv er autoriseret skal ses i lyset af følgende forskel: beslutning (s-kommunikation) / al kommunikation. Dette skal forstås sådan, at det er autoriseret, når det er en beslutning til forskel for al anden kommunikation. Dette vender tilbage til både det formelle og det politiske, fordi netop de kriterier udgør former for beslutningskommunikation, i det det er formel og politisk lovgivning og ligeledes formelle og politiske aftaler fra arbejdsmarkedets parter.

Nu hvor mit arkiv er beskrevet, så vil jeg forklare punkt 3 i figuren. Den viser, at jeg gennem iagttagelse af iagttagelser, vil iagttage hhv. løn, arbejdstid og børnepasning semantisk, hvilket S1, S2 og S3 betyder. Disse tre begreber er valgt ud af mange. Mit første kriterium var dog, at man kunne iagttage dem semantisk. Som jeg vil forklare i min analysestrategi kan man foretage en simpel test. For at kunne iagttage noget gennem en semantisk analysestrategi, så skal begrebet have et modbegreb. I starten var et af de begreber, jeg havde i spil barsel. Men da jeg ikke kunne stille noget klart modbegreb op til barsel – udover ikke-barsel, så valgte jeg ikke at medtage den. Men et begreb som forsikring – i dag iagttaget som f.eks. dagpenge, kontanthjælp og sygedagpenge kunne også have været relevant for dette speciale. Der har jeg dog måtte være hård og valgt kun at fokusere på de begreber som jeg, inden analysen, mener, er de mest relevante for mit projekt til at forklare, hvordan balancen mellem arbejdsliv og familieliv kan iagttages. Desuden er en semantisk analyse kostbar i forhold til tid, da det tager rigtigt mange timer at granske arkivet for relevante passager i forbindelse med de valgte begreber, hvilket har bidraget til denne hårde udskillelse af eventuelle relevante begreber.

Den semantiske analyse foretager jeg for at se på, hvordan balancen mellem arbejdsliv og familieliv kan iagttages, hvilket er forsøgt lavet i figuren ved, at de står som vægtlodder på vægten, hvilket er punkt 4. Måden jeg vil iagttage denne balance på er ved (punkt 5) at se på, hvordan familien og organisationen konstrueres og genkonstrueres, når der er et brud i den semantiske analyse.

Opbygning af specialet

Selve opgaven er struktureret efter ovenstående model i figur 3. Efter dette indledende afsnit, vil jeg forklare først og fremmest, hvad analysestrategi er, dernæst vil jeg komme ind på Niklas Luhmann, da det er hans semantiske analysestrategi, som jeg vil benytte mig af. Denne vil jeg til efter afsnittet om Luhmann forklare. Jeg har valgt at beskrive de værktøjer jeg vil benytte i den semantiske analyse. Disse værktøjer er henholdsvis meningsdimensioner, hvilket vil sige den tingslige, sociale og tidslige meningsdimension samt begrebsforskydninger.

I selve den semantiske analyse, benytter jeg mig altså af disse værktøjer til at analysere. Jeg begynder med løn, derpå tid og til sidst børnepasning. Igennem analysen bevæger jeg mig på flere niveauer. Jeg laver først og fremmest semantiske analyser, men jeg viser og, hvordan det har skabt og genskabt familierne og organisationerne. Til sidst tager jeg nogle pointer frem i forhold til balancen. Dette gør jeg for både familierne og arbejdsgiverne og konstaterer, at de er ganske tæt forbundne i forhold til at skabe balance, men i den grad også ubalance.

Jeg vil til allersidst komme med en konklusion og en perspektivering. I konklusionen samle op på pointerne fra analysen, så jeg kan besvare indledningens undrende spørgsmål og i perspektiveringen vil jeg se på, hvordan man også ville have kunnet gribe opgaven an, ligesom jeg vil prøve at anlægge en intervenserende strategi ved at angive, hvad man kan gøre, for at imødekomme balanceproblemer mellem arbejdsliv og familieliv i fremtiden.

Analyselstrategi

For at dette speciale, ikke skal blive en kopi af meget af den eksisterende litteratur på området⁶, hvor man iagttager balanceproblemer i familien som givne fænomener og med kausale forklaringer, så har jeg valgt, at anlægge et perspektiv som udspringer af den poststrukturalistiske tilgang. Derfor bliver jeg nødt til at bruge en tilgang, hvor jeg i stedet kan iagttage, hvordan denne balance er blevet til og tager form i forskelligartet kommunikation – kommunikation om løn, arbejdstid og børnepasning siden hhv. 1899 og 1880. Tilgangen er en tilgang for iagttagelse af andenorden. Dette kan man gøre på flere måder, men jeg har valgt at benytte mig af Niklas Luhmanns semantiske analysestrategi.

Analyselstrategi er navn for den praksis, der består i at skabe det videnskabelige blik, så det sociales emergens bliver iagttagelig⁷. Den måde, man vælger at iagttage på, er afgørende for, hvad man som analytiker kan få øje på, for måden at iagttage på påvirker både iagttager og det iagttagede. Niklas Luhmanns semantiske analysestrategi udspringer fra poststrukturalismen, som har flere andre analysestrategier under sine vinger, f.eks. dekonstruktion og diskursteori. Man kan sige, at hvor poststrukturalismen indsætter et iagttagelsesbærende begreb, indsættes der i traditionel metodeforståelse som regel en teori. Poststrukturalismen har en anden erkendelsesinteresse end den klassiske metodiske tilgang.

Analyselstrategien er et program for, hvordan man vil iagttage, hvordan man kan konstruere sin genstand som genstand, og hvordan man selv kommer til syne som iagttager inden for et iagttagelsesbærende begreb. Man skal altså altid gøre sig bevidst om, hvorfra man iagttager. Analyselstrategi er dog ikke uden metode, da analysestrategi også bygger på metodiske overvejelser⁸. Men hvor metode spørger til ”det derude”, spørger analysestrategien til, hvorfra vi kigger, når vi observerer ”det derude” og videnskabsteoretisk er det altså en forskydning fra ontologi til epistemologi⁹.

⁶ F.eks.: Rosted, 1985, Christiansen et. al (red.), 2006, Melby et. al (red.), 2000

⁷ Esmark, Laustsen og Andersen, 2005, s. 7

⁸ Esmark, Laustsen og Andersen, 2005, s. 8ff.

⁹ Andersen, 1999, s. 12

Niklas Luhmann

Niklas Luhmann er en samfundsteoretiker, der giver anledning til grå hår. Når man tror, man forstår, så er der en ny krølle på halen. Når man begynder med Luhmann, så bliver man aldrig rigtig færdig med ham igen¹⁰. Læsningen af Luhmann kan sammenlignes med hans teori: Det er et konstant forsøg på beskrivelser og gen-beskrivelser, hvor man aldrig når frem til den endegyldige sandhed, da det altid drejer sig om perspektivet. Der er ingen endelige løsninger hos Luhmann, men til gengæld er der altid nye vinkler og nye iagttagelsesperspektiver¹¹.

Luhmanns systemteori er en beskrivelse af det samfund vi lever i, og det er en beskrivelse, som er markant anderledes end meget af det man ellers kender fra f.eks. sociologien. Ifølge systemteorien består samfundet ikke af mennesker, men af kommunikation – kun kommunikation kan kommunikere, ikke mennesker. Kommunikation danner et selvreferentielt system. Det betyder at det frembringer sine egne elementer, strukturer og følger sine egne regler. Det betyder også, at subjektet ikke findes hos Luhmann. Dog får mennesket en differentieret beskrivelse hos Luhmann, da han definerer det som en grænseflade, hvor forskellige systemtyper mødes. De mest prominente systemer er det psykiske system, altså bevidstheden, det biologiske system, altså det organiske liv og det sociale system, hvilket vil sige kommunikation. Disse systemer er operativt lukkede.

Som Andersen¹² peger på, så er der så mange indgange i teorien, at det ikke giver sig selv, hvor man skal begynde henne, når man vil introducere Luhmann. Jeg vil dog begynde med iagttagelsesbegrebet – selvom det også havde givet mening, at begynde med afsnittet om systemer, da begge dele er afgørende for forståelsen. Hvis læseren er bekendt med Luhmann er det mere eller mindre underordnet, om man starter med iagttagelsesbegrebet eller systemerne, men er Luhmann ny for læseren, så skal man bevæbne sig med tålmodighed, da det havde givet lige så megen mening at starte omvendt, da der som sagt ikke er en logisk introduktion til Luhmann. Hernæst vil jeg som sagt komme ind på systemer, og til sidst vil jeg behandle den semantiske analyse og forklare, hvordan den kan anvendes til videre brug i mit speciale.

¹⁰ Schuldt, 2006, s. 11.

¹¹ Schuldt, 2006, s. 8.

¹² Andersen, 1999, s. 108.

Grunden til, at jeg netop har valgt at begynde med iagttagelsesbegrebet er, at det er grundlæggende for hele min opgave, som er en andenordensanalyse. Dette betyder netop at man iagttager iagttagelser som iagttagelser. Mit argument for at se på Niklas Luhmanns systemer er tosidigt; ét, fordi det er grundlæggende for hans samfundsteori, og to, fordi det hjælper til at forklare og forstå den semantiske analyse.

Iagttagelsesbegrebet

I denne opgave søges der altså svar på problemformuleringen, gennem det, at foretage iagttagelser, som jeg er kommet ind på ovenfor. For at opnå en større indsigt i det, man ved at vælge et iagttagelsespunkt gør sig blind for, vil jeg gøre brug af andenordens iagttagelser. En andenordens iagttagelse kan beskrives ved, at man bevæger sig væk fra en ontologisk orienteret videnskabsteori, som producerer en genstands selvfølghed med metoderegler (en førsteordens iagttagelse). I stedet vil jeg bevæge mig over til en epistemologisk inspireret analysestrategi, som i særdeleshed spørger til *hvordan*. Det betyder, at analysestrategien spørger til, i hvilke former og under hvilke betingelser, en bestemt meningsfuldhed (dette kan være en semantik, men også andre meningsfuldheder, så som diskurser) bliver til. Man iagttager iagttagelser som iagttagelser¹³.

Niels Åkerstrøm Andersen har i sin bog om Partnerskabelse¹⁴ tre centrale pointer i forhold til udsagnet ”At iagttage iagttagelser som iagttagelser”, som jeg bruger ovenfor. Den første er, at man ikke kan iagttage iagttagelser som udtryk for noget andet end iagttagelsen selv. Iagttagelsen skal ikke iagttages som noget intentionelt eller udtryk for vilje. Udgangspunktet er, at verden ikke beder om at blive iagttaget på en bestemt måde, men at verden er som den er. Det interessante er, hvordan verden kommer til syne og hvilke konsekvenser det har.

Den anden pointe er, at dette kun er muligt, hvis iagttagelser betragtes som selvstændige aktuelle operationer.

Den sidste og tredje pointe er, at det man udsiger om genstandens iagttagelser, også gælder for iagttagelsen af genstanden. Man har altså ikke et privilegeret ståsted i forhold til andre iagttagelser og de betingelser, som gælder på førsteorden, gælder også for andenorden. Den forskel, som en iagttager af andenorden iagttager igennem, er forskellen indikation/forskel. Andenordens iagttagelser kan derfor intet andet se end indikationer og forskelle. Man skal altså blive ved iagttagelserne og ikke flytte blikket imod konteksten, årsagerne eller betydningen og iagttagelserne skal ej heller fortolkes¹⁵.

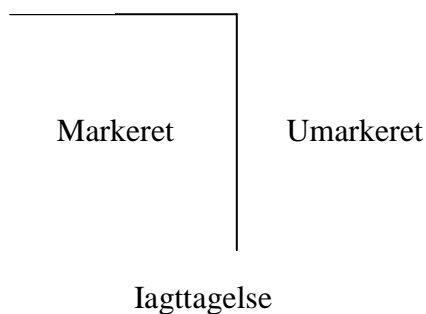
¹³ Andersen, 1999, s. 14.

¹⁴ 2006.

¹⁵ Andersen, 2006, s. 23ff.

Når man arbejder med andenordens iagttagelser, er det samtidig nødvendigt, at få forståelse for begrebet om distinktioner. Iagttagelser opfattes, ”...som operationer der ikke refererer til bevidste subjekter, men til forskelle”¹⁶. Med dette menes, at iagttagelser skal mærkes inden for rammen af en forskel. Når en iagttagelse hæfter sig ved noget i verden, drages der en skillelinje imellem dette og alt andet. Der opstår altså en distinktion, hvor man, på en den markerede side af forskellen har det, der indikeres, og på den anden side har det som det markerede er forskellig fra (det ikke-indikeret). Det er her vigtigt, at forstå, at det indikerede ikke kan stå alene - der skal være en forskel, for at det, der er indikeret, og dermed iagttagelsen kan bestå. Det er altså distinktionen mellem indikation og det, det er forskelligt fra, der danner præmis for en iagttagelse. Dette er illustreret i figur 4. Det betyder, at balancen er en balance for en iagttager og at denne balance, afhænger af den forskel, den bliver iagttaget igennem¹⁷.

Figur 4

Som nævnt vil distinktioner altid vil have en markeret og en umarkeret side. Disse kan godt indtræde i hinanden og blive hinandens henholdsvis markerede og umarkerede.¹⁸ Dette betyder, at den markerede side opnår en selvforståelse, idet den lader distinktionen genindtræde i sig selv.

En iagttagelse ser ikke den forskel, hvormed den iagttager. En iagttagelse ser, hvad den ser, men altså ikke, hvad den ikke ser, den ikke ser¹⁹. Dette er iagttagelsens blinde punkt, som sættes i forskellen. En iagttagelse, der indikerer noget i verden, kan ikke samtidig indikere sig selv. Derimod kan man med en ny iagttagelse gå ind og iagttage iagttagelsen, og kan dermed iagttage, hvad der markeres, og hvilken forskel, det markeres indenfor. Dette er en andenordens iagttagelse. Iagttagelse af andenorden er altså at iagttage andre iagttagelsers blinde pletter og er Niklas Luhmanns systemteoris epistemologiske program²⁰.

¹⁶ Andersen, 1999, s. 109.

¹⁷ Andersen, 2006, s. 23.

¹⁸ Andersen, 1999, s. 110.

¹⁹ Andersen, 2006, s. 24.

²⁰ Andersen, 2006, s. 25.

Efter således at have foretaget en begrebsafklaring af Luhmanns iagttagelsesbegreb, kan vi nu nuancere den indledende beskrivelse af analysestrategien, som ”en strategi for, hvordan man som epistemolog vil konstruere andres (organisationer eller systemers) iagttagelser som objekt for egne iagttagelser med henblik på at beskrive, hvorfra de selv beskriver.”²¹ Når man vælger, hvilken strategi man vil bruge til sin analyse, så er der således tale om et valg med konsekvenser i forhold til, hvad man kan iagttage – hvis man havde valgt anderledes, så havde det været med andre konsekvenser til følge.

Når man skal lave iagttagelser på andenorden, så forudsætter det ledeforskelle, som kan sætte et andenordens blik. Ledeforskellen er den forskel, som kløver verden i andenordensiagttagen og i de iagttagede iagttagelser og derved skaber andenordensblikket. Kun forskelle, som kan fungere som del af egen helhed, kan fungere som ledeforskelle. Hvorfor man vælger den ledeforskel, som man gør, giver systemteorien ikke et ordentligt svar på, til gengæld åbner det op for at prøve en række andre ledeforskelle, så man kan se, hvordan de iagttagede iagttagelser dukker op²².

Som jeg har været inde på i indledningen af mit speciale, har jeg valgt at se på løn, arbejdstid og børnepasning. Det er alle tre begreber, som har klare modbegreber, mens et relevant begreb som barsel, ikke har kunnet finde plads i dette speciale, da det mangler et klart modbegreb, ligesom begreber, som også ville have været relevante og havde et klart modbegreb ikke har fået plads i denne analyse. Dette handler både om tid, da det er meget omfattende, at skulle granske arkivet for relevant kommunikation om et område, men også fordi jeg er begrænset af længden på specialet.

Jeg har, som jeg har peget på i indledningen, valgt mine begreber ud fra, hvad jeg efter gennemgang af empirien, anså for at være mest relevant for et interessant analyse. En interessant analyse i forbindelse med en semantisk analysestrategi er en analyse, der formår at frembringe viden, der kan forklare eller give bud på de undrende spørgsmål i indledningen og den deraf afledede problemformulering. Den relevante analyse er stringent på de metoder den bruger – jeg vil komme ind på disse eksempler senere – men i denne opgave er disse metoder meningsdimensioner og begrebsforskydninger og så er den relevante analyse tro mod empirien og fordrejer ikke empirien for at få det til at passe ind. Således er jeg selv blevet overrasket i den kommende analyse, specielt i forhold til tid,

²¹ Andersen, 1999, s. 14.

²² Andersen, 2006, s. 33ff.

som jeg definerer ud fra enheden af forskellen arbejdstid / fritid, men hvor jeg ikke kunne iagttage iagttagelser af fritid for kvinder før i nutiden. Således må man forholde sig til, hvad der kommer ud af analysen, overraskende eller ej.

Systemer

Et af de vigtige begreber i Luhmanns teori er systemet, som danner grundlag for forståelsen af samfundet som værende opdelt i forskellige systemer. Luhmanns sociologiske teori kan defineres som en systemteori, der søger at afprøve systemteoriens udsagnskraft ved en teoretisk behandling af de forskellige funktionssystemer²³. Luhmann skelner mellem tre grundlæggende typer af sociale systemer: interaktionssystemer, organisationssystemer og samfundssystemer. Samfundssystemet indtager en særstilling, da det er et system af højere orden og indeholder alle interaktions- og organisationssystemer, men ikke blot er summen af disse. Samfundet er helheden af alle kommunikationer²⁴.

Det, at samfundet er konstrueret af mange forskellige funktionssystemer, er centralt i forståelsen af systemteorien. Luhmann udtrykker det selv på følgende måde: ”Der er i dag faglig konsensus om, at differencen mellem system og omverden må være udgangspunktet for enhver systemteoretisk analyse. Systemer er ikke kun lejlighedsvis og ikke kun adaptivt, men strukturelt orienteret mod deres omverden, og de kunne ikke bestå uden en omverden”²⁵. Systemer er altså kun systemer i forhold til omverden – hvis der ikke er en omverden er der ikke et system. Centralt for systembegrebet er altså grænsen mellem indre og ydre, mellem system og omverden. Desuden er det moderne samfund karakteriseret ved en funktionel differentiering, der betyder, at der inden for samfundets helhedssystem opererer forskellige selvstændige funktionssystemer såsom økonomi, jura og kunst²⁶. Hvorfor beskæftige sig med denne Luhmannianske verden □ omverdens-model? Det skal man, fordi den er en måde at reducere kompleksiteten på, hvilket gør verdens ubestemmelige kompleksitet mere håndterbar: ”Al erkendelig orden beror på kompleksitet, som lader det blive synligt, at også andet ville være muligt.”²⁷. I sidste ende eksisterer et system altid kun i forhold til sin omverden, som defineres af systemet selv – så dermed reducerer systemerne ikke kun kompleksiteten i verden, men skaber den også.

Sociale systemer består, af kommunikationer, som tilslutter sig kommunikationer og fremprovokerer yderligere kommunikationer. Dette selvreferentielle mønster kalder Luhmann for autopoiesis,

²³ Andersen, 1999 s. 107.

²⁴ Schuldt, 2006, s. 33.

²⁵ Luhmann, 2000, s. 52.

²⁶ Schuldt, 2006, s. 18.

²⁷ Schuldt, 2006, s. 30.

som oversat fra græsk betyder noget i retning af selvskabelse²⁸. Det, at et system er autopoietisk betyder, at det frembringer og opretholder sig selv, fordi det selv producerer de komponenter, det består af. Det er altså et lukket system, der kun refererer til sig selv og opererer uden in- og output. Men man kan i Luhmanns teori ikke tale om lukkethed uden at nævne, at det også er åbent, da det i høj grad har kontakt med omverden. Men denne omverdenskontakt styres egenrådigt af systemet selv, hvilket skaber det paradoks, at det er lukketheden, der fører til åbenheden. Dette vil altså sige, at levende, autopoietiske systemers lukkethed (hvilket vil sige selvfremstilling og selvopretholdelse i en fortløbende proces) og åbenhed (dvs. udveksling af energi og materiale med det pågældende systems omverden) står i et betingelsesforhold til hinanden²⁹. Systemer er altså autonome, men ikke autarke. Autopoietiske systemer betjener sig således af selvreferentielle teknikker såsom selviagttagelse, selvbeskrivelse og selvforenkling³⁰.

Det, at autopoietiske systemer er selvreferentielle lukkede systemer som samtidig er åbne og har kontakt for omverden, forklares ved, at systemerne anvender mening. I systemteorien angiver mening den grundlæggende form for orden, hvad angår menneskelig oplevelse, nemlig den betydning, som noget har for en iagttagere. For sociale og psykiske systemer er fællesnævneren mening. Begrebet mening, vil jeg ikke gå ind i her, men behandle nedenfor, når jeg skal forklare den semantiske analyse.

²⁸ Schuldt, 2006, s. 33.

²⁹ Kneer og Nassehi, 1997, s. 55

³⁰ Schuldt, 2006, s. 34.

Den semantiske analysestrategi

Som jeg har skrevet tidligere, så er mit valg faldet på den semantiske analysestrategi. Det er en tilgang, hvor jeg kan iagttage, hvordan balancen mellem arbejdsliv og familieliv er blevet til og hvordan den tager form i forskelligartet kommunikation. Som jeg også har været inde på er denne kommunikation løn, arbejdstid og børnepasning. Det er en tilgang for iagttagelse af andenorden.

Når man bruger dette andenordens iagttagelsesblik, så bliver analysen følsom for det empiriske faktum, at balancens emergens er iagttagerafhængig. Det betyder, at man uden brug af andenordens iagttagelsesblik måske kun ville se det som et økonomisk samfundsproblem, et juridisk problem eller problemer med tilknytningen mellem moder og barn.

Det siges, at empiri og systemteori ikke er to størrelser, der forenes naturligt. Mange systemteoretikere arbejder ikke empirisk. Men grundbegrebet i Luhmanns systemteori er iagttagelse. Som jeg kom ind på i iagttagelsesafsnittet, så er iagttagelse en indikation inden for rammen af en forskel. Andenordens iagttagelse er iagttagelser af iagttagelser som iagttagelser. Systemteori er et videnskabeligt program for andenordens iagttagelse (Luhmann 1993). Købes denne definition af systemteoriens kerne købes også et grundlæggende empirisk engagement. Ingen systemteori uden faktiske iagttagelser af iagttagelser, altså empiri³¹.

Som jeg beskrev i indledningen så vil jeg som analysestrategi anvende den semantiske analyse, som kan give mig blik for, hvordan balancen mellem familie- og arbejdsmarkedet har udviklet sig i forhold til løn, arbejdstid og børnepasning. Som skrevet er den semantiske analyse er inspireret af Niklas Luhmanns systemteori. At bruge Luhmann til analysestrategi gør, at hans epistemologiske figur om iagttagelse af andenorden bliver til det eneste faste punkt.³² Semantik betegner det reservoir af begreber, der står til rådighed for kommunikationssystemerne. Systemteorien indeholder forskellige former for analysestrategier (formanalysen, systemanalyse, differentieringsanalyse m.fl.), men har ikke nogen rang mellem disse forskellige analysestrategier. Men det er primært gennem semantiske analyser, at det systemteoretiske arbejde får sin empiriske forankring og følsomhed³³. Det hænger sammen med "[...] *Systemteoriens grundlæggende forhold til sin genstand. Kommunikation define-*

³¹ Andersen, arbejdspapir, s. 1.

³² Andersen, 2006, s. 22.

³³ Andersen, arbejdspapir, s. 5.

res i systemteorien som det sociales grundbegivenhed. Kommunikation bliver derfor systemteoriens primære genstand. Men samtidigt defineres kommunikation sådan, at vi må fastslå, at kommunikation som sådan ikke er iagttageligt. Spørgsmålet er, hvorvidt der overhovedet er andre iagttagelige genstande i systemteorien end netop semantikken.”³⁴.

Blinde vinkler ved brug af en semantisk analysestrategi

I relation til ovenstående, kunne det derfor være givtigt at kombinere f.eks. den semantiske analysestrategi med foranalysen, da foranalysen analyserer enheden i et begreb og hvordan det bygger på en paradoksal distinktion, som man herefter kan benytte i den semantiske analyse som ledetråd for opsporingen af en bestemt semantiks historie – omvendt kan den semantiske analyse udpege nye begreber til foranalysen³⁵.

De andre analytikker i Luhmanns systemteori kommer altså ofte efter en semantisk analyse, da de på denne måde kan blive empirisk forankrede. Det betyder, at kvaliteten af den semantiske analyse er bestemmende for hvor gode og relevante de øvrige analyser kan være. De øvrige analyser bliver aldrig bedre end funderingen i de semantiske analyser. Jeg har dog valgt i dette speciale kun at fokusere på den semantiske analyse, ved at se på forskellige ledeforskelle og udvælge de 3, som på forhånd viste de mest spændende iagttagelser. Dette er en afgrænsning, som jeg tidligere har været inde på, i forhold til tid og omfang af specialet.

Dette betyder derfor også, at der er ting, jeg ikke kan se med dette speciale. De blinde vinkler. Det at være på andenorden betyder netop, at man gør sig denne overvejelse over, hvad det er man kan se, man ikke kan se. Dette hænger sammen med iagttagelsepunktet.

Det handler både om de tre ledeforskelle, som jeg vælger – her kunne jeg have brugt tre andre og fået en helt anden analyse og derved konklusion. Jeg gør mig altså blind for andre vinkler ved at vælge de ledeforskelle, som jeg vælger. Men det handler også om selve valget af analysestrategien. Hvis jeg havde valgt en anden analysestrategi, f.eks. en narrativ analysestrategi, så var valget ikke faldet på at iagttage gennem de ledeforskelle, jeg har valgt i dette speciale og jeg havde ikke valgt at

³⁴ Andersen, arbejdsrapport, s. 5.

³⁵ Andersen, 1999, s. 146.

se på semantikken, men i stedet på fortællinger og italesættelser. Tiden havde måske også været afgrænset til nutiden. Empirien havde været en hel anden.

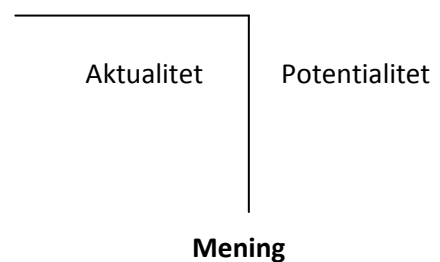
Det betyder altså, at med de valg, jeg tager i dette speciale, så gør jeg mig blind for alle andre iagttagelser, som man kunne have gjort sig inden for emnet. Dette er jeg klar over og jeg vil vende tilbage til dette i perspektiveringen

Den semantiske analyses ledeforskel

Den semantiske analyses ledeforskel er begreb/mening og bruges til at se, hvordan mening og forventninger opsamles i begreber og danner semantiske reservoirer, der står til rådighed for kommunikationen. Et begreb kondenserer forventninger, da mange forskellige meninger fortætter sig i begreber, hvilket gør, at begreber ikke kan være entydige. Et begreb er altså en form for forventningsstruktur, fordi man ved anvendelsen i kommunikationen sætter forventninger til forventninger om kommunikationen og dennes fortsættelse. Begreber er desuden generelle på den måde, at det samme begreb kan bruges i kommunikation, men får en specifik betydning og skaber specifikke forventninger i den specifikke kommunikation. Mangfoldigheden af mening fastbindes i begrebets form af forholdet mellem begreb og modbegreb. Et begreb holdes på plads af dets modbegreb ved at modbegrebet sætter restriktioner for begrebet³⁶. Det kan f.eks. være mand / kvinde. Den mening, der er kondenseret ind i begrebet ”kvinde”, sætter restriktioner for betydningen af ”mand”. De forventninger, som der knytter sig til det at være kvinde, sætter restriktioner for, hvad der kan forventes af en mand.

Mening definerer Luhmann som enheden af forskellen aktualitet / potentialitet³⁷ - se figur 5. Når man udsiger mening, så står det i centrum for tanken eller for kommunikationen – hvilket betyder, at noget er aktualiseret – men grunden til, at det altid står i centrum, er fordi det står i forhold til en horisont af mulige aktualiseringer, dvs. potentialitet. For eksempel kan jeg spørge: ”Vil du med ud i aften?” Her dukker der en horisont af potentielle muligheder op hos den adspurgte: ”Jeg kunne se ”hvem vil være millionær” for det kommer jo i aften” eller ”jeg skulle egentligt til træning...”. Kernen her er, om den adspurgte vil med ud i aften, og denne kerne er omgivet af referencer til andre muligheder, som ikke kan udnyttes på samme tid. Denne række af potentialiteter må ikke forstås som en struktur, der går forud for aktualisering, men skal forstås som en horisont af potentialiserede forventninger, der løber samtidig med aktualiseringen. Med spørgsmålet ”Vil du med ud i aften?” dukker der noget op, som ekskluderer andre muligheder, men det producerer og fastholder dem som netop andre mulig-

Figur 5

³⁶ Andersen, 2006, s. 35f.

³⁷ Luhmann, 2000, s. 98f.

heder – måske havde den adspurgte forinden ikke tænkt på, at han gerne ville se ”Hvem vil være millionær?”. Mening er altså den simultane præsentation af aktualitet og potentialitet og kan altså ikke skilles ad. Enhver aktualisering i øjeblikket potentialiserer nye muligheder.

Når noget aktualiseres, kan man videreføre mening ved i en ny meningsselektion at knytte an til den aktualiserede side eller ved at aktualisere noget, der før var potentielt. Hvis meningsdannelsen fortsættes på indersiden af forskellen genindføres forskellen i sig selv og meningsdannelsen fortsættes så i samme forskel, der jo alligevel ikke forbliver den samme. Hvis der dannes mening ved at noget potentielt aktualiseres, dannes der samtidig en ny potentialitet. Mening kan altså aldrig række ud over sig selv til noget andet. Hvis man skal forholde mening til systemerne behandlet et par sider tilbage, så kan man sige, at mening er åben på den måde, at alt kan forstås i mening, men mening er lukket og selv-referentielt i det, at mening kun refererer til mening³⁸.

Som udgangspunkt er Luhmann åben for, at mening kan kondenseres i en lang række former så som billeder, symboler og ideer, men reelt bliver fokus, både i Luhmanns egne semantiske analyser og i dette speciale, på begreber, hvilket er grunden til, at den semantiske analyses ledeforskel er begreb/mening. Fokus bliver, hvordan mening og forventninger opsamles i begreber og danner et semantisk reservoir, der står til rådighed for kommunikation³⁹.

Et begreb bestemmes som kondensering og generalisering af en mangfoldighed af mening og forventninger. Et begreb kondenserer forventninger ved, at mange forskelligartede forventninger fortætter sig ned i begreber. Derfor er begreberne aldrig entydigt definerbare og de er en form for forventningsstruktur. Når man anvender et bestemt begreb i en kommunikation sætter det forventninger til kommunikationens fortsættelse. Et begreb kan godt betyde noget forskelligt i forskellige sammenhænge ment på den måde, at det samme begreb generelt står til rådighed for al kommunikation, men får i en bestemt kommunikation en specifik betydning, da dets mening aktualiserer specifikke forventninger.

³⁸ Andersen, arbejdspapir, s. 7ff.

³⁹ Andersen, arbejdspapir, 9f

Meningsdimensioner

Når Luhmann beskæftiger sig med den kondenserede mening, så beskriver han det som en meningsdimension⁴⁰. Denne meningsdimension er en fællesbetegnelse for det fænomen, at mening kan blive til mere end blot tilfældige forskelle, som der kan drages i øjeblikket. Meningsdimensionen er en fællesbetegnelse for tre underdimensioner til, hvordan mening kan udledes af kommunikation. De tre underdimensioner til meningsdimensionen er: sagsdimensionen, socialdimensionen og tidsdimensionen. Disse tre meningsdimensioner udpeger nogle arkeforskelle til den semantiske analyse.

Dimensionerne dækker over tre måder, hvorpå mening overordnet kan kategoriseret og differentieres. Hver dimension har sin egen forskelssættelse ud fra, hvilken mening, der kondenseres. Som jeg også har været inde på tidligere her i analysestrategiafsnittet, så består den semantiske analyse i at se, hvordan der gennem kommunikation opstår forskelle. De tre meningsdimensioner tillader mig at skelne mellem tre semantiske dimensioner.

Sagsdimensionen handler om valget af temaer og genstande for kommunikation og bevidsthed, der alle er struktureret efter meningsformen ”ting” som enheden af forskellen: dette / alt andet.

Socialdimensionen handler om ikke-identiteten mellem kommunikationsdeltagerne og konstituerer mulighedshorisonten i en spænding mellem alter og ego. Det er altså alt det, der ikke kan accepteres som en selv. Sociale identiteter er enheden af forskellen os / dem. Det betyder, at der kun kan findes et ”os” i forhold til ”dem” (begreb / modbegreb). ”Os” findes ikke uden en sammenligning med ”dem”, mens ”dem” kun er i ”os” tale om ”dem”. Det betyder, at forventninger til ”dem” skaber grænsen for forventningerne til ”os”.

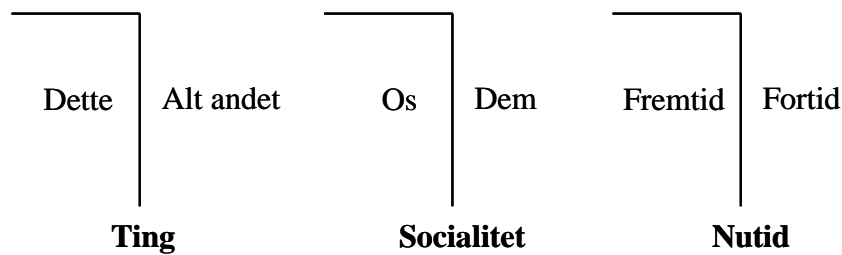
Den tredje semantiske dimension er tidsdimensionen, som artikulerer spændingen mellem det der er sket og det der skal ske, altså hvordan vi begrebsliggør fortid og fremtid. Fremtiden er en horisont af forventninger og fortiden er et rum af erfaringer og nutiden er kun i spændingen mellem dem. Fortid, nutid og fremtid konstrueres i kommunikationen og er ikke givne størrelser⁴¹.

De tre dimensioner kan skitseres således (se figur 6):

⁴⁰ Luhmann, 2000, 115.

⁴¹ Andersen, 1999, s. 144.

Figur 6

Der findes ikke nogle semantikker, der ikke opbygger enten saglige, sociale eller tidslige former. Andersen⁴² anbefaler, at når man har opbygget det arkiv, som man baserer sin semantiske analyse på, så er det meget oplagt, at begynde sin analyse med at læse de enkelte tekster efter, hvilke forskelle der sættes mellem fortid og fremtid og os og dem, hvilket givet tempo i analysen, da man kan se begrebsmæssige forskydninger blive meget tydelige.

Man skal desuden være opmærksom på, at forskelle kan genindføres i sig selv. Fremtid er ikke bare nutidens fremtid, men kan også være fremtidens fremtid, fortidens fremtid, fremtidens nutid, fortidens fortid og fortidens nutid. Det samme kan man iagttage med os og dem, hvor der kan være nogle i blandt "os", der reagerer som "dem". Man skal være opmærksom på re-entries.

⁴² Andersen, arbejdspapir, s. 14.

Begrebsforskydninger

Når man undersøger et begrebs historie, skal man være opmærksom på syv forskellige mulige former for begrebsforskydninger. Dette kan hjælpe mig i min semantiske analyse af løn, arbejdstid og børnepasning. De syv operationaliserbare ledespørgsmål er:

1. Begrebet kan være konstant samtidigt med at modbegrebet er udskiftet
2. Begrebet kan være forandret samtidigt med at modbegrebet er forblevet det samme
3. Både begreb og modbegreb kan være forskudt
4. Begreb og modbegreb kan være de samme, mens spændingen mellem dem kan være forandret
5. Begrebet kan være det samme, men kan have flyttet over på modbegrebets plads
6. Begrebet kan have tabt sit modbegreb, hvorved der er dannet en tom kategori med uspecificeret modbegreb, der senere igen kan besættes
7. Begreb og modbegreb kan være de samme, men meningsdimensionen som distinktionen er sat i kan være forskudt

Det første spørgsmål går på, at selve begrebet er det samme, men forklares i kraft af dets modbegreb, som har skiftet mening.

I det andet spørgsmål kan man se, at hvis det er modbegrebet, der stadig har samme betydning, men at begrebet er forandret, så vil det med stor sandsynlighed ikke ændre begrebets form, fordi det vil være de samme forventninger, der blot knyttes til en ny betegnelse.

I det tredje spørgsmål kan man se, at både begreb og modbegreb bliver forskudt. Derved vil også begrebets betydning forskydes.

I det fjerde spørgsmål kan man se, at forskellen mellem begrebet og modbegrebet er de samme. Men der kan alligevel synes at være noget forandret. Det kan f.eks. være fordi, at de forventninger,

der knytter sig til begrebet kan være ændret og dermed også vil ændre forventningerne til modbegrebet.

I det femte spørgsmål er begrebet flyttet plads og blevet modbegreb samtidigt at der danner sig et nyt begreb. Et begreb kan tidligere godt have været forbundet med noget positivt, mens man nu anser det for (et) negativt (modbegreb), hvilket betyder at der er kommet et nyt begreb.

I det sjette spørgsmål har begrebet mistet sit modbegreb og er blevet for, hvad man kalder en tom betegner. Begrebet er derved blevet uspecifikt, men kan godt blive til mening igen, hvis der kommer et nyt modbegreb.

I det syvende spørgsmål forbliver begrebet og modbegrebet de samme, mens meningsdimension bliver forskudt. Man kan forestille sig, at en saglig distinktion bliver social eller tidslig og omvendt⁴³.

⁴³ Andersen, arbejdspapir, s. 11f.

Re-entry

I forhold til meningsdimensionen, kom jeg ind på, at de tre meningsdimensioner godt kan genindtræde i sig selv – jeg brugte formuleringen re-entry. Re-entry betyder, at en forskel kopieres og genindføres i sig selv, hvorved forskellen bliver en del af sin egen helhed. Re-entry skaber altså et paradoks, hvor de to forskelle på en gang er ens og forskellige fra hinanden.

Når et begreb bliver en del af sin egen helhed har det konsekvenser for, hvordan man kan iagttage forventninger. Et begreb, der optræder som del af sin egen helhed, umuliggør i samme bevægelse de forventninger som det tilbyder, hvilken gør, at det er et paradoks, da det på en og samme tid muliggør det umulige.

Sammenfatning

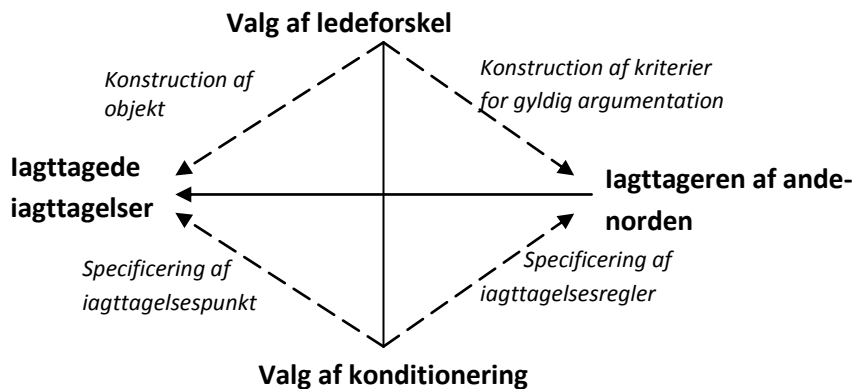
Man kan sammenfattende sige om den semantiske analyse, at den kan beskrives som en historisk analyse, der bruger historikken til at beskrive det samtidige begrebsreservoir. Den semantiske analyse spørger, hvordan mening og forventninger dannes og hvordan de så kondenseres og generaliseres i begreber, der til sammen etablerer et semantisk reservoir for kommunikationssystemer.

Typisk begynder en systemteoretisk funderet analyse med en semantisk analyse, hvis udgangspunktet er, at man ikke på forhånd ved, hvordan en bestemt problematik eller et bestemt fænomen stiller sig – på denne måde kan man undersøge problematikens historiske tilblivelse, hvorved problematikens historiske variabilitet kan blive synlig. Når man gerne vil åbne den aktuelle meningsfyldes selvfølgelighed, er meningsens semantiske historie et godt sted at begynde⁴⁴.

⁴⁴ Andersen, 2003, s. 33f.

Opsamling af analysestragien – hvordan skal det bruges fremadrettet

Figur 7

Kilde: Andersen, 1999, s. 183.

Når man iagttager på andenorden, har man tre analysestrategisk konstituerende elementer, der må specificeres. Se også figur 7. De tre er: 1) ledeforskel, 2) iagttagelsespunkt (systemreference) og 3) konditionering.

Ledeforskel

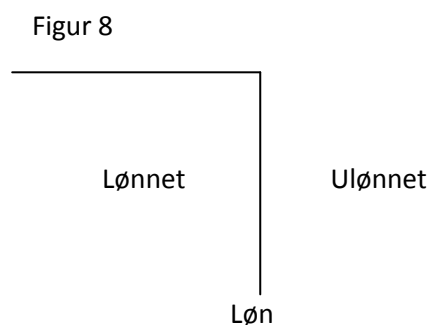
En ledeforskel er den forskel, der styrer andenordens iagttagelsen i en systemteoretisk analyse. Ledeforskellen bestemmer valget af det analytiske blik. I systemteorien må enhver andenordens iagttagelse starte i valget af den ledeforskel, der bestemmer, hvad og hvordan der kan iagttages, men på den måde også, hvad det er, der ikke kan iagttages. Den valgte ledeforskel kan som sagt ikke begrundes, men må blot begynde. Men Luhmann stiller spørgsmålet: hvorfor lige denne ledeforskel? der på den måde åbner op for muligheden for andre ledeforskelle⁴⁵.

⁴⁵ Andersen, arbejdspapir, s. 2f.

Ledeforskelle i dette speciale

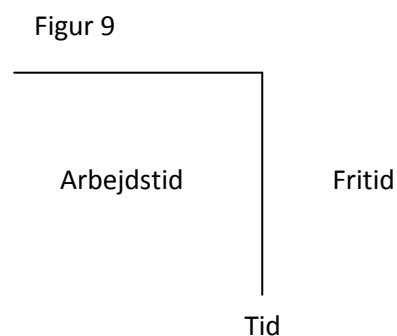
De ledeforskelle, jeg har valgt at beskæftige mig med, er de ledeforskelle, jeg gennem granskning af empirien på forhånd finder mest interessante i forhold til den semantiske udvikling. Man kunne sagtens have taget flere end de tre, som jeg har valgt at beskæftige mig med, men to ting spænder ben for dette: først og fremmest målet om en dybdegående analyse og dermed sideantallet og dernæst tiden - det er omfattende at foretage en semantisk analyse tilbage til år 1899. De tre ledeforskelle, som jeg beskæftiger mig med er henholdsvis løn, tid og børnepasning.

Lønnen kan iagttages ud fra følgende forskel (se figur 8):

Som man kan se af figur 8 ovenfor, så er løn givet ud fra forskellen lønnet \square ulønnet. Det vil sige, at det er den forskel, som jeg har sat for begrebet løn. Man kan arbejde, men både lønnet og ulønnet. Min analyse vil så vise mig, hvad der mere konkret ligger i begrebet lønnet og modbegrebet ulønnet, og hvilke forskydninger eller brud, der har været gennem tiden.

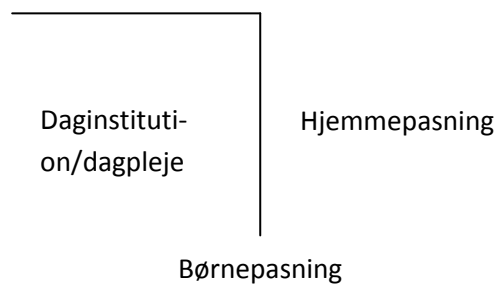
Den næste ledeforskel jeg har valgt at basere min semantiske analyse på er tid. Den kan iagttages ved følgende forskel (se figur 9):

Man kan argumentere for, at tid også kan iagttages inden for andre forskelle, f.eks. hvis en person ikke har et arbejde og dermed ikke kan iagttage tid inden for forskellen arbejdstid / fritid eller hvis de lever af deres hobby og forskellen man kan iagttage deres tid med, derfor ville være noget i stil med fritid over for venne- eller familietid. Men i forhold til mit iagttagelsespunkt, så er tid noget, som jeg iagttager inden for denne ovenstående forskel.

Den sidste ledeforskel, som jeg vil forfølge semantisk er børnepasning. Dette er en ledeforskel, som jeg slet ikke havde tænkt på før jeg dykkede ned i det empiriske materiale og så hvilke spændende iagttagelser, som man kunne gøre her og valgte derfor at skifte den ud med andre muligheder, som også havde været oppe og vende i de indledende faser af specialet. Ledeforskellen børnepasning kan iagttages ved følgende forskel (se figur 10):

Figur 10

I Danmark kan man enten vælge at betale sig fra statens tilbud om, at lade sine børn passe i enten en daginstitution eller hos en dagplejemor (indtil 3-års-alderen, hvorefter de skal i en daginstitution⁴⁶) eller også kan man vælge, at blive hjemmegående husmor og passe sit barn hjemme. Arbejdsløse kan også passe deres børn hjemme, men da der er krav om, at man skal stå til rådighed for arbejdsmarkedet⁴⁷, skal barnet altså formelt set være tilknyttet en daginstitution eller dagplejemor.

De tre ledeforskelle: løn, arbejdstid og daginstitutioner undersøger jeg tilbage til henholdsvis 1899 i forhold til løn og arbejdstid og til 1880 for daginstitutioner. Grunden til, at jeg går tilbage til 1899 ved løn og arbejdstid og ikke et andet årstal er, at det er her grundstenen til Den Danske Model ligger. Den Danske Model blev grundlagt med Septemberforliget i 1899, hvor fordelingen mellem arbejdsmarkedets parter som overenskomstindgående blev sikret (arbejdsmarkedets parter er staten,

⁴⁶ www.kk.dk (Opslag foretaget d. 1. december 2012)

⁴⁷ www.aak.dk (Opslag foretaget d. 1. december 2012)

og repræsenterende organisationer for hhv. arbejdsgivere og arbejdstagere). Kimen til forhandling af løn, arbejdstid, barsel, forsikringer mm. blev her sikret og derfor virker det logisk, at starte den semantiske analyse af løn og arbejdstid i dette år. Men når det kommer til daginstitutioner, så kunne jeg i løbet af min indsamling af datamaterialet se, at jeg ville misse et interessant brud ved at starte analysen i 1899 frem for 1980. Det er i denne periode at man kan se, hvordan asyler dukker op, hvori der ligger én slags betydning i forhold til Folkebørnehaverne, som dukker op omkring århundredeskiftet og har en helt anden betydning. Dette brud fandt jeg for interessant til ikke at medtage på trods af min første beslutning om 1899. Derfor starter de semantiske analyser af de tre ledeforskelle på to forskellige tidspunkter.

Iagttagelsespunkt

Iagttagelsespunktet betyder det valg af systemreference, som man gør sig. Det er vigtigt for andenordens iagttagelserne, om man iagttager kommunikation med interaktionen, organisationen eller samfundet som sin systemreference⁴⁸. I dette speciale er det samfundet, som er systemreferencen.

Konditionering

Konditioneringen gør, at analysestrategien er empirifølsom og den fastsætter betingelser for, hvornår hvilken side af ledeforskellene kan markeres. Hvis analysestrategien er underkonditioneret, så bliver iagttagelseskriterierne vage og udsagnenes status bliver metaforisk⁴⁹.

I dette speciale har jeg valgt at gøre brug af meningsdimensioner og begrebsforskydninger.

Meningsdimensionerne er som uddybet ovenfor: sagsdimension, socialdimension og tidsdimension. Det jeg bruger de tre meningsdimensioner til er at se, hvorvidt der er sket brud på semantikken i forhold til disse tre dimensioner.

Begrebsforskydningerne bruger jeg også til at se på semantikken. Den kan hjælpe mig til at finde brud ved at se på de syv operationaliserbare ledespørgsmål, som jeg forklarer på ovenfor.

Det er altså disse to værktøjer, som jeg konkret bruger i min semantiske analyse af løn, arbejdstid og daginstitutioner.

⁴⁸ Andersen, arbejdspapir, s. 3.

⁴⁹ Andersen, arbejdspapir, s. 3.

Analysen

Jeg har nu været inde på analysestrategi i almindelighed og den semantiske analysestrategi i særdeleshed. Jeg har forklaret, hvordan man kan gøre sig brug af forskellige former for hjælpemidler til at lave en god semantisk analyse. Disse hjælpemidler er hhv. meningsdimensioner og begrebsforskydninger.

Meningsdimensioner kan hjælpe mig til at se, at mening kan blive til mere end blot nogle tilfældige forskelle. Der er tre underdimensioner til, hvordan mening kan udledes af kommunikation. Disse tre er som tidligere nævnt: sagsdimensionen, socialdimensionen og tidsdimensionen. Der findes ikke nogle semantikker, der ikke opbygger enten saglige, sociale eller tidslige former. Som det er nævnt, så anbefaler Andersen⁵⁰, at når man har opbygget det arkiv, som man baserer sin semantiske analyse på, så er det oplagt at begynde sin analyse med at læse de enkelte tekster efter, hvilke forskelle der sættes mellem fortid og fremtid samt mellem os og dem, da det giver tempo i analysen, fordi man kan se begrebsmæssige forskydninger blive meget tydelige

Begrebsforskydninger kan hjælpe mig til at se, hvordan et begreb forskyder sig gennem analysen ved hjælp af syv operationaliserbare ledespørgsmål.

Min fremgangsmåde i analysen vil altså være, at jeg først ser på løn, dernæst arbejdstid og til sidst børnepasning. Gennem disse tre delanalyser vil jeg først se på meningsdimensionerne og dernæst begrebsforskydningerne. Jeg vil samle op efter hver delanalyse, og efter opsamlingen på børnepasning vil jeg så lave en delkonklusion, hvor jeg konkludere, hvordan de tre valgte begreber har udviklet sig semantisk gennem hhv. 110 og 130 år.

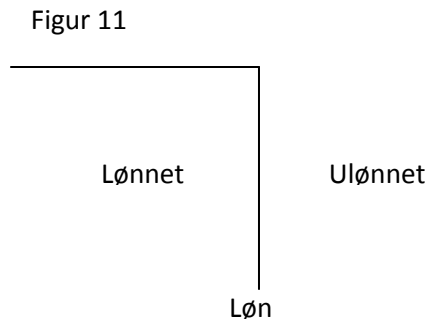
Dernæst vil jeg konstatere ud fra min semantiske analyse, hvordan det har genskabt familierne og organisationerne og prøve at se på, hvad problemet med balance er i dag.

I de tre semantiske delanalyser er jeg i step 3 og 4 af min model for specialet, mens jeg i den del, hvor jeg skriver om familierne og organisationerne samt deres genskabelse er i det sidste step 5 af min model.

⁵⁰ Andersen, arbejdspapir, s. 14.

Semantisk analyse af løn

Denne første delanalyse er en semantisk analyse af løn siden år 1899. Jeg ser på løn i forskellen lønnet / ulønnet, som man kan se af den nedenstående figur 11.

Som sagt vil jeg starte med at se på de meningsdimensioner, der dukker op, hvorefter jeg vil se på begrebsforskydningerne.

Første del af 1900-tallet

Det følgende citat fortæller noget om, hvordan tingene ændrede sig. Konteksten er industrialiseringen i slutningen af 1800-tallet, som beskrives: ”...at manden blev familieforsørger, er den store revolution, som ramte familien. Dette var noget nyt fra det 19. århundrede.”⁵¹ og forfatterne konstaterer, at: ”mændene blev i stigende grad engageret i og identificeret med det lønnede arbejde i den samfundsmæssige produktion, hvorimod kvinderne fik hovedansvaret for og blev identificeret med det ulønnede arbejde i den reproduktive sfære, hvor deres hovedopgave blev at være HUSMOR og MOR.”⁵² Forhistorien til denne nye opdeling i kvinder = ulønnet arbejde og mænd = lønnet arbejde, kommer i kølvandet på, at Danmark har været et landbrugssamfund, hvor kvinder har været medhjælpende hustruer på gården eller i butikken, som manden ejede. Man kan i kommunikation om emnet aflæse, at der ikke var denne skarpe opdeling i kommunikation mellem lønnet og ulønnet.

Man kan altså tidligt se en meningsdimension os / dem, hvor mændene i kommunikationen er ”os” med det lønnede arbejde, der bidrager til den samfundsmæssige produktion, mens kommunikatio-

⁵¹ Borchorst og Siim, 1984, s. 49.

⁵² Borchorst og Siim, 1984, s. 45

nen peger på, at kvinder arbejder ulønnet i hjemmet, hvor deres største ansvar er børn, hjem og generel husførelse. Kvindernes ulønnede erhverv beskrives således: "...tager udgangspunkt i kvinders ulønnede aktiviteter i hverdagslivet og i forbindelse med den menneskelige reproduktion".⁵³ Der sker altså en ændring efter industrialiseringen, hvor kvindernes arbejde bliver usynligt i samfundsøkonomien, hvor man ikke før kunne skelne denne distinktion os / dem. Den kommunikerer dog også stadig som nødvendig: "De gifte kvinders husarbejde var ganske vist stadig et nødvendigt led i lønarbejderfamiliens overlevelse og i lønarbejdernes reproduktion. De ulønnede aktiviteter skiftede dog karakter og deres økonomiske betydning var ikke længere umiddelbar synlig i en samfundsøkonomisk sammenhæng."⁵⁴ og forfatterne taler ligeledes om disse ulønnede aktiviteter som kærlighedsgerninger. Mændenes lønnede arbejde stilles altså op som samfundsøkonomisk produktion, mens kvindernes ulønnede arbejde ses som kærlighedsgerninger, usynligt, men om end nødvendigt. I forhold til meningsdimensionerne kan man her forfølge en sagsdimension, hvor mændenes lønnede arbejde et "dette" over for "alt det andet" – alt det andet kvinderne skal klare ulønnet.

1920'rne og 1930'rne

Der har gennem hele 1900-tallet været kvinder, der har haft arbejde uden for hjemmet, men igennem hele 1900-tallet stiger dette antal (dog med et fald i 1950'erne, som man kalder husmoderens årti). I kommunikationen omkring kvindernes indtog til det lønnede arbejde kan man gøre mange interessante iagttagelser. Løn handler ikke længere om lønnet / ulønnet, men diskussionen bliver mere subtil. Man taler om lige løn for lige arbejde allerede i slutningen af 1800-tallet, men i 1919 kommer der en lov om lige løn for mænd og kvinder i det offentlige: "Først og fremmest opnåede de ligestilling med mændene ved offentlig ansættelse, et fremskridt der dog straks blev udhulet ved tildeling af et forsørgertillæg til mændene."⁵⁵

Som man kan iagttage af ovenstående citat, så havde mændene en forrang som forsørgere og man mente altså, at mændene skulle tjene mere end kvinderne af denne grund. Da der i 30'erne kommer krise i den danske økonomi, bliver kommunikationen vedrørende ligeløn således: "En af de spareidéer, som man oftest hørte fremført, var den, at nu var der ikke længere "råd" til ligelønnen, kvindernes "luksuslønninger" måtte atter reduceres og skæres ned til et passende niveau under mænde-

⁵³ Borchorst og Siim, 1984, s. 27.

⁵⁴ Borchorst og Siim, 1984, s. 53

⁵⁵ Christiansen, 2004, s. 326.

nes.”⁵⁶ samt ”Nok anfægtede de nye synspunkter ikke, at kvindens plads principielt set var i hjemmet – som statsminister Stauning udtalte i 1938, burde alle familiers mænd være sikret en vellønnet stilling, så meget af det omstridte kvindearbejde helt kunne ophøre.”⁵⁷.

Man kan iagttage disse kommunikationer inden for både den sociale- og tidslige meningsdimension. Socialdimensionen kommer til udtryk i forhold til ”det omstridte kvindearbejde” som ”dem” i forhold til en underliggende idé om, at det er mændene der skal arbejde og tjene lønnen. Man kan se, ”dem” i form af lønnet kvindearbejde er blevet til ”os”, som det generelle lønnede arbejde og man kan se, hvordan statsminister Stauning i sin tale prøver at få styr på ”os” og ”dem” igen ved at foreslå, at mændene skal sikres en høj nok løn, så kvinderne kan komme hjem til det ulønnede arbejde i hjemmet igen. Der ligger en underliggende beskyldning mod kvinderne i kommunikationen, om at de er skyld i, at der ikke er job til alle mænd samt høj nok løn til disse mænd, fordi kvinderne er på arbejdsmarkedet og tager den del mændene skal have. Hvilket i særdeleshed også er en socialdimension med ”os” som de mænd, der ikke får god løn eller har et job og ”dem” som kvinderne, der har ”stjålet” disse mænds job og løn.

Man kan også se tidsdimensionen i iagttagelsen af kommunikationen omkring ligeløn. Således kan man i kommunikationen iagttage, hvordan man gerne vil tilbage til forholdene i fortiden, hvor lønnen for kvinders arbejde er langt lavere, men også tilbage til dengang, hvor kvinderne gik hjemme. Dette i et forsøg på at kommunikere, at mændene i fremtiden alle skal have et godt betalt job og dermed forsørge de hjemmegående kvinder. Nutiden spejder tilbage til fortiden.

Der sker altså begrebsforskydninger fra den første del af 1900-tallet til 1920’erne-1930’erne og dermed et brud på semantikken omkring løn. Hvor det i den første del af 1900-tallet handler om lønnet samfundsøkonomisk mandearbejde over for ulønnet usynligt kvindearbejde, så sker der altså en ændring i semantikken, idet et større antal kvinder kommer ud på arbejdsmarkedet. Det betyder nemlig, at fokus på lønnet / ulønnet bliver ændret til, hvilken løn man får for det samme arbejde – at lønnen skal være ens for kvinder og mænd i samme funktion.

⁵⁶ Hansen og Henriksen, 1980, s. 224.

⁵⁷ Mogensen, 2010a, s. 169.

I forhold til begrebsforskydningerne er både begrebet og modbegrebet forskudt (nummer tre begrebsforskydning), men selve meningsdimensionerne ændrer sig også på nogle punkter, hvor man i starten af 1900-tallet kan iagttage at semantikken er inden for en social meningsdimension så kan det iagttages at den i 20'erne og 30'erne både er inden for en social meningsdimension, men også har forskudt sig til at være inden for en tidlig meningsdimension. Man kan altså konstatere, at der er sket et brud på semantikken omkring løn fra starten af 1900-tallet til 1920-30'erne.

1950'erne

Konteksten i 1950'erne er som før nævnt et årti, hvor husmoderidealet slår igennem i Danmark. Hvor det før kun var mere velhavende, der havde råd til det, ser man nu, at også arbejderfamilier vælger at indrette sig med en udearbejdende lønnet mand og en hjemmegående ulønnet kvinde.

Selve den mere subtile diskussion om ligeløn hænger stadig ved: ”Trods den solidariske lønpolitik, som fagbevægelsen gang efter gang havde tilstræbt ved overenskomstforhandlingerne, havde de traditionelle lønforskelle på det danske arbejdsmarked vist sig sejlvivede. I 1950 havde ufaglærte arbejdere stadig en gennemsnitlig timeløn på fire femtedele og de kvindelige arbejdere tre femtedele af de faglærtes timeløn.”⁵⁸ og er på den måde en del af ledeforskellen lønnet / ulønnet.

Man kan dog også iagttage, hvordan kommunikationen skifter fra at handle om ligeløn til at handle om kvindens plads i huset med det ulønnede arbejde og hvordan det faktisk ikke gør en forskel, at hun arbejder, mens det gør en stor forskel, at hun ikke arbejder: ”Han opfordrede dem (kvinder, red.) til, hvis de havde stor lyst og evner, at blive dommere, læger, ja endog rektorer; men det kunne man, sagde rektoren, lige så godt ”bruge os sølle mandfolk til; men til kvindens arbejde i hjemmet er der ingen erstatning, og det er et arbejde, der går frem for alt...”⁵⁹ og man kan også se, hvordan kommunikationen om, hvordan de unge piger ikke vælger at uddanne sig til husførelse passer dårligt ind i tidens ideal, ligesom at kvinderne ikke vil være i stand til at administrere de tjente penge: ”I samme betænkning havde kommissionen også udtrykt bekymring over, at op mod halvdelen af de unge piger efter endt skolegang ikke tog plads i huset og derfor næsten ingen oplæring fik i husligt arbejde...” ”Det vil endvidere være tvivlsomt, om mange af dem vil have egentligt fordel af den

⁵⁸ Nissen, 2004, s. 44.

⁵⁹ Nissen, 2004, s. 34

indkomst, de tjener ved udearbejde, for så vidt som en del går til spilte ved uhensigtsmæssig og uøkonomisk husførelse.”⁶⁰. Man kan ligeledes iagttage, hvordan staten også indretter samfundet, så det passer til en hjemmegående ulønnet kvinde: ”Det var i overensstemmelse med dette mønster, at familien betragtedes som en økonomisk enhed, også i beregningen af indkomstskatten, hvor hustruens indtægt blev lagt oven i mandens. Sambeskatningen betød, at manden med selvangivelsen i hånden kunne vise sin kone, hvor lidt der blev tilbage af hendes indtægt, når han havde betalt de højere skatteprocenter, som hendes indtægt bragte hans skattepligtige indkomst op på.”⁶¹

Man kan iagttage disse kommunikationer i specielt sagsdimensionen, hvor det at kvinden er hjemmegående ulønnet husmor er ”dette”, mens ”det der lønnede arbejde” er ”alt andet”. Kvinderne kan da godt vælge at blive uddannet til, hvad de har lyst til, men kommunikationen er, at det er i hjemmet, hvor den virkelige mening er og det er der, der virkelig er brug for dem – ikke som lønnede arbejdere. Der er ikke på samme måde en socialdimension på spil her, som der er i 20-30’erne med ligelønnen.

Lønsemantikken ændrer sig igen. Ligeløn er stadig en del af forståelsen i 1950’erne, så på den måde har begrebet og modbegrebet om løn den samme betydning som i den forrige tidsperiode 1920-1930’erne. Det, der ikke er det samme, er meningsdimensionen, som i 50’erne har ændret sig til at være en sagsdimension frem for tidsdimensionen samt socialdimensionen, som var på spil i 20’erne og 30’erne. På den måde har selve begrebet og modbegrebet ikke ændret mening radikalt, men det har meningsdimensionen, hvilket alligevel betyder, at der har været et semantisk brud på ledersforskellen løn mellem de to tidsperioder.

1960’erne og 1970’erne

Konteksten i disse årtier er en enorm tilgang af kvinder til arbejdsmarkedet. Primært fordi, at der er mangel på arbejdskraft. Man anser kvinderne for arbejdskraftreserve.

Kommunikationen omkring kvindernes nye lønnede arbejde handler mest om, at de er et supplement til familiens samlede økonomi: ”Deres indkomst var og blev kun et supplement til man-

⁶⁰ Nissen, 2004, s. 34

⁶¹ Nissen, 2004, s. 35

dens.”⁶² og: ”For mændene betød kvindernes øgede indtjening derfor et vigtigt bidrag forsørgelsen af familien og til at kunne anskaffe sig de nye eftertragtede forbrugsgoder.”⁶³ men også at de er en nødvendighed for at få familien til økonomisk at hænge sammen grundet alle de nye ting, man skulle skaffe sig: ”Men med ringe eller ingen uddannelse var mange kvinder henvist til noget af det lavest betalte arbejde. Timelønnen kunne hæves ved akkordarbejde, som til gengæld var fysisk og psykisk nedslidende. Kvindernes bidrag til familiens indtægt var ofte nødvendigt for at betale lån og afdrag på parcelhus, bil, tv eller andre af de nye statussymboler.”⁶⁴.

I 1960’erne og 1970’erne går kvinderne altså fra kun at have ulønnet arbejde i hjemmet til også at have lønnet arbejde uden for hjemmet. Da kriserne i 70’erne og 80’erne tager fat i det danske samfund, så forlader kvinderne dog ikke arbejdsmarkedet igen, og man kan ikke anse kvinderne som en arbejdskraftreserve længere, som man kan trække på, når der er brug for dem. Kvinderne bliver på arbejdsmarkedet, selv om de hurtigere bliver fyret og har sværere ved at bide sig ordentligt fast på arbejdsmarkedet i forhold til mændene.

Som man kan se af ovenstående, kan man iagttage en kommunikation, hvor kvinderne arbejder som et supplement til mændenes løn, men også at de bliver nødt til det for at få råd til det nye slags forbrug, der også opstår med den økonomiske optur i 60’erne.

Igen kan man iagttage kommunikationen med den sociale meningsdimension, hvor kvinderne bliver ”dem” – deres lønnede arbejde er et bidrag til mændenes lønnede arbejde set som ”os”. Bidrag er et begreb som går igen flere gange, når det handler om kvinders lønnede arbejde i denne periode.

Det kan også iagttages gennem den tidlige meningsdimension, hvor kvinderne ses som nogle, der skal arbejde i nutiden fordi der er mangel på arbejdskraft, men at forventningen i kommunikationen er, at de i fremtiden skal tilbage til det ulønnede arbejde i hjemmene.

Fra husmoderårtiet i 1950’erne frem til 60’erne og 70’erne kan man iagttage, hvordan kommunikationen om løn ændrer sig radikalt. Fra at arbejde har været noget kvinder skulle holde sig fra, fordi manden tjente lønnen og forsørgede familien derhjemme, som moderen dragede omsorg overfor, så

⁶² Nissen, 2004, s. 35.

⁶³ Knudsen, 2004, s. 243.

⁶⁴ Villaume, 2005, s. 12

skal kvinderne nu ud på arbejdsmarkedet som et "bidrag" til indtægten i familierne, fordi man skal have råd til diverse nye forbrugsgoder. Ledeforskellen lønnet / ulønnet er altså ikke noget man kan iagttage i forhold til manden, som den der er lønnet og kvinden, som den der er ulønnet. Man kan sige, at i forhold til begrebsforskydningerne, så ændrer modbegrebet mening, fordi det nu ikke består af kvindelige omsorgsgivere i hjemmet, men består af ulønnede generelt. Det kan både være kvinder som er hjemmegående husmødre med ansvaret for omsorgen, men det kan i lige så høj grad også være folk, der går hjemme fordi de er arbejdsløse, dette både være sig kvinder og mænd. Ulønnet er altså ikke et modbegreb, som man forbinder udelukkende med kvinders omsorgsarbejde i hjemmet og dette bliver mere tydeligt igennem perioden i den iagttagede kommunikation.

Meningsdimensionen har også ændret sig tilbage til at kunne iagttages som at være en socialdimension og tidsdimension frem for sagsdimensionen i 1950'erne. Den tidlige meningsdimension kommer dog på prøve gennem perioden, da det viser sig, at kvinderne ikke går tilbage til at være hjemmegående, da kriserne banker på døren, men i stedet bliver ved med at være en del af arbejdsstyrken, hvilket betyder, at de bliver arbejdsløse på understøttelse i lighed med mændene. Indholdet i fortidens fremtid har ændret sig i forhold til forventningen.

Nutiden

Der er sket mange ændringer på mange områder i forhold til løn i dag kontra de seneste 110 år. Konteksten er nu en anden i forhold til i starten af 1900-tallet, da det i dag ikke er manden, der er familiens eneste lønede og dermed familiens forsørger, mens kvinden ikke længere er den ulønnede og familiens omsorgsperson, tværtimod: "Fra 1960-tallet til i dag har vi gået fra en sterk vekt på idealet om den mannlige forsørgeren og det kvinnelige husmoridealet, til en norm om den likestilte familien hvor både forsørgeransvar og omsorgsansvar er felles."⁶⁵.

Man taler om et stresset arbejdsliv, og i denne forbindelse har flere ting ændret sig i forhold til løn: "Efterhånden som arbejdslivet bliver mere stresset med nye individualiserede lønsystemer og effektiviseringer..."⁶⁶. Lønnen er ikke bare en almindelig mindste(time)løn sat af fagforening og arbejdsgiver gennem en overenskomst, men derimod kan man for det første iagttage, hvordan flere og

⁶⁵ Syltevik og Wærness, 2004, s. 100.

⁶⁶ Smith og Petersen, 2004, s. 174.

flere får faste lønninger frem for timeløn – også i industrien⁶⁷, ligesom lønsystemerne giver mulighed for individuel forhandling af løn og løn efter kvalifikationer.

Desuden kan man iagttage, hvordan kommunikationen har fjernet sig fra at kredse om løn og ligeløn til at man i forbindelse med kommunikationen om løn, taler om tid: ”Den gennemsnitlige børnefamilie har ikke længere samme behov for kontante overførsler, men lever under et meget konstant tidspres.”⁶⁸ og ”Men samtidig giver de fleste danskere udtryk for, at de hellere vil arbejde mindre end at have mere i lønningsposen.”⁶⁹. I dagens Danmark er ligeløn stadig et stort emne, men igen på en anderledes måde, da kommunikationen om ligeløn igen iagttages i forbindelse med tid: ”Som det formuleres af forskerne, ville kvinderne...”kunne opnå højere løn, hvis de blev ansat i den private sektor, men ville ikke få samme mulighed for lønkomenseret fravær. Man kan sige, at kvinderne vælger den lavtlønnede offentlige sektor og til gengæld opnår større fleksibilitet i arbejdstiden og dermed bedre mulighed for at tilpasse arbejdsliv og familieliv”.⁷⁰

Det største semantiske brud er det, der er sket de seneste 20-30 år. I takt med, at der er under 5 % kvinder, der er hjemmegående husmødre, så er løn blevet noget, som nærværende alle kvinder får for deres arbejdsindsats. I begrebet løn, lå der i løbet af det 20. århundrede den betydning, at det var penge man fik for sin arbejdsindsats på arbejdsmarkedet. Arbejdede man mere fik man mere udbetalt i løn. I dag kan arbejdsindsatsen også betales i tid, hvilket vil sige, at hvis man arbejder mere (end aftalt ved kontrakt), så kan man i stedet få en fridag eller gå tidligere på et andet tidspunkt. Familien taler ikke om løn, som den knappe ressource, men tid. Kvinderne kan opnå den ligeløn, som man kan iagttage, at der er blevet kommunikeret om gennem hele århundredet, hvis de i højere grad arbejdede i den private sektor, men man kan iagttage, hvordan undersøgelser viser, at de hellere vil have fleksibilitet, forstået som tid, som de kan bruge i familielivet.

Man kan på den måde se, at begrebet løn har ændret sig, da begrebet nu er mindre tid, mens modbegrebet er mere tid. Det betyder, at man kan iagttage, hvordan det at være lønnet betyder, at man har mindre tid, mens modbegrebet nu er mere tid. Man kan godt argumentere for, at det at få løn, stadig vil stå over for ikke at få løn, men i Danmark får alle mennesker betaling for deres arbejde, også

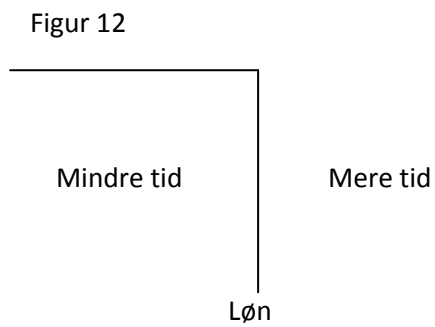
⁶⁷ www.sfi.dk

⁶⁸ Smith og Petersen, 2004, s. 179.

⁶⁹ Smith og Petersen, 2004, s. 170.

⁷⁰ Mogensen, 2010b, s. 429.

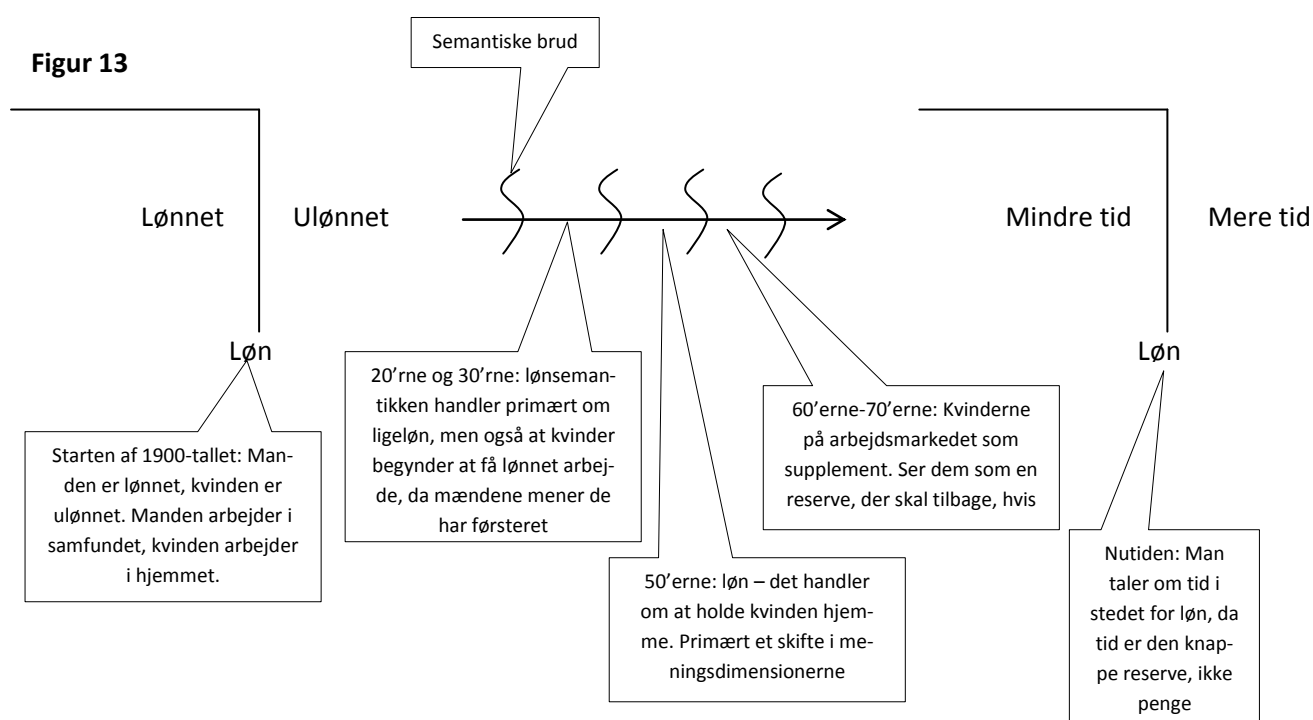
arbejdsløse og da den hjemmegående husmor strengt taget ikke kan iagttages i kommunikationen mere, så mener jeg, at man godt kan argumentere for, at både begrebet og modbegrebet i ledeforskellen løn har forskudt sig. Det betyder, at lønsemantikken har haft et ganske kraftigt brud gennem de seneste 100 år, med flere små brud gennem perioden. Man kan lave en ledeforskel, der ser således ud (se figur 12):

Delkonklusion – løn

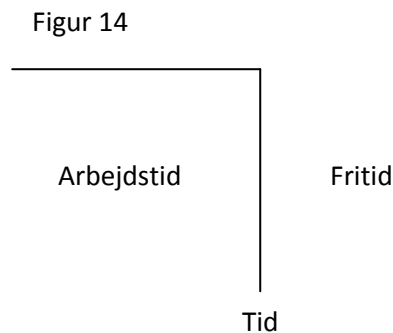
Som man kan se af ovenstående semantiske analyse af løn, så udvikler løn sig fra at være et begreb, der er defineret ved lønnet over for ulønnet, hvorunder der er forskellige betydninger, til at være et begreb, der er defineret ved mindre tid over for mere tid. Det vil sige, at i starten af det 20. århundrede, der kan man se, at samfundet indretter sig, så manden tager sig af det lønnede arbejde, mens kvinden som regel tager sig af det ulønnede omsorgsarbejde med familien i hjemmet. I 20'erne og 30'erne kan man iagttage, hvordan kommunikationen primært retter sig mod ligeløn for kvinderne og ligeledes iagttage, hvordan kommunikationen også går imod de lønnede kvinder, som beskyldes for at stjæle mændenes forsørgergrundlag.

I 50'erne bliver det ulønnede arbejde i hjemmet igen noget, som kvinderne, denne gang i alle lag, skal tage sig af, så manden kan forsørge kvinden med sin løn. I 60'erne og 70'erne kan man iagttage, hvordan kommunikationen handler om, at kvindernes indtog på arbejdsmarkedet hænger sammen med den opadgående konjunktur og hvordan forventningen er, at de skal tilbage til hjemmet, hvis og når, der ikke længere er brug for dem. I dag er kvinder en helt fast del af det danske arbejdsmarked, og når man iagttager kommunikationen, kan man se, at det ikke længere er løn, der tales om, men derimod tid, hvilket vil sige, at lønnen hænger tæt sammen med den næste delanalyse om tid. Den overordnede udvikling kan vises således (se figur 13):

Semantisk analyse af arbejdstid

Denne anden delanalyse vil blive en semantisk analyse af tid siden 1899. Jeg ser på tid i forskellen arbejdstid / fritid, som man kan se af den nedenstående figur 14.

I lighed med den første delanalyse af løn, så vil jeg starte med at se på de meningsdimensioner, der dukker op, hvorefter jeg vil se på begrebsforskydningerne. Til sidst vil jeg igen lave en delkonklusion.

Fritid – hvilken betydning har dette begreb? Umiddelbart satte jeg denne ledeforskel op, fordi fritid er lig med den tid, vi ikke arbejder – den tid som man kan bruge til det, man har lyst til. Da jeg begyndte at grave ned i det empiriske materiale, blev jeg dog klar over, at et ikke er lige til.

Hvorfor er tid egentligt overhovedet noget, vi går op i? Det bunder i industrialiseringen, som introducerede tid som penge: ”Det mest grunnleggende trekk ved vårt samfunns tidsoren – klokketid og den påfølgende ”kampen om tiden” – er et produkt av industrikapitalismen. Markedsøkonomi, økt spesialisering og arbeidsdeling, og dermed økt behov for å koordinere arbeid, medførte et skille mellom arbeidsgivers krav på tid, og arbeidstakers ”egentid”. Lømsarbeidet transformere tid til penger, og arbeidstid blir en av industrisamfunnets mest strukturerende institusjoner.”⁷¹

En ældre definition af frihed fra internettet lyder: ”Fritid er en betingelse for at have frihed i eget liv og for at arbejderne kan få overskud - til familien og til socialt, kulturelt og politisk aktivitet.”⁷²

Denne definition skal sættes i forbindelse med kampen for normalarbejdsdagen, som defineres ved

⁷¹ Syltevik og Wærness, 2004, s. 131.

⁷² www.leksikon.org (a) Opslag foretaget d. 16. oktober 2012

otte timers arbejde, otte timers frihed og otte timers hvile, som var en kamp man kæmpede fra 1872-1919, hvorefter otte timers arbejdsdag blev en realitet for arbejderne⁷³. Man skal dog huske på, at det var seks dag om ugen dengang. Det er altså noget nyt at kræve tid til familien: ”Det å sette spesiell tid til familien er derfor noe nytt som oppstår med det moderne samfunnet...”⁷⁴

Men dette er arbejderne, som på dette tidspunkt ofte er mænd – har børn og kvinder så ingen fritid?: ”Men hvis vi mener, at grupper som husmødre og skoleelever også har noget der hedder fritid, og som er adskilt fra den tid de arbejder, indser vi straks, at arbejdstid omfatter mere end *lønnet* arbejdstid. Det giver os en fornemmelse af, at det ikke er så enkelt at angive, hvad fritid egentlig er, endsige at finde ud af hvor meget fritid den enkelte har.”⁷⁵ Dette hænger også sammen med, at man traditionelt forbinder moderskab med noget, man ikke kan sætte tid på: ”Historisk sett har moderskapet vært oppfattet som å ha en ”tidsløs” kvalitet, uten noen daglig eller ukenlig timeplan, mens fedres familietid har vært ritualisert i større grad. Menns lønnsarbeid, gjennom normalarbeidstidskontrakten har satt klare grenser mot familietid.”⁷⁶

Hvis man iagttager ovenstående kommunikation, så er arbejdstid mere end den lønnede arbejdstid og fritid er tid, som går til familien samt sociale, kulturelle og politiske aktiviteter. Man vil dog hurtigt indse, at denne kommunikation igen kobler sig op på manden, for når man iagttager, at man definerer fritid som tid, der går til familien, så vil husmoderen i starten af 1900-tallet med disse definitioner ikke have andet end fritid.

Første halvdel af 1900-tallet

Som jeg har været inden på oven for, så skete der en ny opdeling i familierne med industrialiseringens indtog i Danmark. Mænd fik lønarbejde og kvinden fik ulønnet arbejde i familien: ”Opløsningen af familieøkonomien skabte derfor en opsplittning af lønarbejdet og husarbejdet som formelt ligestillede sfærer. Da husarbejdet var ulønnet blev opløsningen tillige baggrunden for forsørgerbegrebets opståen og for idéen om den gifte kvinde som en, der skulle ’forsørges’.”⁷⁷

⁷³ www.leksikon.org (a) Opslag foretaget d. 16. oktober 2012

⁷⁴ Syltevik og Wærness, 2004, s. 132.

⁷⁵ www.leksikon.org (b) Opslag foretaget d. 16. oktober 2012

⁷⁶ Syltevik og Wærness, 2004, s. 153.

⁷⁷ Borchorst og Siim, 1984, s. 49.

Specielt for arbejderfamilier kan man iagttage i kommunikationen, at det var hårde tider i den første halvdel af 1900-tallet – Thit Jensen udtaler således: “Mandens arbejdstid har loven begrænset; ingen har begrænset arbejderhustruens. Det er hende, der ... må gå på fabrik, når føden ikke længere slår til på grund af de mange munde.”⁷⁸, og det var endnu værre for de enlige kvinder, som ikke havde en mand til at forsørge sig: ”Når denne form for beskæftigelse ved erhvervsarbejde hjemme i så at sige alle døgnets timer blandet med husarbejde, børnepasning osv. dog stadig eksisterede, beroede det på forskellige forhold. Mange af disse kvinder var enlige mødre, som vanskeligt – selv en del af døgnnet – kunne frigøre sig fra huslige pligter, herunder navnlig børnepasningen, og derfor var henvist til arbejdet hjemme, der på en vis måde var mindre bundet end arbejdet på værksted.”⁷⁹

Det er usikkert hvor mange kvinder, der benyttede sig af denne form for hjemmearbejde, da det ikke er blevet undersøgt før senere hen: ”Den officielle statistik har ikke opgjort, hvor mange kvinder, der havde deres hovedbeskæftigelse som fuldtids familiarbejdende i deres egne hjem. Frem til 1940 opgjorde man ikke disse kvinder, man regnede dem ikke for ’forsørgere’ eller ’selverhvervende’.”⁸⁰. Det var ikke en ubetydelig del af kvinderne, der måtte arbejde hjemme eller på fabrik. De fleste kvinder beskæftigede sig med husgerning, enten i eget hjem eller i andres hjem som tjenestepiger: ”Tilsammen havde altså 80 pct. af samtlige kvinder ved tiårets begyndelse og 75 pct. endnu ved dets slutning husgerning som deres væsentligste arbejde.”⁸¹ – dette var i 1930’erne.

I 30’erne kan man iagttage, hvordan mange foreninger prøvede at argumentere for husmoderens gerning som et arbejde, der var en del af samfundets formåen: ”De teknisk uhensigtsmæssige vilkår for landhusmødrenes arbejde vakte i 30’erne en betydelig interesse for rationalisering af dette arbejde. De initiativer, som her blev taget af husmoderforeningerne og husholdningsforeningerne, og som fremmedes yderligere gennem det i 1935 oprettede Statens Husholdningsråd, må ses som udslag af, at husmødrene begyndte at se deres arbejde som et led i samfundsmaskineriet og organiserede sig for at højne dette arbejdes anseelse og i det hele taget få husmoderinteresserne varetaget.”⁸². Man organiserede husmoderne i en slags fagforeninger eller interesseforbund, så selvom det

⁷⁸ Hansen og Henriksen, 1980, s. 222.

⁷⁹ Hansen og Henriksen, 1980, s. 354.

⁸⁰ Borchorst og Siim, 1984, s. 50.

⁸¹ Hansen og Henriksen, 1980, s. 346.

⁸² Hansen og Henriksen, 1980, s. 346f.

var et ulønnet job, så kan man iagttage, hvordan kommunikationen også giver udtryk for, at det er et vigtigt, ligefrem uundværligt job.

Det er dog også en periode, hvor flere og flere kvinder generelt kommer ud på arbejdsmarkedet. Enten fordi de var tvunget økonomisk eller fordi de var ugifte – men også flere gifte kvinder kom i perioden ud på arbejdsmarkedet. Socialdemokraterne anså den borgerlige kernefamilie med en udearbejdende mand, som forsørger familien og en hjemmegående hustru og mor som et ideal, her bliver en tale af Stauning i 1938 iagttaget: ”Men opfattelsen af manden som den egentlige forsørger kom også klart frem i talen: ’Hjemmenes kvinder; de der udfører det vigtige og nødvendige Arbejde for Hjem og Børn, har Krav på en Hædersplads i Samfundet, og lykkeligst ville det være, om alle mænd havde en sikker og godt lønnet Beskæftigelse, thi så ville meget af det omstridte Kvindearbejde ophøre.’”⁸³ Samtidig havde socialdemokratiet dog den udfordring, at deres vælgere havde en anden virkelighed, hvor kvinden ofte var nødt til også at arbejde for at få økonomien til at hænge sammen.

I 20’erne var det et af de væsentlige argumenter mod kvindearbejde, at de tog det fra mændene: ”Den gifte kvinde kan blive hjemme og styre hus, så kan en arbejdsløs komme i arbejde. Det var det hyppigste argument.”⁸⁴ Men netop pga. deres vælgere kan man iagttage, hvordan socialdemokraterne heller ikke var for at lovgive imod kvindearbejde. En iagttagelse af deres valgmanifest ’Danmark for folket’ fra 1934 lyder således: ”På den ene side fastslog programmet ’Kvindens Ligeberettigelse med Manden’ og kvindens ret til at udøve et erhverv. Et af motiverne for afvisning af lovgivning mod kvindearbejde var imidlertid, at hendes indtægt i en række tilfælde var ’Betingelsen for Opretholdelsen af Hjem og Opdragelse af Børn.’. Det vil sige, at et forbud mod kvindearbejde faktisk kunne virke opløsende for den familieform, som det var ment til at beskytte.”⁸⁵

Konteksten i 50’erne er, at det er husmoderens årti – rigtig mange gifte kvinder går hjemme og har ulønnet arbejde med familiens behov: ”I 1940’erne og 50’erne blev det udbredt, at gifte kvinder udelukkende tog sig af det ubetalte familiearbejde. Antallet af husmødre steg således fra 636.000 i 1940

⁸³ Hansen og Petersen, 2000, s. 35

⁸⁴ Hansen og Henriksen, 1980, s. 225f.

⁸⁵ Hansen og Petersen, 2000, s. 34

til 829.000 i 1960.⁸⁶ Denne kønsarbejdsdeling var ikke blot udbredt i borgerskabets familier, men bredte sig langt ind i arbejderklassen.⁸⁷ Dette skete bl.a. fordi der var en generel økonomisk velstandsstigning, som gjorde det muligt for en voksende gruppe af gifte kvinder at vælge at blive fuldtidsmødre.⁸⁸

Der er samtidig færre unge piger, som arbejder med husgerning, så selve kommunikationen i Dansk Kvindesamfund handler meget om, at de unge kvinder skal i tvungen huslig værnepligt, ligesom at der tales om pigernes dobbelte uddannelsesbehov, som betyder, at det fint nok de unge piger vil have en erhvervsmæssig uddannelse, de skal bare også have en huslig uddannelse.⁸⁹ Det er ganske underforstået, at man forventer dobbelt arbejde for kvinderne på denne tid. Vil de ud og tjene penge selv, skal de stadig sørge for husførelsen. Desuden kan man iagttage, hvordan kvindens dobbelte arbejde bliver iagttaget som et problem, da hun i sin "fritid" så ikke kan få tid til manden: "Det siges, at der findes enkelte fremragende kvinder, som virkelig har kræfter og evner at skabe et hyggeligt hjem under disse forhold (med fuldtidsarbejde). ... I de fleste tilfælde må man regne med, at det er en meget stor belastning, ikke blot for kvinden selv, men for hele hendes familie. Hun bliver overkørt, forjaget, træt og nervøs og manden synes at der ikke er noget ved at være hjemme, når konen aldrig har tid til noget som helst og altid skal begynde at gøre rent, når han lige har fået sat sig ned."⁹⁰

Når man iagttager kommunikationen om tid i den første halvdel af det 20. århundrede, så kan man se, at fritid primært er noget, der er rettet mod de mandlige lønarbejdere og ikke har noget med den hjemmegående husmoder at gøre. Ligesom man kan iagttage, hvordan det at få et arbejde blive italesat som 'dobbeltarbejde' for kvinden. Man kan iagttage semantikken om tid, som en saglig meningsdimension, hvor fritid bliver dette, mens arbejdstid er alt andet. Ligeledes kan man iagttage, hvordan kommunikationen om kvindearbejde også inden for tid, bliver til en social meningsdimension med "os" på den ene side som alle forsørgerne og "dem" på den anden side, som alle de gifte kvinder, der tager arbejde fra mændene.

⁸⁶ Dog er dette stigende antal på en noget uvis baggrund – man ændrede spørgeteknikken, så mange af de kvinder, der i 1940 var blevet registreret som medhjælpende hustruer blev i 1960 registreret som husmødre.

⁸⁷ Borchorst, 1984, s. 64.

⁸⁸ Borchorst og Siim, 1984, s. 55.

⁸⁹ Lous, 1996, s. 40f.

⁹⁰ Lous, 1996, s. 42.

1960'erne-1970'erne

Der sker nu det i det danske samfund, at behovet for arbejdskraft stiger: ”Da behovet for arbejdskraft steg i forbindelse med højkonjunktoren og ikke kunne dækkes via den eksisterende arbejdsstyrke, fremstod de gifte kvinder som en velegnet arbejdskraftreserve, som kunne trækkes ind på arbejdsmarkedet. Forudsætningen for, at de kunne indgå i arbejdsstyrken var, at de i dele af døgnet blev lettet for nogle af deres funktioner i familien.”⁹¹

En del af de kvinder, der kommer ud på arbejdsmarkedet får job som deltidsansatte: ”I årene efter krigen blev deltidsarbejde for kvinder trukket frem i debatten som et nyt familiepolitisk tema. Det stigende antal gifte kvinder på arbejdsmarkedet og behovet for kvindelig arbejdskraft satte fokus på denne mulighed. Deltidsarbejdet blev set som en løsning op de udearbejdendes mødres problemer.”⁹² Man kan iagttage, hvordan deltidsarbejde kommunikerer som grunden til gifte kvinders høje erhvervsfrekvens i 70'erne: ”Det som er sket er, at pausen er blevet afløst af deltidsarbejdet som kvindernes individuelle løsning på at klare alle forpligtelserne på en gang. Småbørnsmødrene har den højeste deltidsfrekvens, og den stiger, jo flere børn de har.”⁹³ Man kan ligefrem se, hvordan heltidsarbejde italesættes som et nødvendigt onde for enlige og problematisk for mødre: ”Ganske vidst havde man peget på deltidsarbejde som en mulighed for dem, der gerne ville arbejde, men heltidsarbejde havde man set som problematisk for mødre eller som et nødvendigt onde for enlige mødre.”⁹⁴

Både arbejdsgiverne og fagforeningerne var dog stærkt imod deltidsarbejde. Fagforeningerne mente, at deltidsarbejde ville trykke løn, mindske sammenhold mm.: ”...var fagforeninger som KAD og HK stærkt afvisende. De frygtede, at deltidsarbejde ville trykke lønnen og mindske sammenholdet på arbejdsmarkedet. Desuden var der risiko for, at kvinder i fuldtidsarbejde ville blive presset over på deltid.”⁹⁵ Arbejdsgiverne på deres side var faktisk enig med fagforeningerne i, at deltidsarbejde ville skabe problemer med tilknytning m.fl: ”Arbejdsgiverne var enige med LO-siden på dette område. Deltidsarbejde ville give problemer af både teknisk og økonomisk art, ligesom arbejdsgiverne

⁹¹ Borchorst, 1984, s. 65.

⁹² Borchorst, 1984, s. 39.

⁹³ Borchorst og Siim, 1984, s. 108.

⁹⁴ Lous, 1996, s. 33.

⁹⁵ Petersen, 2012, s. 600.

ikke regnede med samme ansvarsfølelse overfor virksomheden fra deltidsansatte kvinder.”⁹⁶. LO så det ligeledes som deres medlemmers eget problem at få familien til at fungere og man kan iagttage, hvordan de beskrives som bemærkelsesværdigt stille selv om det var en dagsorden, der optog både medlemmerne og de fagligt aktive: ”Der var således interesse fra fagligt aktive mænd og kvinder for at diskutere LO-familiens problemer. [...] Men arbejdet blev ikke fortsat, og der hørtes ikke mere til familierådet efter 1974.”⁹⁷ og ”LO som landsorganisation tog ikke stilling til de kvinde- og familiepolitiske krav, der blev stillet rundt om i forbundene. Kravene, bortset fra ligelønnen, blev ikke prioriteret. Det var stadig LO-familiens private sag at få dagligdagen til at hænge sammen.”⁹⁸

Man kan i følgende citat iagttage, hvordan det forklares, at kvinder arbejder mindre end mændene og at mændene har fri efter deres lønnede arbejde i forhold til kvinderne, der har hjemmets forpligtelser at tage sig af efter lønarbejdet: ”Forskelle i mænds og kvinders arbejdstid afspejler forskelle i deres livssituation i øvrigt. Kvinderne er traditionelt dem, der har hovedansvaret for familiearbejdet eller husarbejdet, det betyder, at de udover lønarbejdet og har en del ulønnet arbejde. Især småbørnsmødrene har store forpligtelser, fordi børn kræver megen fysisk og psykisk omsorg, især når de er helt små. Mændene er i højere grad fri for arbejde, når de er færdige med lønarbejdet og kan i større omfang anvende fritiden til at restituere sig.”⁹⁹

Samtidig med, at der er brug for kvinderne på arbejdsmarkedet, sker der også et skifte i den kommunikation man kan iagttage om husmoderrollen. Fra i 50’erne at lægge vægt på, hvor vigtigt det er at kvinderne får mere huslig uddannelse og ikke blot fokusere på erhvervsmæssig uddannelse til: ”Kvinderne kunne ikke og skulle ikke som i 50’erne hellige sig familiearbejdet og husmorrollen på fuldtidsbasis. Der skete et ideologisk skift fra at berømme husmoderen og betragte hendes arbejde som et fag til i højere grad at fremhæve de kvinder, som tog del i den samfundsmæssige opgave: at fremme den formelle økonomi og det igangværende boom”¹⁰⁰

Når man iagttager kommunikationen om tid i tidsperioden 1960’erne og 1970’erne, kan man iagttage, hvordan kvinderne tilpasser sig ved at benytte sig af en ny form for arbejdstid, nemlig deltid. Selve kommunikationen om deltid, kan iagttages inden for den sociale meningsdimension. Det bli-

⁹⁶ Lous, 1996, s. 40.

⁹⁷ Lous, 1996, s. 44.

⁹⁸ Lous, 1996, s. 43.

⁹⁹ Borchorst, 1984, s. 10.

¹⁰⁰ Borchorst og Siim, 1984, s. 117

ver kommunikeret som kvindernes løsning på problemet med at få deres liv med både lønnet arbejde uden for hjemmet og familie til at hænge sammen. Der er ikke opbakning fra fagforeningerne, da de sådan set er imod deltid og mest af alt anser det som kvindernes eget problem. Derfor kan man iagttage, hvordan kvinderne er ”os” mod ”dem” – ”dem” er alle dem, der som sådan ikke hjælper kvinderne, mens de tager sagen i egen hånd med deltidsarbejde op igennem de to årtier.

Kvinderne har dobbelt arbejde, da det, at de kommer på arbejdsmarkedet giver dem både lønnet job i samfundet, mens de beholder deres ulønnede job i hjemmene. Som sådan kan man ikke iagttage fritid for kvinderne. En overvejelse man kan få er, om fritid er noget, som kvinder i min årgang og måske årgangen ældre kender til, men derudover er et relativt nyt begreb, som ikke kan genkendes før 1980-90’erne.

Man kan sige, at for kvinderne før nutiden, der er modbegrebet fritid byttet ud med familietid, så tid for kvinderne i de første to tidsperioder analyseret i denne opgave bliver enheden af forskellen arbejdstid / familietid.

Nutiden

Tidskrise kunne man nemt tilføje til overskriften, som er det ord, der oftest sættes på forholdet mellem arbejdstid og familietid¹⁰¹, selv om den gængse arbejdsuge er kortere end aldrig før. Gennem de seneste 100 år er man gået fra at have 10 timers arbejdsdage 6 dage om ugen uden ferier til at have 37 timers arbejdsuger med 6 ugers ferie og ferie-fridage – alligevel kan man iagttage i den kommunikation, der sker omkring familier og tid, at familierne er stressede som aldrig før: ”De sidste 100 år er arbejdstiden blevet stadig kortere, mens arbejdslivet er blevet stadig mere stressende og mindre rummeligt.”¹⁰². Flere peger specielt på den øgede performance, som man skal levere: ”Arbejdslivet er i stadig højere grad blevet en 1/0 situation, hvor man enten er ”på” eller ”ikke er på”. Kravene til jobbet er øget, der er færre rutinejob og flere job med varierende, men også mere krævende indhold”¹⁰³. Arbejdet bliver beskyldt for, at være altomsluttende: ”... om det nye arbejdslivet som suger til seg all tid...”¹⁰⁴ Man kan iagttage, hvordan arbejdstid, kvinders deltagelse på arbejdsmar-

¹⁰¹ Syltevik og Wærness, 2004, s. 128

¹⁰² Smith og Petersen, 2004, s. 174.

¹⁰³ Smith og Petersen, 2004, s. 173.

¹⁰⁴ Syltevik og Wærness, 2004, s. 128

kedet og arbejdet i sig selv beskyldes for at give rod i balancen: ”Et andet bud på, hvor ubalancen kommer fra er arbejdet. Årsagen kunne være, at den arbejdende del af befolkningen arbejder for meget. Kigger man på arbejdstiden i Danmark, tegner der sig et billede af tre overordnede udviklingstendenser. Den ene er, at den aftalte arbejdstid, set over de seneste fire årtier, er blevet mindre. Den anden tendens er, at kvinders erhvervsdeltagelse næsten er fordoblet siden 1960 – fra godt 40 pct. til knap 80 pct. i dag.”¹⁰⁵ og ”Tredje tendens er, at arbejdet - helt generelt – er blevet mere intensivt, og at kravene til engagement er stigende. Flere og flere mener, at der stilles store krav til tempo og deadlines i deres arbejde.”¹⁰⁶.

Fleksibilitet er også et nøgleord, når det kommer til at iagttage tid nu om dage. Flexibilitet bliver kommunikeret som noget godt og noget vi skal have mere af, da normalarbejdsdagen er indrettet til industriarbejderen i starten af det 19. århundrede: “On the one hand, standardization of working time has strengthened the workers in their fight for a regulated and normal working day but, on the other hand, it has been argued that the criteria for regulating workings hours have been settled based on norms prevailing in the Fordist type of production – male, skilled full-time workers in manufacturing.”¹⁰⁷. Man kan iagttage, at flextid på mange måder kommunikerer som en løsning på problemet: ”Men det kunne sagtens tænkes, at den nuværende konflikt mellem et godt arbejdsliv og et godt familieliv kunne afhjælpes, hvis man indrettede arbejdslivet langt mere fleksibelt.”¹⁰⁸ og “Flexibility in work organization and in working-time schedules is often seen as an opportunity for both women and men to handle the conflicts between work, care and family obligations...”¹⁰⁹

Man kan iagttage, at der i en bog omkring råd til, hvordan man skal få balance, udgivet af Familie- og arbejdslivskommissionen, opfordres til at udbrede fleksible arbejdspladser mere: ”På mange arbejdspladser kan hjemmearbejde og fleksible arbejdstider fortsat bredes ud, mens der også er jobfunktioner, hvor det ikke er muligt at skabe bedre mere fleksibilitet...”¹¹⁰ og man foreslår, at man f.eks. inden man får børn, hvor man kan arbejde meget, kan spare op til senere: ”Det bør gøres nemmere at spare op i nogle perioder i livet, så man kan holde fri i andre (flekskonto)”¹¹¹. Man kan iagttage, hvor mange muligheder, der er for fleksibilitet: ”Nogle af de metoder, der anvendes i dag

¹⁰⁵ Familie- og arbejdslivskommissionen, 2007, s. 8f.

¹⁰⁶ Familie- og arbejdslivskommissionen, 2007, s. 9.

¹⁰⁷ Boje, 2006, s. 201.

¹⁰⁸ Smith og Petersen, 2004, s. 181.

¹⁰⁹ Boje, 2006, s. 202.

¹¹⁰ Familie- og arbejdslivskommissionen, 2007, s. 20.

¹¹¹ Familie- og arbejdslivskommissionen, 2007, s. 31.

for at gøre arbejdstiden mere fleksibel, er deltidsarbejde, flekstid, afspadsring, arbejdsdeling, hjemmearbejde og distancearbejde.”¹¹². Man kan også iagttage, hvordan fleksibilitet bliver italesat som noget det offentlige, f.eks. i form af daginstitutioner skal tage sig af: ”...mens det generelle svar er, at fleksibilitet er en opgave for den offentlige sektor med udvidede åbningstider i daginstitutioner mv.”¹¹³.

Alt dette er den positive fremstilling af fleksibilitet, som man kan iagttage blive fremstillet i det empiriske materiale. I mange af de præcis samme bøger, hvori man kan finde dette positive billede af fleksibilitet, kan man også iagttage, hvordan man anser fleksibilitet som grunden til dette altomfattende arbejde, der suger mere af vores tid end nogensinde. I takt med, at arbejdet er blevet mere fleksibelt og også mere krævende, så vinder hjemmearbejde ind: ”...eller det kan være i forbindelse med en diskussion af den konsekvens af det fleksible arbejde, som betyder, at hjemmearbejdet får et stigende omfang.”¹¹⁴ og ”Ikke desto mindre bruger mange småbørnsforældre flere ressourcer på arbejdet end nogensinde før, blandt andet fordi de fleksible arbejdsforhold og muligheden for hjemmearbejde har udvisket grænsen mellem arbejde og fritid.”¹¹⁵

Man kan iagttage, hvordan familie- og arbejdslivskommissionens bog ovenfor er for udbredelsen af fleksibilitet, men samtidig taler kritisk om konsekvenserne heraf: ”Grænseløst arbejde: Jo mere grænseløst arbejde man har, jo flere problemer med balancen har man, alt andet lige. At et arbejde er grænseløst vil sige, at det er svært at sætte en grænse mellem, hvornår man arbejder, og hvornår man har fri. Opgaverne skal løses, uanset hvor lang tid det tager, og hvor i verden arbejdet udføres. Man er i princippet aldrig færdig med en opgave. Gruppen af mennesker, der har grænseløst arbejde, er voksende og vil blive større fremover.”¹¹⁶ De mener, at det er arbejdsgiverne, der skal være opmærksomme med retningslinjer: ”Det nye er, at arbejdspladserne skal til at lave retningslinjer og aftaler om, hvordan man sætter grænser for det grænseløse. Hvornår skal man være på mail? Hvornår lægger man møderne?”¹¹⁷ og ”Arbejdspladserne bør gøre det lettere for den enkelte at håndtere fleksibiliteten.”¹¹⁸

¹¹² Videnscenter for ligestilling, 2001, s. 51

¹¹³ Smith og Petersen, 2004, s. 180.

¹¹⁴ Knudsen, 2004, s. 224

¹¹⁵ Deding et. al., 2006, s. 69

¹¹⁶ Familie- og arbejdslivskommissionen, 2007, s. 13

¹¹⁷ Familie- og arbejdslivskommissionen, 2007, s. 21

¹¹⁸ Familie- og arbejdslivskommissionen, 2007, s. 21

Familiens tid er et andet aspekt af det, som man kan iagttage omkring tid generelt. Hvor fleksibilitet er noget, der hører sig til i arbejdslivet, så er tid til familien den anden side af sagen. Her kan man iagttage, hvordan det empiriske materiale peger på, at det er grundet de nuværende generationers opdragelse, at de oplever tidskrise: ”Stadig flere foreldre har gjort hjemmet til en skiftarbejdsplads. Barna ser dem sjelden sammen. Dagens foreldre vokste opp på 70-tallet og lærte å prioritere egne behov. ’Barnefri’ er blitt et hverdagsbegrep.”¹¹⁹ og hvordan forældrene tror, at det hjælper at have såkaldt kvalitetstid med deres børn: ”Når mengde tid som tilbringes med familien blir mindre, blir symbolsk tid enda viktigere. I det moderne samfunnet utvikler for eksempel familiemiddagen seg til et sentralt symbol på familiefellesskapet, familien togetherness.”¹²⁰, mens selve kvalitetstiden fordrer det modsatte af kvalitet: ”Essensen er altså at foreldre bruker for lite tid til sine barn – og familielivet blir for hektisk og oppjaget.”¹²¹.

Det store problem er oveni, at det at være en god mor, bliver målt i forhold til hvor meget tid, du er sammen med dit barn. Tidskrisen handler derfor i høj grad om forventningerne til moderen: ”Den gode mor handler i dag i stor grad om kvantitet og tilgjengelighet i forhold til tid med barn. Mengde tid med barnet blir selve symbolet på morskjærligheten.”¹²². Tid er det eneste målbare: ”Når barns behov langt på vei fremstår som ”naturlige”, uten forankring i klare standarder eller grenser for hva som er god nok omsorg, er det duket for at foreldres tid til barn blir et grenseløst prosjekt, både i kvalitativ og kvantitativ forstand. Kvantitet er det som enklest lar seg måle, og dekning av barnets behov ”oversettes” til et kvantitativt mål på tid: idealet om mest mulig foreldreid med barn. Mengde tid blir målet på omsorgsrelasjonen foreldre-barn, som selvsagt er en langt mer sammensatt størrelse.”¹²³. På den ene side kan man iagttage, hvordan spesielt mødrene bliver målt på tid sammen med deres børn, mens kommunikationen også peger på, at tid ikke er det eneste målbare i forhold til, hvordan ens relation med barnet er.

Som man kan iagttage af ovenstående, så har begreber som tidskrise og grænseløst arbejde vundet indpas i kommunikationen om tid de seneste mange år. Hvor jeg har peget på, at man før ikke har kunnet iagttage kommunikation om kvinders fritid, kan man nu iagttage, hvordan det italesættes at forældre, herunder også mødrene, prioriterer at have ’børnefri’ og også at den tid forældrene har

¹¹⁹ Ellingsætter, 2004, s. 137.

¹²⁰ Ellingsætter, 2004, s. 129.

¹²¹ Ellingsætter, 2004, s. 129

¹²² Ellingsætter, 2004, s. 153

¹²³ Ellingsætter, 2004, s. 149

med børnene skal være af god kvalitet, da de ikke længere har lige så meget. Man kan blive i tvivl, om det er fordi, der er blevet mere fritid eller fordi arbejdet fylder. Iagttager man kommunikationen er det bedste bud, at det er fordi arbejde er blevet noget, der fylder langt mere end førhen. Man har ikke længere fri når den fysiske arbejdsdag er slut – for mange fortsætter arbejdet på den bærbare, når børnene er lagt i seng, kan man iagttage af kommunikationen.

Hvis man skal pege på nogle meningsdimensioner i nutiden, så kan man iagttage begrebet kvalitetstid inden for den saglige meningsdimension, hvor kvalitetstid bliver kommunikeret som noget, hvor al fokus er på børnene og samværet med familien, altså 'dette' over for 'alt det andet'. Ligeledes kan man iagttage, hvordan prioriteten af tid artikuleres i den tidslige meningsdimension, hvor prioriteten er som den er i nutiden, grundet opdragelsen i fortiden, hvor man har lært at prioritere sig selv.

I nutiden kan man på sin vis iagttage tid i enheden af forskellen arbejdstid og fritid. Fritid er blot, for begge forældre, indeholdende familietid, mens arbejdstidens grænser er uklare og udvandet. Så hvis man skal iagttage tid, så skal man næsten dele det op for henholdsvis mænd og kvinder. Hvis man iagttager det for kvinder, så er begrebet arbejdstid forskudt, mens modbegrebet er udskiftet i forhold til i 1960-1970'erne: fra familietid til fritid. Modbegrebet 'fritid' indeholder i nutiden dog en betydelig mængde familietid. For mændene er der i den grad også sket nogle ændringer siden 60'erne og 70'erne. For mens arbejdstid er blevet forskudt så den nu er gået fra at være afgrænset til at være mere grænseløs for mange, så er modbegrebet fritid også blevet forskudt, så det nu indeholder langt mere familietid, herunder også huslige forpligtelser end før.

Delkonklusion – tid

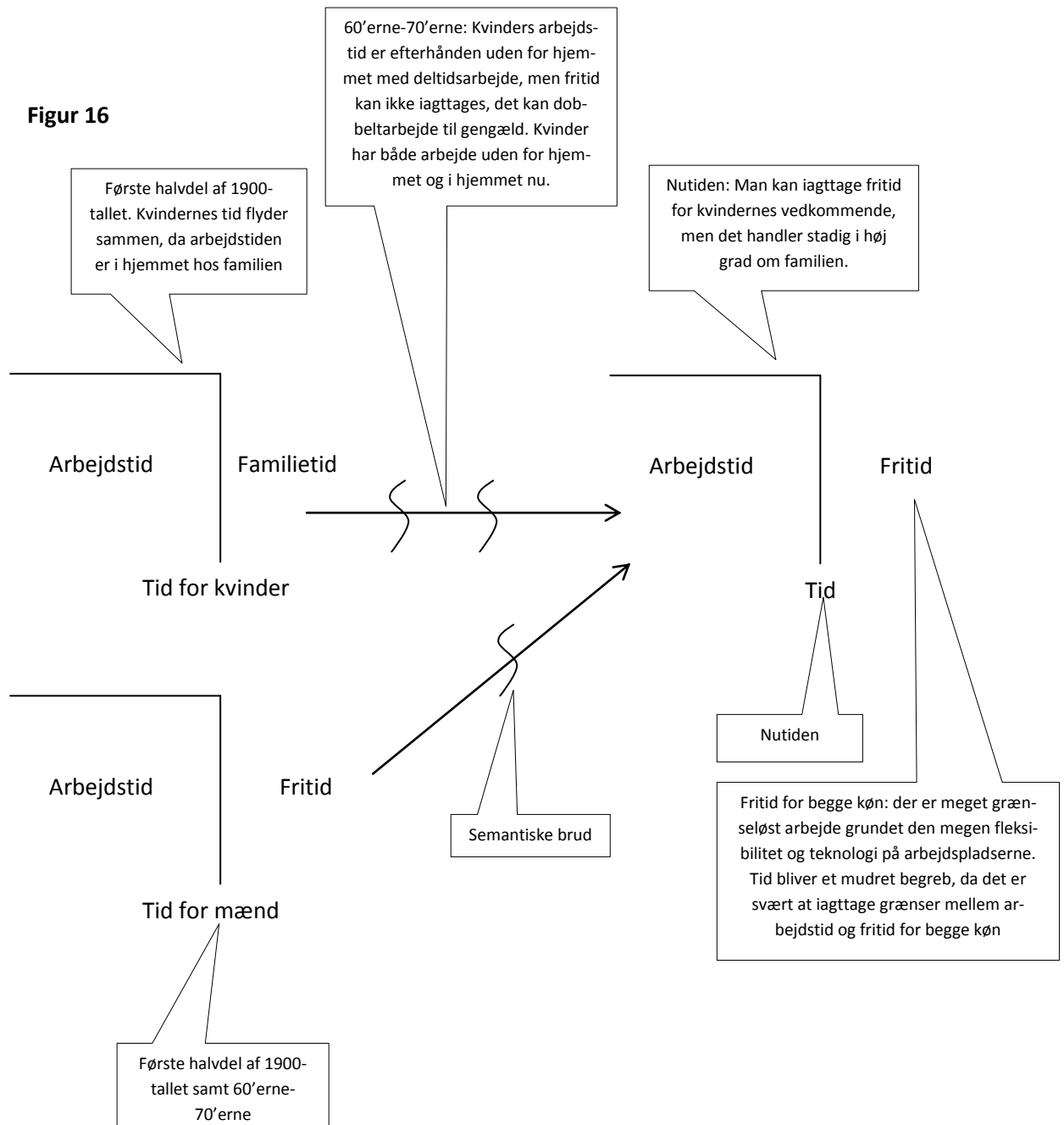
Som man kan iagttage af ovenstående semantiske analyse af tid fra 1899 og frem til i dag, så er tid som enheden af forskellen arbejdstid / fritid svært at indfange for begge køn tilsammen. Fritid er ikke noget man kan iagttage i forhold til kvinderne, før vi kommer op til nutiden. I første halvdel af 1900-tallet har kvinderne arbejdstid og familietid – som i øvrigt er rigtig svært at skelne som en rigtig forskel, da det ligger helt tæt op af hinanden. Kvindens arbejde bestod jo af omsorgsarbejde for familien, ligesom man italesætter 'kvindens dobbeltarbejde' ganske naturligt, for når hun arbejder ude, så fortsætter hendes omsorgsarbejde med familien når hun kommer hjem. Tid er derimod let at indfange som enheden af forskellen arbejdstid / fritid for manden i første halvdel af 1900-tallet.

I 1960'erne og 1970'erne kan man iagttage, hvordan kvinder tilpasser sig kravene til deres dobbelte arbejde ved at arbejde på deltid. Arbejdstiden har forskudt sin mening i forhold til første del af 1950'erne da det nu består af lønarbejde, mens modbegrebet stadig er familietid og altså ikke fritid. Dermed ikke sagt, at kvinder indtil 70'erne aldrig læser en bog eller strikker eller dyrker andre fritidsinteresser, det er bare ikke noget jeg har kunnet iagttage i kommunikationen, hvilket betyder, at jeg ikke har kunnet indfange det. For mændene er 'tid' uændret.

Fritid er først et begreb, der dukker op for kvinderne i nutiden. Fritid er dog forskudt i forhold til fritid for mændene i første halvdel af 1900-tallet og i 60'erne-70'erne, da fritid i nutiden på mange områder også indeholder tid med børnene. Grunden til dette er arbejdstidens forskydning i retning af at være mere grænseløs og vidtgående end den før i tiden har været, hvor man havde fri fra arbejde, når man gik hjem. Nutidens teknologi med hjemmeopkoblinger, telefoner med internet mm. har gjort det muligt at arbejde alle steder fra, 24/7 i inden for rigtig mange fag.

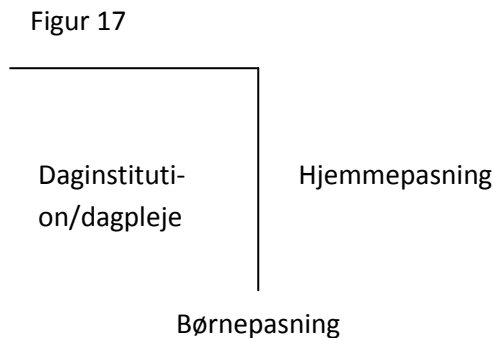
Man kan vise udviklingen således, se figur 16:

Figur 16

Semantisk analyse af børnepasning

Jeg har nu lavet en semantisk analyse af henholdsvis løn og tid, og nu er det så kommet til en semantisk analyse af børnepasning. Som man kan se af nedstående figur, så kan man iagttage børnepasning i enheden af forskellen daginstitution/dagpleje / hjemmepasning (se figur 17):

Ligesom med de to foregående delanalyser af løn og tid, så vil jeg også i min semantiske analyse af børnepasning anvende meningsdimensioner og begrebsforskydninger som værktøj til min analyse. Jeg har valgt, i modsætning til de to foregående analyser, at denne analyse skal begynde lidt tidligere, nemlig i slutningen af 1800-tallet. Dette giver en mere interessant analyse, fordi man så kan iagttage et brud mere, som ellers ikke ville komme med, fordi semantikken ændrer sig omkring århundredeskiftet. Denne delanalyse af børnepasning begynder derfor i 1880 i modsætning til 1899. Børnepasning er ikke en del af Den Danske Model, som jeg har forklaret betydningen af tidligere, hvorfor det som sådan giver mening at løfte blikket for at se, om man kan gøre sig nogle interessante iagttagelser af kommunikationen inden 1899. Da dette var tilfældet, valgte jeg derfor at begynde mine iagttagelser og dermed analyse af børnepasning lidt før.

1880-1900

Perioden omtales som den filantropiske fase. Der fandtes som sådan ingen steder, hvor børn af enlige kvinder og arbejderfamilier kunne være: ”Virkeligheden var imidlertid især i byerne, at mange mødre i større eller mindre grad havde erhvervsarbejde uden for hjemmet. Derfor opstod der et pasningsbehov, som måtte løses efter de forhåndenværende søms princip ved hjælp af familie og naboer, ved at lade større børn passe mindre børn, ved at købe sig til privat pasning eller ved at overlade

børnene til sig selv.”¹²⁴. Allerede fra 1920’er havde man med daværende dronning Caroline Amalie i spidsen lavede asyler til arbejdernes børn, men det var først i 1880’erne det tog til. Dog var grundtanken den samme – det var frivillige inden for borgerskabet, der tog initiativ: ”I 1880’erne begyndte man at oprette asyler... Det var kredse inden for borgerskabet, som tog initiativ til at tilbyde pasning af arbejderbørn i dagtimerne, på grund af stigende bekymring for arbejderbørnenes skæbne. Samtidig var det også et forsøg på at undgå den sociale uro og småkriminalitet som opstod, når så mange børn blev overladt til sig selv i en stor del af dagen på grund af mødrenes lønarbejde uden for hjemmet. Asylerne var institutioner med mange børn og meget få voksne, og dagligdagen var meget ensformig og præget af streng disciplin.”¹²⁵.

Det var ikke steder, som var præget af pædagogik og omsorg, men mest et sted, som var en form for opbevaring, hvor et stort antal børn med få voksne til at holde øje og trøste var til stede: ”Asylerne var først og fremmest en pasningsordning, hvor et stort antal (op til 250) børn blev passet af ganske få voksne. Forældrene betalte om muligt et mindre bidrag, men arbejdet var først og fremmest finansieret af private bidrag, indtægter fra baserer, frivilligt arbejde m.v. De var ofte målrettet børn, hvor begge forældre – eller den enlige moder – arbejdede.”¹²⁶.

Udover det filantropiske islæt, så var asylerne i høj grad også til for at undgå kriminalitet og forhindre kriminelle løbebaner: ”... at der blev etableret pasning for arbejderbørn for at undgå den værste sociale nød, der fulgte med fabriksarbejdernes lange arbejdstider og de manglende rettigheder for kvinder under graviditet og efter fødsel. Det ledte til oprettelse af asyler, hvor få voksne passede op til flere hundrede børn. Det var ’pasningsfabrikker’, der blev drevet af frivillige fra borgerskabet og finansieret ved velgørenhed.”¹²⁷.

Mens man kan iagttage, hvordan asylerne på sin vis beskrives positivt som filantropisk, så så arbejderbevægelsen på det mere negativt, og man kan iagttage, hvordan de er imod den almissekarakter sociale ydelser på denne tid generelt har: ”...men på et tidspunkt begyndte der at opstå en vis mod-

¹²⁴ Petersen, 2011, s. 728.

¹²⁵ Borchorst og Siim, 1984, s. 90.

¹²⁶ Petersen, 2011, s. 728.

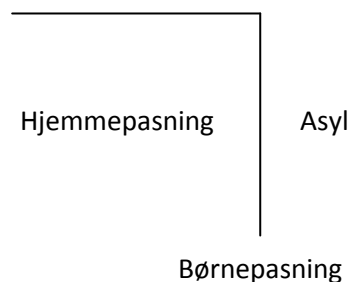
¹²⁷ Borchorst, 2005, s. 133.

stand mod dem inden for socialdemokratiet og arbejderbevægelsen, bl.a. i kølvandet på et stigende opgør med sociale ydelsers almissekarakter.”¹²⁸

Hvis man ser på denne første fase gennem meningsdimensioner, så kan man se, at asylerne og grunden til deres oprettelse er inden for en social meningsdimension, hvor de man kan se borger-skabet, der opretter og økonomisk støtter disse asyler som 'os', mens alle de børn af arbejderklas-sen, der skal passes for at undgå kriminalitet, er 'dem'. Man kan i øvrigt også se det i en tidlig me-ningsdimension i forhold til, at man opretter disse asyler i nutiden, for at de ikke skal blive krimi-nelle i fremtiden.

I forhold til begrebsforskydningerne, så er udgangspunktet for 1880-1900 anderledes. For børne-pasning kan her karakteriseres omvendt af, hvad jeg indledende har sat som begreb og modbegreb. Børnepasning på denne tid er enheden af forskellen hjemmepasning over for asyler, som man kan se af nedenstående figur, eftersom hjemmepasning var det 'man gjorde' og var det positive begreb over for det negative begreb 'asyler'. Hjemmepasnings betydning refererer til moderens pasning af barnet, men kan også være familiemedlemmers eller nabos pasning af barnet (se figur 18).

Figur 18

1900-1963

I takt med at asylerne blev flere, gik udviklingen også i en anden retning. Fröbelbørnehaverne kom frem: ”Det andet spor handlede om pædagogik og blev banet af nytænkning om børn og deres ud- vikling. Det førte til oprettelse af børnehaver, der byggede på helt nye pædagogiske idéer om børns udvikling. Børnehaverne blev kun brugt af borgerskabets børn, bl.a. fordi forældrene skulle betale

¹²⁸ Borchorst og Siim, 1984, s. 91.

for det.”¹²⁹ Her kan man iagttage, hvordan det beskrives at pædagogikken var i højsædet: ”I slutningen af 1800-tallet begyndte man også at oprette en anden type institutioner, Fröbelbørnehaverne, som med inspiration fra Tyskland lagde langt mere vægt på pædagogiske målsætninger i forhold til det enkelte barn. Det var i den periode, at barndommen opstod som begreb...”¹³⁰ Her var det ikke ’opbevaring’ af børn, men derimod fokus på barnets udvikling: ”Børnehavesagen fik et mere pædagogisk skub i løbet af 1800-tallet, da pædagoger som schweiziske Heinrich Pestalozzi og især tyske Friedrich Fröbel udviklede en ny tænkning om børn og ikke mindst en international bevægelse for børnehaver [...] med større fokus på barnets udvikling og opdragelse til en god og nyttig samfundsborger.”¹³¹

Der var stor forskel på Fröbel-børnehaverne og asylerne. Det ene var for borgerskabets børn og var for børnenes udvikling, mens asylerne var for arbejdernes børn og et sted de kunne opholde sig, mens forældrene arbejdede: ”Fröbel-børnehaverne erstattede ikke asylerne. Det var halvdagsbørnehaver, som med en høj forældrebetaling og ofte knyttet til privatskoler primært rettede sig mod den bedrestillede og progressivt indstillede del af middelklassen.”¹³².

Der skete hurtigt det, at man i København i 1901 oprettede den første Folkebørnehave i tilknytning til arbejderbevægelsens samlingssted, Folkets hus. Disse nye folkebørnehaver, som dukkede op kan man iagttage beskrevet således: ”Man kan kalde dette en fusion af asylernes sociale profil med Fröbel-børnehavernes rent pædagogiske profil til en mere social-pædagogisk tilgang. Det betød, at der i forhold til asylerne kom større fokus på kvaliteten fx udtrykt i krav til lokaler, antallet af børn pr. voksne og institutionens størrelse.”¹³³. Til at starte med, var de privat finansieret og de forældre, der havde lidt indtægt, betalte delvist for det også: ”Folkebørnehavernes økonomi byggede i starten på private tilskud, og forældrene betalte et månedligt beløb afhængigt af deres løn.”¹³⁴.

Allerede i 1903 begyndte København som den første kommune at støtte disse initiativer økonomisk: ”Det skete gradvist og ikke overraskende først i København, hvor kommunen allerede i 1903 via et særligt legat bevilgede støtte til folkebørnehaverne. I 1914 åbnede det første kommunale daghjem

¹²⁹ Borchorst, 2005, s. 135

¹³⁰ Borchorst og Siim, 1984, s. 91

¹³¹ Petersen, 2011, s. 728f.

¹³² Petersen, 2011, s. 729.

¹³³ Petersen, 2011, s. 729f

¹³⁴ Borchorst og Siim, 1984, s. 91.

for børn med 'ubemidlede' udearbejdende mødre. Institutionen var finansieret af kommunen om end med en brugerbetaling.¹³⁵

Reelle tilskud kom staten først på banen med i 1919: "Staten tog et første forsigtigt skridt i 1906, da den begyndte at støtte uddannelsen af Fröbel-pædagoger, men gik først alvor ind med støtte i 1919. I 1919 vedtog Rigsdagen loven om 'Tilskud til Fremme af forebyggende Børneforsorg'.¹³⁶ Og sammen med loven, hørte der statsstøtte, som dog var betinget af, at institutionerne optog børn af mindre bemidlede forældre, hvilket betød at børnehaverne ikke fik så mange penge til tilskud fra disse familier: "...og børneinstitutionerne, som tidligere havde hørt til undervisningsministeriets ressortområde, blev nu integreret i socialreformen som institutioner for forebyggende børneforsorg. Tilskuddene blev betinget af, at institutionerne optog 2/3 børn af mindre bemidlede forældre, og samtidig blev der åbnet mulighed for at give tilskud til oprettelsen af institutioner."¹³⁷ Man kan iagttage et forebyggende argument for tilskuddet til folkebørnehaverne: "Udsigterne for disse børn var, jf. bemærkningerne til lovforslaget, at de, hvis det offentlige ikke etablerede de nødvendige institutioner, ville ende under værgerådets forsorg."¹³⁸

I 1920 blev der med støtte fra Undervisningsministeriet udgivet en håndbog for 'Smaabørnslærerinden', som rettede sig mod alle småbørnslærerinder i både hjem, asyler og folkebørnehaver: "...som sammenfattede principperne for opdragelsen af 'den lille vordende Samfundsborger' [...] med dens understregning af, at "Smaabørnslærerindens højeste Opgave er Udviklingen og Vedligeholdelsen af Elevernes sædelige og religiøse Anlæg."¹³⁹ Man kan i øvrigt iagttage, hvordan forfatteren lagde vægt på, at pasning af små børn var et job for kvinder, ligesom, at de kvinder, der skulle have passet børnene, skulle have det grundet et job: "Men det grundlæggende princip var fortsat, at pasningen var for kvinder, som på grund af arbejdsmarkedsdeltagelse havde et konkret behov."¹⁴⁰

I 40'erne, 50'erne og 60'erne, var der principelle diskussioner omkring børnehavens funktion. Skulle børnehaven være for alle, også børn af hjemmegående husmødre, eller var det en social foranstaltning børn af mødre, der var tvunget til at have lønarbejde uden for hjemmet?

¹³⁵ Petersen, 2011, s. 730.

¹³⁶ Petersen, 2011, s. 731.

¹³⁷ Borchorst og Siim, 1984, s. 92.

¹³⁸ Petersen, 2011, s. 731.

¹³⁹ Petersen, 2011, s. 733.

¹⁴⁰ Petersen, 2011, s. 733.

Konservative var f.eks. imod statens tilskud: ”Principielt mener Konservatismen, at det er bedst, at Børnene opdrages af Moderen i Hjemmet, og Samfundet skal ikke ligefrem ved Udgifter, som ikke forrenter sig, fordi det koster ligesaa meget at have Børnene på Børnehjem, som Moderen kan tjene ude, befordre en Udvikling, der ender med en kollektiv Opdragelse af Danmarks Børn.”¹⁴¹

Derimod kan man iagttage, hvordan socialdemokraterne med Hedtoft i spidsen, var mere neutrale, eftersom de skulle tilpasse sig mange forskellige vælgeres holdninger: ”I sin fremlæggelse af lovforslaget tegnede Hedtoft et billede af fremtiden, hvor ikke kun de erhvervsaktive mødre fik passet deres børn, men også husmødrene fik lettet deres dagligdag nogle timer om dagen – men ”Dette sidste er dog endnu kun Fremtidsmusik, da Børnehaverne i vore Dage på Grund af Pladsmangel er nødt til fortrinsvis at optage Børn, hvis Forældre er paa Arbejde”. Hedtoft balancerede mellem hensynet til børnene (ønsket om bedre forhold i institutionerne), de arbejdende mødres pasningsbehov og kvindebevægelsens krav om, at kvinden skulle have mulighed for at vælge. ”I et demokratisk Samfund maa ogsaa en gift Kvinde have Ret til selv at bestemme, om hun ønsker at søge Erhverv uden for Hjemmet eller udelukkende at hellige sig Arbejdet for Hjem og Børn” lød det fra Hedtoft.”¹⁴².

En anden diskussion, der knyttede sig til om børnehaven skulle være universel eller forebyggende handlede om, hvorvidt børnehaverne skulle være hel- eller halvdags: ”Den anden diskussion handlede om, hvorvidt heldags- eller halvdagsbørnehaver var at foretrække. ’Man er fra ansvarlig Side ved at dæmme op for den Udvikling, der gør Børnehaven til en social Institution. Halvdagsbørnehaven er det eneste rigtige, men skal den virkelig kunne gennemføres, maa Mødre have Mulighed for at faa Deltidsarbejde.’ ”¹⁴³.

Men man kan også iagttage, hvordan hensynet til arbejdsmarkedet optræder, når man skulle argumentere for statstilskud til børnehaverne: ”Ligesom i 1930erne var eksperterne flittige til at fremhæve betydningen af den forebyggende børneforsorg, og gradvist kom også hensynet til arbejdsmarkedets behov til at spille en rolle.”¹⁴⁴.

¹⁴¹ Petersen, 2012, s. 599.

¹⁴² Petersen, 2012, s. 545f.

¹⁴³ Petersen, 2012, s. 648.

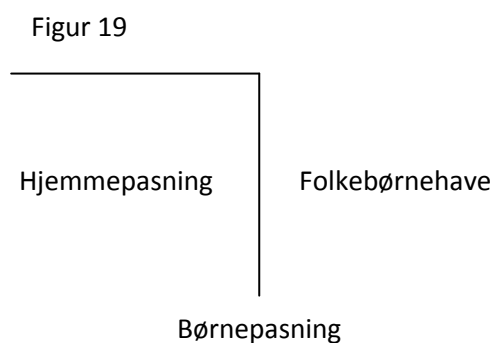
¹⁴⁴ Petersen, 2012, s. 644.

Imens disse mere principelle diskussioner foregik, så skete der, skridt for skridt en udbygning af børnehavesektoren¹⁴⁵. Om end, at den generelle holdning til børnehaver var, at de helst ikke skulle være hele dagen, hvis det kunne undgås: ”De fleste ordførere erkendte behovet for heldagsbørnehaver, men priste halvdagsløsningen som det pædagogisk og sagligt rigtige. En hel dag i en børnehave ’slider for hårdt på deres nerver’.”¹⁴⁶, så vandt arbejdsmarkedets behov: ”Men retningen var begyndt at tegne sig: Psykologernes og kvindebevægelsens tro på halvdøgnsbørnehaven kom til kort over for hensynet til arbejdsmarkedets behov.”¹⁴⁷.

Hvis man kigger på tidsperioden 1900-1960’erne, kan man se, at de nye folkebørnehaver, som godt nok havde mere pædagogik og mindre opbevaring i deres grundsyn, stadig kan iagttages inden for den tidlige meningsdimension, ligesom asylerne i den foregående tidsperiode kunne. Man kan iagttage det samme argument om, at folkebørnehaverne er forebyggende i nutiden for at arbejderfamiliernes og de enlige mødres børn ikke skal komme ud i kriminalitet osv. i fremtiden. Hele diskussionen om, hvordan børnehaverne skal støttes, om de skal være hel- eller halvdagsbørnehaver, kan også iagttages i tidsdimensionen. Man handler i nutiden på formodninger om fremtiden.

I forhold til asylerne var der mere pædagogik indover pasningen i folkebørnehaverne, som havde knap så meget opbevaring over sig. Folkebørnehaverne var primært stadig for børn, hvis forældre arbejdede fordi de blev nødt til det. De fleste børn blev stadig passet hjemme og udtalelser om, at børnene gik for lud og koldt vand i børnehaverne, var ikke ualmindelige¹⁴⁸.

Enheden af forskellen for børnepasning fra 1900 til starten af 1960’erne ser således ud (se figur 19):

¹⁴⁵ Petersen, 2012, s. 651.

¹⁴⁶ Petersen, 2012, s. 651.

¹⁴⁷ Petersen, 2012, s. 653.

¹⁴⁸ Lous, 1996, s. 40

1964-1970'erne

I 1964 kom der en helt ny lov på børnepasningsområdet: ”Den afgørende ændring kom med Lov om Børne- og Ungdomsforsorg fra 1964, hvor de forebyggende institutioner for børneforsorg blev omdøbt til daginstitutioner, hvis formål eksplicit blev formuleret som socialpædagogisk. Dette var udtryk for og satte gang i en stæk opprioritering af de pædagogiske målsætninger. En anden væsentlig ændring var, at daginstitutionerne kom til at rette sig mod børn fra alle klasser, idet den tidligere omtalte 2/3 regel blev fjernet.”¹⁴⁹.

Det betød, at hvor det tidligere fokus var på pasning af børnene, blev der nu et endnu større pædagogisk indhold i børnehaverne, eller daginstitutionerne, som det nu blev kaldt: ”Sideløbende med udbygningen af daginstitutionerne skete der en ændring af det pædagogiske indhold og en udvidelse og ændring af pædagoguddannelserne. Mens der tidligere først og fremmest var tale om opbevaring af børnene med ro, renlighed og regelmæssighed som de vigtigste principper, blev der nu i højere grad opstillet pædagogiske mål i forhold til det enkelte barns psykiske, sociale og intellektuelle udvikling.”¹⁵⁰.

Desuden blev det med den nye lov også muligt at oprette dagpleje for kommunerne, hvilket har været ganske populært, da det er billigt for kommunerne: ”I 1964 oprettede man den kommunale dagpleje, hvor uuddannede med offentlig støtte kunne passe børn i deres egne hjem med et vist pædagogisk tilsyn.”¹⁵¹

Med udbygningen af daginstitutionerne skete der også et skifte i forhold til, at det i højere grad blev set som en offentlig opgave at sørge for pasningen af børnene i dagtimerne¹⁵². Udbygningen blev ikke formuleret direkte som et led i at kvinderne skulle ud på arbejdsmarkedet, men man kan iagttage, hvordan det lå ganske implicit, på grænsen til eksplicit i politikernes udtalelser: ”Derimod blev daginstitutionsudbygningen aldrig formuleret som et direkte led i ligestillingspolitikken og dens forsøg på at fremme kvindernes erhvervsdeltagelse. For de borgerlige partier drejede det sig om hensynet til behovet for arbejdskraft, idet ”hverken kontorer, butikker eller industrien kan undvære den kvindelige arbejdskraft, og allermindst vor eksportindustri”. Man gik altså ind for udbygningen

¹⁴⁹ Borchorst og Siim, 1984, s. 163.

¹⁵⁰ Borchorst, 1984, s. 177.

¹⁵¹ Borchorst, 1984, s. 77.

¹⁵² Borchorst, 1984, s. 76.

af daginstitutionerne, selv om ”mange kunne ønske, at husmødre som regel kunne hellige sig pasningen af mand og børn”.¹⁵³

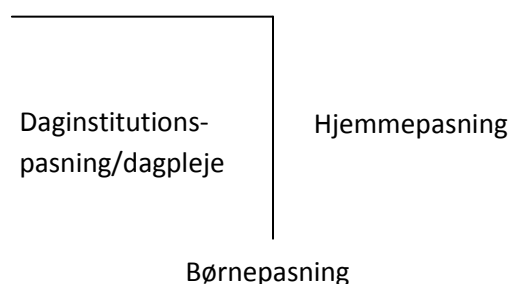
Man kan iagttage, hvordan synet på daginstitutionerne ændrede sig: ”Der skete i disse år en holdningsændring i relation til institutionerne, idet man tidligere mente, at de var skadelige for børns udvikling og var enige om, at børn havde bedst af at være hjemme og blive passet af deres mor. Nu blev det mere accepteret, at institutionerne – og især børnehaverne kunne opfylde pædagogiske behov hos børnene, uanset om deres mødre havde erhvervsarbejde eller ej.”¹⁵⁴

Loven betød, at der kom en kolossal stigning af daginstitutionspladser. Mens der fra 1960-1970 var kommet 16 % flere pladser, så kom der fra 1965-70 80 % flere pladser i alle typer af daginstitutioner.¹⁵⁵

1964 var altså et skelsættende år inden for børnepasning. Med den nye lov, gik børnepasning fra at have et forebyggende sigte til at få et socialpædagogisk sigte. Børnehaverne blev omdøbt til daginstitutioner, og det blev mere accepteret at lade sine børn passe. Man kan iagttage, hvordan behovet for arbejdskraft vægter højest, når det kommer til, hvilke røster, der slår igennem. De kritiske røster, der mente, at børn skulle passes af deres mor, kunne blot se til mens institutionerne blev fyldt hurtigere og hurtigere – de blev også fyldt med børn, hvis mødre var hjemmegående.

Begrebet hjemmepasning skifter nu over og bliver et modbegreb, mens det daværende modbegreb Folkebørnehaver falder ud. Det nye begreb bliver daginstitutioner og det indeholder noget mere pædagogisk sigte samt mere universel pasning end det gamle modbegreb folkebørnehaver. Børnepasning kan nu iagttages ud fra følgende enhed af forskellen (se figur 20):

Figur 20

¹⁵³ Borchorst og Siim, 1984, s. 166.

¹⁵⁴ Borchorst, 1984, s. 78

¹⁵⁵ Borchorst, 2005, s. 134.

Slutningen af 1970'erne til 1990'erne

Denne periode er i høj grad en periode med løbende besparelser på området: ”Fra midten af 70'erne har området imidlertid været genstand for en række nedskæringer og besparelser, og i 80'erne har man i stigende grad opgivet de bastioner, som i 60'erne skabte baggrund for den store søgning til daginstitutionerne og de væsentlige forbedringer af det pædagogiske indhold.”¹⁵⁶. Dette har man gjort ved at tillade 20 % merindskrivninger i 1980, og man kan igen iagttage ordet ”pasning” i højere grad end pædagogiske målsætninger, som nedprioriteres¹⁵⁷: ”Der er altså i stigende grad opstået modsætninger mellem de pædagogiske målsætninger og den økonomiske rationalitet, og resultatet har været, at der sælges ud af pædagogikken.”¹⁵⁸.

Mens man har prøvet at spare og skære ned, så har pædagogerne også fået sin del af kritikken: ”Pædagogerne er blevet beskyldt for at være dovne og uduelige, at have krævementalitet og gøre børnene til marxister og kriminelle. Det har skabt usikkerhed og tillidsproblemer i forhold til børneinstitutionerne, og den naturlige konklusion på argumentationen er, at kvinderne af hensyn til børnene bør passe dem selv.”¹⁵⁹. Man kan iagttage, at der er blevet argumenteret for, at forringelserne på dagsinstitutionsområdet er for at presse kvinderne tilbage til hjemmene under kriserne i 70'erne og 80'erne, fordi der ikke længere er brug for dem: ”Mange kritikere har imidlertid også sat nedskæringerne i forbindelse med, at der under den nuværende høje arbejdsløshed ikke længere er brug for kvinderne på arbejdsmarkedet. ”Daginstitutionspolitikken bliver dermed nu et instrument til at jage kvinderne hjem til kødgryderne og børnepasningen og ud af arbejdsløshedsstatistikken”, hævdes det.”¹⁶⁰.

Fra slutningen af 70'erne og frem til 90'erne er det altså primært besparelser, som sker i daginstitutionssektoren. Den tingslige meningsdimension er på spil i forhold til de pædagogiske målsætninger som ’dette’ over for økonomisk rationalitet som ’alt andet’. Man kan også iagttage, hvordan den sociale meningsdimension er på spil i forhold til, at man stiller pædagogerne op som ’dem’ – dem der er dovne, uduelige osv. i et forsøg på en form for skræmmekampagne, så kvinderne passer børnene selv. ’Os’ bliver her en kende udefinerbart, for er ’os’ de politikere, der kommer med udtalel-

¹⁵⁶ Borchorst og Siim, 1984, s. 208.

¹⁵⁷ Borchorst og Siim, 1984, s. 211 samt Borchorst, 1984, s. 80.

¹⁵⁸ Borchorst og Siim, 1984, s. 213

¹⁵⁹ Borchorst, 1984, s. 81.

¹⁶⁰ Hansen og Henriksen, 1980, s. 349

serne? Man kan også argumentere for, at det er udtaleren, der stiller meningsdimensionen op så 'os' på den måde bliver de mødre, der selv passer deres børn, uden man dog kan tage dem til indtægt for at være bevidste om at de selv står i modsætning til pædagogerne.

Selve begreberne i børnepasning har ikke ændret sig i forhold til den forrige tidsperiode. Men begrebet daginstitution har forskudt sin mening på den måde, at det på mange måder er mindre socialpædagogisk end før, da et økonomisk rationale er kommet ind i billedet. Derfor har daginstitutioner/dagpleje mindre indhold af pædagogik og mere indhold af pasning igen i 70'erne-90'erne end i den forrige tidsperiode mellem 1964 til midt-70'erne.

Nutiden

I dag er daginstitutioner stadig præget af besparelser, men det der fylder mest i semantikken omkring daginstitutionerne er al den tid, som pædagogerne skal bruge på at skrive ned og dokumentere: ”Analysen viser hvorledes neoliberalistiske virksomhedsmodeller opløser daginstitutionerne som samfundsinstitutioner, der er forpligtet på en almen socialisationsopgave, og omdanner dem til servicetilbud, der leverer en ydelse til en gruppe (for)brugere. Daginstitutionernes almene dannelsesopgave i forhold til børnene som fremtidige samfundsborgere er gledet i baggrunden til fordel for en kompetencedagsorden, hvor børnene primært betragtes som fremtidig arbejdskraft og kommende konsumenter. Øverst på denne nye dagsorden står læring (viden) og barndommen og livet i daginstitutionerne er hermed formelt reduceret til at være én lang skoleforberedelse.”¹⁶¹ For at kunne leve op til alt dette, så bliver de primære omsorgsopgaver ikke så højt prioriteret: ”Det fagligt upåagtede er aktiviteter/handlinger/situationer, som fylder meget i daginstitutionslivet (modtagelse af børn, bleskift, putning etc) og er hele grundlaget for at kunne skabe sammenhæng i daginstitutionsarbejdet og -livet. Paradoksalt nok agtes lige præcis disse sammenhængsskabende aktiviteter af pædagoger ikke lige så højt, som de ”særlige pædagogiske aktiviteter” (rytmik- og kreaforløb, særlige ture etc.)”¹⁶².

Man kan iagttage, hvordan familie- og Arbejdslivskommissionen også peger på, at pædagogerne bruger for meget tid på ting, der ikke har med børnene at gøre: ”Daginstitutionernes pædagogiske

¹⁶¹ www.kritiskdebat.dk (Opslag foretaget d. 14. november 2012)

¹⁶² www.kritiskdebat.dk (Opslag foretaget d. 14. november 2012)

personale bør have mest muligt tid til at opfylde børnenes behov for omsorg og stimulering. Kommunerne bør kortlægge omfanget af den tid, som pædagogerne bruger på andre opgaver end det direkte samvær med børnene. Og herudfra tage stilling til, om omfanget af denne tid kan reduceres, eksempelvis ved at tilrettelægge arbejdet på en måde, så pædagogerne får mere tid med børnene”¹⁶³ og ”Man kan kun yde sit bedste på jobbet, hvis ens børn har det godt. Børnene skal være omgivet af personale, der har tid til dem. Vi bør mindske den tid, der går med andre aktiviteter end samvær med børnene”¹⁶⁴

I nutiden er det, der fylder mest i iagttagelserne af børnepasning, at pædagogerne bruger for meget tid på papir, dokumentation og lign. i stedet for at bruge tiden med børnene. Det er interessant at iagttage, hvordan det nu er blevet et kritikpunkt, at pædagogerne ikke agter tiden til fagligt upåagtede handlinger så som bleskift, putning og modtagelse særligt højt i forhold til det, som man kalder særligt pædagogiske aktiviteter. I det empiriske materiale, der beskæftiger sig med de tidligere tidsperioder kan man se, at pasning er et dårligt tillægsord i forhold til pædagogik, som er et godt tillægsord. I nutiden bliver der i det empiriske materiale stillet spørgsmålstejn ved, hvorfor pasningen ikke prioriteres.

Grunden til denne kritik er selvfølgelig det, som man også kan iagttage, der ligger i daginstitutionerne nu om dage, i forhold til, at de skal være skoleforberedende og sikre læring fremfor almen dannelse af en kommende samfundsborger. Selve begrebet ’daginstitution’ har altså forandret sig.

Modbegrebet hjemmepasning har ikke ændret sig siden det kom over og blev et modbegreb. Det er i hvert ikke noget, jeg har kunnet iagttage i mit empiriske materiale.

¹⁶³ Familie og arbejdslivskommissionen, 2007, s. 17.

¹⁶⁴ Familie og arbejdslivskommissionen, 2007, s. 17.

Delkonklusion – børnepasning

Som man kan se af foregående delanalyse, så har børnepasning ændret sig ganske meget gennem de sidste 130 år. Jeg valgte at begynde denne delanalyse 20 år før de to andre delanalyser, da jeg på denne måde kunne få asylerne med, som er en vigtig del af historien og begyndelsen til det vi i dag kender som daginstitutioner. Man kan i 1880-1900 iagttage, at børnepasning uden for hjemmet foregår i asyler og at det kun er børn af enlige kvinder og kvinder fra arbejderklassen, som bliver nødt til at arbejde, der kommer i disse asyler. Disse asyler var kendetegnet ved opbevaring – mange børn, op til 250 og få voksne. De var også kendetegnet ved, at de blev finansieret af borgerskabet. Borgerskabets incitament til dette, var ud over det filantropiske aspekt også, at man undgik, at børnene strejfede alene rundt på gaderne, hvor de med tiden kunne blive småkriminelle. Man kan iagttage børnepasning ved enhed af forskellen mellem hjemmepasning / asyler.

I slutningen af 1800-taller kommer Fröbel-børnehaverne til, som er for borgerskabets børn, da de koster penge og hvor pædagogik og anerkendelsen af, at børn er børn er gennemgående. I 1901 kommer den første Folkebørnehave, som sammenfatter Asylerne og Fröbel-børnehaverne, så der er mere fokus på pædagogik, men stadig er gratis for de fattigste. Folkebørnehaverne er stadig forebyggende og primært for arbejderklassens børn. I løbet af 1900-tallet støtter først kommunerne initiativerne, sidenhen staten. Man kan nu iagttage børnepasning ved enhed af forskellen mellem hjemmepasning / Folkebørnehaver. Modbegrebet er altså skiftet ud.

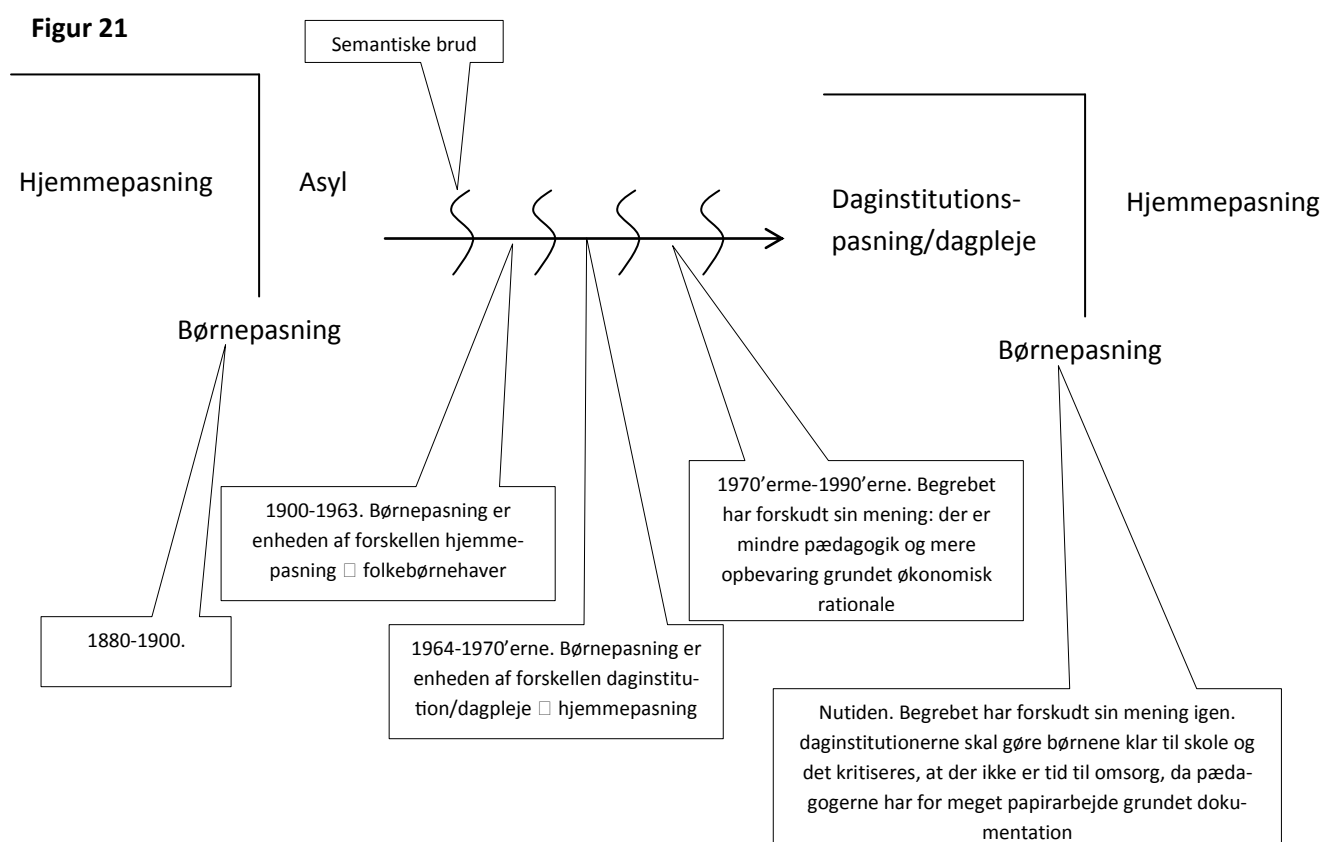
I 1964 kommer ny lov, som gør, at det ikke længere er forebyggende, men derimod socialpædagogisk. Bølgerne har gået og går højt om, hvorvidt daginstitutionspasning er godt for børnene. Arbejdsmarkedets behov for kvindernes arbejdskraft vinder, og det bliver nu ganske normalt at sende sine børn i dagsinstitutioner. Man kan nu iagttage børnepasning ved enhed af forskellen daginstitutioner/dagpleje / hjemmepasning. Det er nu blevet helt normalt at sende sit barn i daginstitutioner, også selvom man er hjemmegående husmor. Begrebet og modbegrebet har byttet plads, ligesom begrebet er skiftet ud også, så det nu er daginstitutioner/dagpleje og ikke folkebørnehaver (der var det tidligere modbegreb).

Fra slutningen af 70'erne frem til 90'erne er fokus på besparelser og selve det pædagogiske bliver på mange måder mere og mere udhulet, da der er merindskrivninger af børn. Pædagogerne bliver

kritiseret for at være dovne og man kan iagttage, hvordan debatten og nedskæringerne ser ud til at handle om at presse mødrene til at gå hjemme i stedet for at optræde i arbejdsløshedsstatistikkerne.

I nutidens børnepasning har fokus ikke været på, hvem der er hjemme og hvem der passes i daginstitutioner. I dag er det helt normalt, at 'alle' børn går i daginstitution eller dagpleje. Derimod kan man iagttage en semantik, der handler om, at pædagogerne ikke har tid til børnene, fordi de skal dokumentere i høj grad – de bruger tiden på et kontor ved et skrivebord og ikke til at tage sig af børnene. Man kan iagttage, at man finder det paradoksalt, at pædagogerne hellere vil lave kreative pædagogiske opgaver med børnene, frem for at tage sig af den primære omsorgsopgave så som skiftning, putning og modtagelse. Dette handler om, at daginstitutionerne nu skal være skoleforberedende. Der ligger altså en helt anderledes betydning af daginstitution, end der gjorde før. Begrebet er blevet forskudt.

Man kan vise den semantiske udvikling i børnepasning således (se figur 21):

Balancen...

Jeg har nu analyseret mine tre ledeforskelle: løn, tid og børnepasning. Jeg har fundet, at der har været semantiske brud. Dette har jeg gjort for at besvare den del af min problemformulering, som handler om hvordan balance mellem familielivet og organisationerne kan iagttages. I min figur har jeg været på step 3, men også på step 4, da selve den semantiske analyse har vist, hvordan det også har haft betydning for familierne, men også organisationen. I denne analyse har jeg også med citater og baggrundsinformation illustreret, hvordan det har skabt og genskabt familierne og organisationerne. Jeg vil dog alligevel gerne gøre dette mere eksplicit ved at trække nogle pointer frem fra denne del af analysen, som har været omtalt. Dette vil jeg gøre først for familierne og derpå for organisationerne. Det vil også vise, hvordan balancen har rykket sig gennem tiden.

Familien

Det største brud i familierne kom i 60'erne, da kvinderne rykkede ud på arbejdsmarkedet. Kvindernes indtog på arbejdsmarkedet hang tæt sammen med velfærdsstatens fremvækst¹⁶⁵. Dobbeltarbejde bliver en del af kvindernes hverdag, hvor de stadig har ansvaret for at få familierne til at løbe rundt. Dette citat viser det ganske godt: ”Meget rammende er det blevet sagt om daginstitutionsudbygningen, at den omfordelte arbejdet mellem moderen og samfundet, mens der ikke i noget videre omfang skete nogen omfordeling mellem moderen og faderen.”¹⁶⁶. I dag har mændene i høj grad taget mere ansvar for de små hjem, om end det stadig er kvinderne, der i de fleste hjem tager mest fra, mens mændene arbejder de timer mere om ugen i gennemsnit. Det der fik mig til at konstatere i delanalysen af tid, at fritid indeholder mere tid til familien for mændene er, at undersøgelser viser, at de ”fri forbrugstid”, karakteriseret ved roligt hjemmeliv med bøger, musik og fjernsyn ikke har fået en større rolle for mændene, den er tværtimod faldet¹⁶⁷.

Arbejdstiden er gennem hele århundredet blevet kortere. Ved normalarbejdsdagens indførelse i 1919 skal man huske på, at de otte timer også var om lørdagen og ferien var to uger årligt. Så faldet til en 37 timers arbejdsuge med 6 ugers ferie og feriefridage er noget mindre. Det man dog skal huske på i dette er, at mens manden havde en normalarbejdsdag på otte timer, mens kvinden gik hjemme, så er det nu både faren og moren, der arbejder 37 timer (plus evt. overarbejde, rådigheds-

¹⁶⁵ Lous, 1996, s. 41.

¹⁶⁶ Hansen og Henriksen, 1980, s. 350.

¹⁶⁷ Mogensen, 2010a, s. 208.

timer, transport mm.), hvilket gør, at en families arbejdsuge snildt kommer op på 80 timer og ofte mere. Man skal måske tage toge, der går på bestemte tidspunkter for at komme på arbejde, ligesom børnene skal afleveres inden for et bestemt tidspunkt i institutionen, så de kan nå med på eventuelle udflugter. Disse præmisser for familien, både dengang og nu, har også ændret organisationerne.

Organisationen

Organisationerne har på mange måder måtte indrette sig til familiernes nye situation. Først og fremmest var det dem, der efterlyste arbejdskraften i 60'erne og derfor argumenterede kraftigt for daginstitutioner, der kunne gøre, at kvinderne havde tid til lønarbejde. Men det har også på mange måder genskabt organisationen.

I 60'erne måtte organisationerne, på trods af, at de var imod, ansætte kvinderne på deltid. De mente ikke deltidsansatte ville have samme tilgang til jobbet. Dog blev deltid alligevel kvindernes vej til arbejdsmarkedet. I dag er der dog færre kvinder på deltid, deres arbejdstid er siden 1993 steget¹⁶⁸.

Det at både mor og far arbejder, har haft en enorm indflydelse på organisationerne de sidste ca. 20 år. Flexibilitet er et af kernebegreberne og det sørger organisationerne bl.a. ved netop deltidsarbejde, men også flekstid, afspadsring, arbejdsdeling, hjemmearbejde og distancearbejde.

Netop hjemmearbejde er dog en af de store syndere kan man iagttage af den semantiske analyse af tid, da det betyder, at arbejdet bliver grænseløst og medarbejderen ikke kan finde ud af at koble fra for arbejdet, da deres mobiltelefon og computer er koblet op. Dette kan ikke være i organisationernes interesse, og er bestemt heller ikke til gavn for de fleste medarbejdere.

På mange måder kan man iagttage en kultur, hvor organisationerne fik den arbejdskraft de eftersøgte, men efterfølgende måtte og må de kontinuerligt lave tilpasninger, så arbejdslivet bliver mere fleksibelt. Mange mennesker peger på, at tid er blevet den knappe ressource og det ikke er flere penge de ønsker sig, hvis de kunne vælge mellem tid og penge.¹⁶⁹

Når man iagttager, hvordan det har konstrueret familierne og organisationerne kan man se, hvor tæt de to aktører hænger sammen. Familien har haft brug for flexibilitet fra organisationerne, hvilket

¹⁶⁸ Mogensen, 2010b, 427.

¹⁶⁹ Smith og Petersen, 2004, s. 179 og 181.

de også får. Med denne fleksibilitet følger der både frihed, men også nye udfordringer, fordi det bliver muligt for mange mennesker, at være på arbejde altid. Det betyder, at det kan være svært at koble fra og dermed følger at balancen igen udfordres i familierne. Folk går ned med stress eller oplever, at de altid har travlt, fordi de lige kan gøre lidt ekstra når de er kommet hjem og børnene er lagt i seng.

Konklusion

Jeg startede dette speciale med at undre mig over, hvorfor damebladene altid sætter karrierekvinden i centrum som denne super fantastiske kvinde, der kan have børn, topjob og perfekt ægteskab. Sjældent fremstilles der nogle negative sider, og hvis man bevæger sig over i konsekvenser, så er det noget med, at det handler om prioritering og ved prioriteringer vil der altid vælges ting fra, men at det de har valgt til, er det der betyder noget. Der fremstilles altså ikke nogen alvorlige fravalg når man læser damebladene. Mit formål var altså at vise, at det også har omkostninger at være en familie, hvor begge forældre har arbejde. Dette fik mig til at undre mig over, hvordan balancen mellem familielivet og arbejdslivet kan iagttages, ikke bare i dag, men gennem de sidste 110-130 år. Hvordan har iagttagelserne ændret sig? Derfor blev min problemformulering følgende:

- Hvordan kan balance mellem familielivet og organisationerne iagttages og hvordan ændrer det på konstruktionen af familielivet og organisationen?

Formuleringen om, at jeg ser på, hvordan iagttagelserne har ændret sig henviser til, at specialet bliver fortaget ved hjælp af analysestrategi og dermed ved hjælp af 2. ordens iagttagelser. Det betyder, at analysestrategien spørger til, i hvilke former og under hvilke betingelser, en bestemt meningsfuldhed, f.eks. en semantik, bliver til. Man iagttager iagttagelser som iagttagelser.

I dette speciale har jeg altså valgt at gøre brug af Luhmanns semantiske analysestrategi. Denne strategi har jeg valgt for at iagttage balancen mellem familielivet og organisationerne og dermed mellem familielivet og arbejdslivet. Semantik betegner det reservoir af begreber, der står til rådighed for kommunikationssystemerne.

Jeg har valgt tre ledeforskelle til mit speciale. Den første ledeforskel, jeg valgte, var løn ud fra enheden af forskellen lønnet / ulønnet. Den næste ledeforskel var tid ud fra enheden af forskellen arbejdstid / fritid og den sidste ledeforskel, jeg valgte, var børnepasning ud fra enheden af forskellen daginstitution/dagpleje □ hjemmepasning. Jeg valgte at mit arkiv (dvs. empiri) ud fra tre kriterier. Det skulle være formelt, politisk og autoriseret. Det helt optimale ville have været, hvis der havde været en oversigt over alle partiernes politikker, lovforslag og faktiske vedtagne love, men da jeg hurtigt måtte indse, at dette inden for tidsrammen ikke var til at opstøve, så valgte jeg at tage udgangspunkt i historiebøger, men også udgivelser, så som jubilæumsskrifter og lign. som beskriver

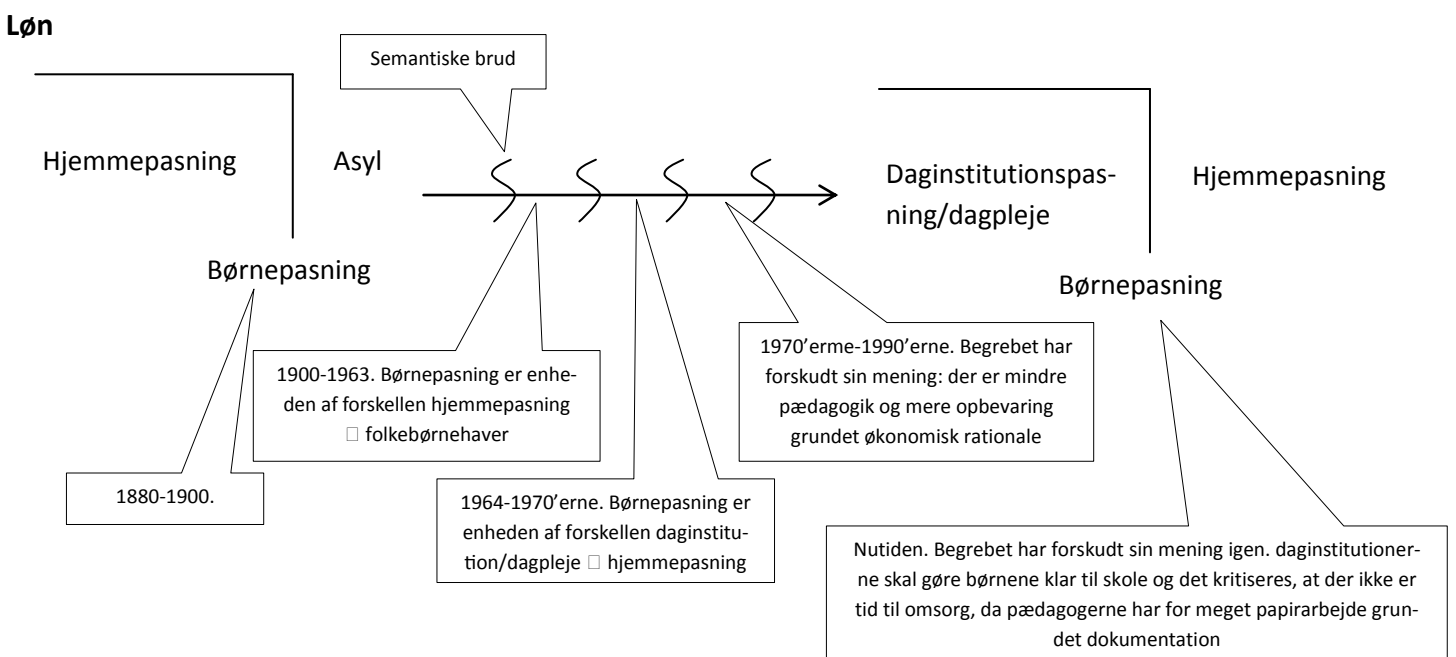
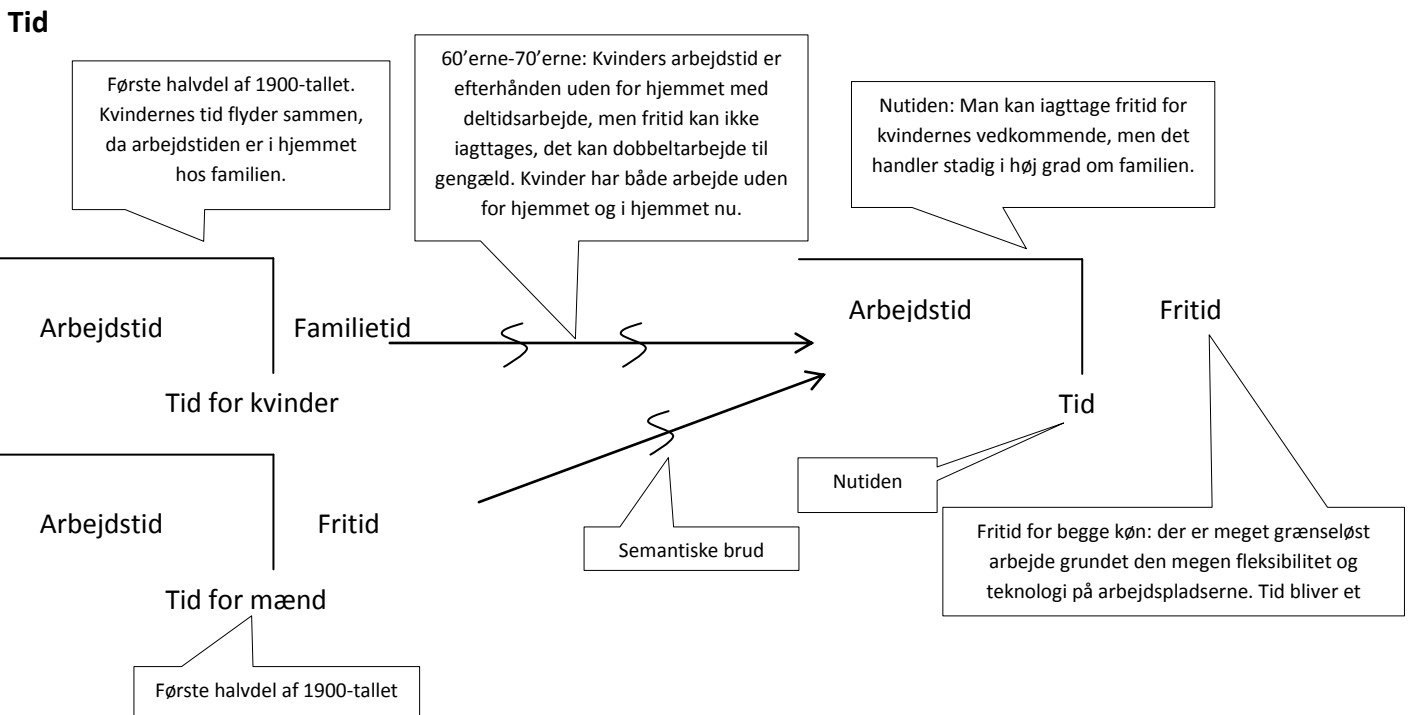
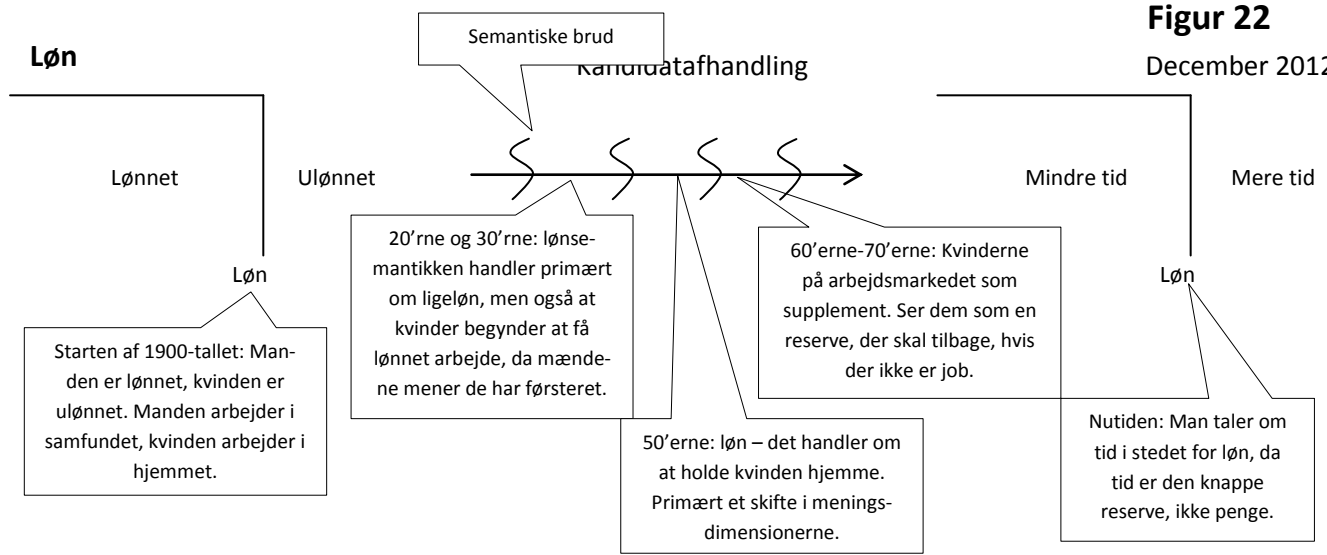
historiske begivenheder. Jeg valgte at kalde mit arkiv for Den Danske Model og starte i 1899, hvor septemberforliget blev vedtaget. Da jeg kom til børnepasning indså jeg dog, at jeg ville gå glip af interessante iagttagelser, hvis jeg først startede mine iagttagelser ved århundredeskiftet og jeg valgte derfor at starte mine iagttagelser om børnepasning i 1880, da jeg på denne måde kunne få hele semantikken om asyler, filantropi og almisser med i mine iagttagelser. Dette er nemlig et vigtigt udgangspunkt for de daginstitutioner, vi kender i dag.

I forhold til at gennemføre selve den semantiske analyse tog jeg udgangspunkt i to værktøjer, som skulle hjælpe mig med dette. Det første værktøj var meningsdimensioner, som er en fællesbetegnelse for, at mening kan være mere end blot tilfældige forskelle. Meningsdimensionen er en fællesbetegnelse for tre underdimensioner: sagsdimensionen, socialdimensionen og tidsdimensionen. Disse tre brugte jeg til at iagttage de semantikker, der var på spil i specialet. meningsdimensioner er gode til at give tempo til analysen, så man 'kommer i gang'.

Det andet værktøj jeg benyttede mig af var begrebsforskydninger. Der er syv former for begrebsforskydninger, bl.a. at begreb og modbegreb kan have byttet plads eller at de får en anden betydning end de tidligere har haft. Begrebsforskydninger er rigtigt godt til at se, hvordan semantikken ændrer sig over tid og hvordan den har ændret sig.

Jeg begyndte min analyse af løn først, dernæst tid og til sidst børnepasning. Jeg kom frem til en del brud på semantikken, hvilket jeg har prøvet at opfange i nedstående figur 22. Denne figur samler op på alle bruddene og viser, hvordan semantikken har skiftet undervejs og også hvornår i tidsperioderne.

Figur 22
December 2012

Som man kan se af min ovenstående figur 22, så ligger der mange interessante iagttagelser i denne analyse. Dem vil jeg nu koble til min indledende diskussion om balancen mellem familielivet og organisationer.

Mere tid eller mere i løn?

Løn går over i en semantik i nutiden, der kan iagttages i enheden af forskellen mindre tid / mere tid. Det er rigtigt interessant, hvordan man kan iagttage, at det ikke handler om lønnet over for ulønnet mere, men i høj grad handler om, hvor meget man skal arbejde for lønnen. Man kan iagttage, hvordan det beskrives, at lønmodtagere ønsker mere tid frem for mere løn. Man kan iagttage, hvordan ord som tidskrise i familierne dukker op i empirien, ligesom at man taler om tid som den knappe ressource for specielt børnefamilierne. Jeg havde ikke tænkt på, at tid og løn hang så tæt sammen i nutiden, som det gør. Man kan ikke iagttage løn uden at komme til at iagttage tid.

Man kan iagttage, hvordan ønsket om tid har resulteret i mere fleksibilitet i organisationerne. Organisationerne har skullet være imødekommende over for medarbejdere, der enten har ønsket deltid og senere hen ønsket flekstid eller lignende. Det er blevet meget normalt med flekstid på de arbejdspladser, hvor det kan lade sig gøre. Hjemmearbejdsdage er også en del af puljen i en fleksibel organisation. Samtidig med fleksibiliteten og måske i forlængelse af den, så er teknologien også begyndt at spille en rolle i balancen mellem familieliv og arbejdsliv. Mobiltelefoner koblet op til arbejdsmailen, hjemmearbejdspladser, distanceopkoblinger til virksomhedens drev og lignende er helt normale løsninger på den fleksible arbejdsplads. Det giver plads til hjemmearbejdsdage og til at man kan gå tidligt mod at arbejde, når børnene er lagt i seng.

Man kan dog iagttage, at bagsiden ved denne store fleksibilitet bliver, at familierne ikke kan sætte grænser for, hvornår de skal arbejde og hvornår de ikke skal. Opgaverne på arbejdsmarkedet er mindre rutinepræget og mere komplekse og der er ofte intet facit for, hvornår en opgave er løst tilfredsstillende. Man kan altså altid lige give den lidt ekstra – ikke bare mens man er på arbejdet, men også når man har fri – eller skulle jeg sige 'når man er kommet hjem'. For fritid og arbejdstid bliver på den måde nogle flydende størrelser, der er svære at adskille. Ud fra mine iagttagelser i dette speciale, kan man godt – forsigtigt – konkludere, at de flydende grænser giver ubalance i familierne, som ikke kan finde ud af, hvornår de skal stoppe med at arbejde.

Hvad med børnene?

Det mest interessante ved den semantiske analyse af børnepasning var den mangeårige diskussion, der var fra 40'erne og op gennem 50'erne, 60'erne og 70'erne og som herefter ebbede langsomt ud. Om end der dog ind imellem stadig er enkelte røster tilbage¹⁷⁰. Man kan iagttage, hvordan der bølgede en diskussion frem og tilbage omkring børnepasning i, først folkebørnehaver, dernæst daginstitutioner. Som man kan iagttage af den semantiske analyse, var asylter og folkebørnehaver i starten et sted man sendte sine børn hen af nød. Diskussionen i starten kørte mest på forargelsen over, når hjemmegående husmødre sendte deres børn i folkebørnehaver. Senere kan man iagttage diskussionen om det skulle være hel- eller halvdagsbørnehaver, men også en helt grundlæggende diskussion om, hvorvidt børn havde godt af ikke at være sammen med deres mor over for argumentet om, at børn skal møde andre børn og socialiseres. Mens specielt den sidste diskussion kørte, råbte arbejdsmarkedet på arbejdskraft og daginstitutionerne udbyggedes. Det endte altså med, at 'alle' børn kom i daginstitution fra de var ganske små, i dag er børn ca. 1 år gamle, når de kommer i vuggestue.

I forhold til børnepasning, så hænger dette tæt sammen med løn. Danmark er ikke bare et af de sværeste steder i verden at klare sig som en én-indtægtsfamilie – det er dét sværeste land. Det betyder, at de fleste familier er indrettet således, at begge forældre arbejder, hvilket betyder, at børnene tilbringer de fleste vågne timer i en daginstitution. Da husmoderen kom på arbejdsmarkedet blev løsningen, at det offentlige overtog forsørgerbyrden.

I forhold til familiens balance, så kan man diskutere daginstitutionernes åbningstider. Åbningstidene er faldet og der er indført lukkedage på helt almindelige arbejdsdage, hvor familierne skal på arbejde. Det betyder enten at forældrene skal tage en feriedag eller skal finde muligheder for pasning andre steder. Selve åbningstidene i hverdagene er ofte 7-17, hvilket giver forældrene stramme deadlines om eftermiddagen, for arbejder man ikke tæt på institutionen, er der, specielt i alle større byer, myldretid. Det betyder, at man skal tidligt fra arbejdet for at nå at hente børnene. Få synes det er optimalt at have deres poter i institution fra 7-17, men hvis muligheden for at aflevere og hente på mere skæve tidspunkter var der, ville det måske give familierne lidt pusterum.

¹⁷⁰ Holm, 2010

Perspektivering

Og hvad med damebladene...?

Sandsynligheden for, at Femina og Alt For Damerne eller lignende dameblade, som jeg åbnede en bredside mod i min indledning, skulle gå hen og læse dette speciale, anser jeg som meget lille. Jeg synes dog alligevel, at jeg skylder dem – og læseren – et ord med på vejen.

Dette speciale har vist, at familierne oplever problemer med balancen i forhold til deres arbejdsliv. De har en følelse af at være konstant på i forhold til deres job og de har bagkanter, der er ret faste i forhold til hentetider af børn. Et stigende antal mennesker bliver stressede eller føler sig pressede. Et stigende antal mennesker bliver diagnosticeret med depressioner og andre psykiske lidelser. Vores samfund er indrettet efter devisen: tid er penge – det er ikke damebladenes skyld, men de kan være med til at vise et andet billede end det lyserøde.

Så kære dameblade: Ja, vi vil hjertens gerne have nogle rollemodeller at spejle os i, de må gerne være lækre og dyrt klædt, være slanke som bambuspinde, have flotte yngre mænd ved deres side og masser af børn samtidig med deres interessante og misundelsesværdige karriere. Det kan sikkert inspirere mange. Men vær søde at stille jer selv og gerne de interviewede rollemodeller spørgsmål omkring bagsiden, prioriteringerne og de fravalg, der må gøres. Ofringer er måske et hårdt ord, men hvad har rollemodellerne ofret for at nå til, hvor de er nået i dag? Og er de 100 % i orden med deres valg og fravalg? Vis begge sider af sagen og lad være med at glorificere en livsstil med blå i øjnene.

Ubalance og hvad så?

En del af PKL-studiet har også lært os at intervenere. Hvad kan man gøre ved en konfliktfyldt situation, hvor der er ubalance i familierne?

Et bud kunne være, at man gav familierne lov til selv at vælge, hvordan de ville leve deres liv. Det offentlige har overtaget forsørgerpligten fra kvinden i det danske samfund. Der er enorme offentlige

tilskud til daginstitutionerne. Hvis man gav familien eller kvinderne dette tilskud, så kunne de selv bestemme, hvordan de ville bruge det. Ville de betale for en daginstitution, så begge forældre kunne arbejde? Ville de betale for en halvdagsplads (det kræver, at der er mulighed for det), så den ene forælder kunne arbejde f.eks. 20 timer ugentligt eller begge forældre 30 timer? eller ville man simpelthen vælge, at den ene forælder skulle ud af arbejdsmarkedet og blive hjemme med barnet til det skulle i skole eller blot nogle år efter endt barsel?

Kvinderne kom på arbejdsmarkedet i en periode, hvor organisationerne skreg på arbejdskraften, og da de først var ude, lyder historien, ville de ikke tilbage igen. Men historien viser også andre interessante ting...

I ligestillingens navn...

Tilbage i 90'erne var der kvinder, så som Hanne-Vibeke Holst, der fik spalteplads med deres syn på, hvor svært det er for familierne, at klare sig for én eller halvanden indtægt. Der var ikke videre lydør fra politikerne, men et tiltag, der skulle gøre det lettere for familien og som i realiteten blev indført mere som en omfordeling af arbejdsløshedsstatistikkerne, var forældreorloven. Det blev en stor kvindesucces, hvilket gjorde, at den blev kritiseret. – der var alt for få fædre og alt for mange mødre, der benyttede sig af muligheden for orloven, hvilket skadede ligestillingen. Frit valg risikerer at sætte en bombe under opgøret med kønsrollerne, hvilket endda fremtrædende politikere også mente tilbage i slut-90'erne, hvor dette var på tale: ”Frit valg kan ikke andet end betyde, at vi risikerer at rulle udviklingen tilbage.”¹⁷¹.

Jeg er klar over, at et forslag om, at familierne får daginstitutionstilskuddene til egen disponering, kan sende et større antal kvinder på deltid eller ud af arbejdsmarkedet i forhold til mænd. Men hvis det er det, der gør familierne glade, giver mening for den enkelte familie og giver balancen og antallet af stressede mennesker et skub i den rigtige retning, hvorfor er det så så forfærdeligt?

Jeg er ikke fortalende for, at kvinderne skal hjem til kødgryderne eller lignende. Jeg kunne aldrig selv trives der! Men jeg er fortalende for, at familierne får frit valg til at gøre, hvad de har lyst til, så de kan få livet med små børn og arbejde til at *harmonere* i stedet for at *balancere*.

¹⁷¹ Holm, 2010, s. 127

Litteraturliste:

- Andersen, Niels Åkerstrøm (1999). *Diskursive analysestrategier*. København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Andersen, Niels Åkerstrøm (2003). *Borgerens kontraktliggørelse*. København: Hans Reitzels Forlag
- Andersen, Niels Åkerstrøm (2006). *Partnerskabelse*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Andersen, Niels Åkerstrøm (uudgivet arbejdsrapport). *Den semantiske analysestrategi og samtidsdiagnostik*. Lokaliseret d. 17.10.2012 på <http://cesau.au.dk/publikationer/arbejdsrapporter/systemteorienianvendelse/>
- Bendixen, Tine (2012). "Ét styk karriere! Hvad skulle det være?" i: *Femina*. Årgang 2012, nr. 43, s. 136-139
- Boje, Thomas P. (2006). "Working time and caring strategies: parenthood in different welfare states" i: Ellingsæter, Anne Lise og Leira, Arnlaug (red.), *Politicising parenthood in scandinavia – gender relations in welfare states*. Bristol: The Policy Press. S. 195-216.
- Borchorst, Anette (1984). *Arbejdsmarkedets kønsopdeling – patriarkalsk dominans eller kvindens valg?* Aalborg: Aalborg Universitetsforlag
- Borchorst, Anette og Siim, Birte (1984). *Kvinder i velfærdsstaten – mellem moderskab og lønarbejde i 100 år*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag
- Borchorst, Anette (2005). "Nøglen i de rigtige hænder. Lov om børne- og ungdomsforsorg 1964" i: Petersen, Jørn Henrik og Petersen, Klaus (red.), *13 reformer af den danske velfærdsstat*. Odense M: Syddansk Universitetsforlag. S. 133-146.
- Christiansen, Niels Finn (2004). *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 12: Klasesamfundet organiseres*. København: Nordisk Forlag A/S & Politikens Forlag A/S.
- Christiansen, Niels Finn et. al (red.) (2006). *The Nordic Model of Welfare – a historical reappraisal*. København S: Museum Tusulanum Press
- Deding, Mette et. al. (2006). *Børnefamiliernes balance mellem familie- og arbejdsliv*. København K: Socialforskningsinstituttet.
- Ellingsæter, Anne Lise (2004). "Tidskrise i familien?" i: Ellingsæter, Anne Lise og Leira, Arnlaug (red.), *Velfærdsstaten og familien – utfordringer og dilemmaer*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS. S. 128-159.

- Esmark, Anders et. al. (2005). *Poststrukturalistiske analysestrategier*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Familie- og arbejdslivskommissionen (2007). *Chance for balance – et fælles ansvar (anbefalinger fra Familie- og arbejdslivskommissionen)*. København K: Familie og arbejdslivskommissionen
- Hansen, Anette E. og Petersen, Klaus (2000). ”Mellem arbejde og familie – arbejderbevægelsens familierpolitik 1945-1980”. *Arbejderhistorie*, nr. 4, s. 33-54
- Hansen, Svend Aage og Henriksen, Ingrid (1980). *Sociale brydninger 1914-39. Dansk social historie 6*. København: Gyldendal.
- Hansen, Svend Aage og Henriksen, Ingrid (1980). *Velfærdsstaten 1940-78. Dansk social historie 7*. København: Gyldendal.
- Holm, Katrine Winkel (2010). *Rend Mig i Kødgryderne – om kvinder og det fælles liv*. Danmark: Gyldendal
- Kneer, Georg og Nassehi, Armin (1997). *Niklas Luhmann – introduktion til teorien om sociale systemer*. København: Hans Reitzel Forlag
- Knudsen, Lisbeth B. (2004). ”Nye familieformer og færre børn” i: Ploug, Niels et. al. (red.), *Den danske velfærdsstats historie*. København: Socialforskningsinstituttet. S. 224-259
- Lous, Eva (1996). ”Dansk Kvindesamfund I orkan”, i: Kvinden og Samfundet, Dansk Kvindesamfund 125 år, jubilæumsskrift. S. 38-47
- Luhmann, Niklas (2000). *Sociale systemer – grundrids til en almen teori*. København: Hans Reitzels Forlag
- Melby, Kari et. al. (red.) (2000). *The Nordic Model of Marriage and the Welfare State*. København: Nordic Council of Ministers.
- Mogensen, Gunnar Viby (2010a). *Det danske velfærdssamfunds historie. Tiden efter 1970. Bind 1*. Danmark: Gyldendal.
- Mogensen, Gunnar Viby (2010b). *Det danske velfærdssamfunds historie. Tiden efter 1970. Bind 2*. Danmark: Gyldendal.
- Mors, Camilla Lærke (2012). ”Jeg tror på, at man skal være hjælpsom, tålmodig og opmærksom” i: *IV. Årgang 2012*, nr. 1, s. 116-118
- Nissen, Henrik S. (2004). *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, Bind 14: Landet blev by*. København: Nordisk Forlag A/S & Politikens Forlag A/S.

- Petersen, Klaus (2000). ”Socialdemokrati, familiepolitik, velfærdsstat i Danmark 1930-2000” i: Melby, Kari et. al. (red.), *The Nordic Model of Marriage and the Welfare State*. København: Nordic council of ministers. S. 207-240
- Petersen, Klaus (2011). ”Børnesagen – Dansk familiepolitik” i: Petersen, Jørn Henrik et. al. (red.), *Fra skøn til ret - Dansk Velfærdshistorie, Bind 2*. Odense M: Syddansk Universitetsforlag. S. 643-758.
- Petersen, Klaus (2012). ”Fra befolkningspolitik til familiepolitik” i Petersen, Jørn Henrik et. al. (red.), *Velfærdsstaten i støbeskeen – Dansk velfærdshistorie, bind 3*. Odense M: Syddansk Universitetsforlag. S 549-664.
- Rosted, Lisbeth (1985). *Arbejdsdeling mellem kvinder og mænd i hjemmet*. Aalborg: HK Aalborg.
- Schuldt, Christian (2006). *Luhmann for begyndere*. København: Forlaget UP.
- Smith, Nina og Petersen, Klaus (2004). ”Tiden, arbejdet og børnefamilien i den moderne velfærdsstat” i: Petersen, Jørn Henrik og Petersen, Klaus (red.), *13 udfordringer til den danske velfærdsstat*. Odense: Syddansk Universitetsforlag. S. 167-182.
- Syltevik, Liv Johanne og Wærness, Karin (2004). ”Det rasler i lænker – forsørgernormer i endring?” i: Ellingsæter, Anne Lise og Leira, Arnlaug (red.), *Velfærdsstaten og familien – udfordringer og dilemmaer*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS. S. 100-159.
- Videnscenter for ligestilling (2001). *Bedre sammenhæng mellem familieliv- og arbejdsliv – en guide*. København K: Videnscenter for ligestilling.
- Villaume, Poul (2005). *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 15: Lavvækst og frontdanser*. København: Nordisk Forlag A/S & Politikens Forlag A/S.
- Vöge, Julie (2012). ”Nye rollemodeller søges” i: *Femina*. Årgang 2012, nr. 26, s. 44-47

Hjemmesider:

Akademikernes A-kasse. *At stå til rådighed*. www.aak.dk: <http://www.aak.dk/regler/dagpenge/at-staa-til-raadighed>. Opslag foretaget d. 1. december 2012

Beskæftigelsesministeriet, *Den danske model*. www.bm.dk: <http://bm.dk/beskaeftigelsesomraadet/arbejdsret/det%20arbejdsretlige%20omraade/den%20danske%20model.aspx>. Opslag foretaget d. 15. september 2012

Det nationale forskningscenter for velfærd. *Resumé: Danske lønmodtageres arbejdstid. En registeranalyse baseret på lønstatistikken*. www.sfi.dk: <http://www.sfi.dk/Default.aspx?ID=6650>. Opslag foretaget d. 9. november 2012

Kritisk Debat. *Daginstitutionsfaglighed og pædagogisk arbejde*. www.kritiskdebat.dk: http://kritiskdebat.dk/articles.php?article_id=1151. Opslag foretaget d. 14. november 2012

Københavns Kommune. *Dagpleje*. www.kk.dk : <http://www.kk.dk/sitecore/content/subsites/institutionsportalen/subsitefrontpage/vuggestueogdagpleje/dagpleje.aspx>. Opslag foretaget d. 1. december 2012

Leksikon for det 21. århundrede (a). *Ottetimersarbejdsdagen*. www.leksikon.org: <http://www.leksikon.org/art.php?n=2815>. Opslag foretaget d. 16. oktober 2012

Leksikon for det 21. århundrede (b). *Fritid*. www.leksikon.org: <http://www.leksikon.org/art.php?n=921>. Opslag foretaget d. 16. oktober 2012